

AÇE
BARIŞ KAPISI

GÜNEY DOĞU ASYA: 1

Kitabın Adı:

Açe: Barış Kapısı

Yazarı:

Adil Yurtkuran

Yayına Hazırlık:

İHH Araştırma Komisyonu

ISBN: 975-00610-7-1

Kapak:

Grata Non Grata

Baskı-Cilt:

Gümüş Ofset

1.Baskı: Eylül 2006

2.Baskı: Haziran 2009

AÇE
BARIŞ KAPISI

Büyük Karaman Cad. Taysalan Sok. No:3

Fatih / İstanbul

Telefon : (212) 631 21 21

Faks : (212) 621 70 51

E-posta : info@ihh.org.tr

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar	6	Açe Sultanlığı'nda Yönetim ve İdari Yapı	58
ÖNSÖZ	7	OSMANLI - AÇE İLİŞKİLERİ	60
Barış Kapısı (Verandah of Peace)	9	Açe'de Osmanlı İzleri	65
GİRİŞ	13	Lada Sicupak	65
I. BÖLÜM: GENEL BİLGİLER		Türk Bayrağı	66
Kimlik Bilgileri	17	Türk Köyleri	66
Açe Kelimesinin Kökeni	19	Bitai Köyü	67
COĞRAFİ KONUM	20	Selçukluların Varlığı	68
İklim	21	20. Yüzyılda Hollanda ve Japon Müdahalesine	
İrmaklar ve Göller	22	Karşı Direniş ve Bağımsızlık Mücadelesi	70
Ormanlar	22	III. BÖLÜM: SİYASİ HAYAT	
İDARİ YAPI	22	ENDONEZYA BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİNDE	
DEMOGRAFİK YAPI	24	AÇE'NİN ROLÜ	75
SOSYOEKONOMİK DURUM	25	BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ VE	
SOSYOKÜLTÜREL HAYAT	26	SONRASINDA AÇE BÖLGESİ	76
Halk	26	AÇE ÖZGÜRLÜK HAREKETİ	
Açe'de İslam	27	(GEREKAN ACEH MERDEKA-GAM)	79
Serambi Mekkah	29	Hasan di Tiro	83
Kültürel Varlıklar	31	Helsinki Barış Antlaşması Sonrasındaki Gelişmeler	84
Dil ve Edebiyat	33	Açe İzleme Komitesi (AMM)	85
Açe Tarihinde Hikâyelerin Yeri	34	Son Siyasal Gelişmeler	87
Geleneksel Törenler	36	Açe'de Ekonomik Kalkınma:	
Geleneksel Danslar	36	"Rüzgârın Ülkesi"nin Yeniden Keşfi	90
Güzel Sanatlar	37	IV. BÖLÜM: TSUNAMİ SONRASINDA AÇE	
Eğitim	38	TSUNAMİ	99
Mimari	38	TSUNAMİNİN ARDINDAN YENİDEN YAPILANMA	99
Meunasah	39	Rehabilitasyon ve Yeniden	
Mezar Taşları	40	Yapılanma Kurumu (BRR)	99
II. BÖLÜM: TARİHİ SÜREÇ		Tsunamiiden Sonra	
ERKEN DÖNEMDE AÇE	45	Açe'deki Yardım Faaliyetlerinin Durumu	101
ORTA ÇAĞDA AÇE	46	İHH İnsani Yardım Vakfı'nın Açe'deki	
AÇE İSLAM SULTANLIĞI	48	Yardım Faaliyetleri	102
Açe'nin Altın Dönemi	50	Tsunami Sonrasında Açe Bölgesinde	
16-20. YÜZYILLAR ARASINDA BÖLGEDEKİ		Misyonerlik Faaliyetleri	103
AVRUPALI SÖMÜRGEÇİLER	53	EKLER	
Sömürgecilerin Açe'ye Müdahalesi ve Açe Savaşı	55	Kronoloji	107
		Açe Millî Marşı	115
		KAYNAKÇA	

Kısaltmalar

AM	: Özgür Açe (<i>Aceh Merdeka</i>)
AMM	: Açe İzleme Komitesi (<i>Aceh Monitoring Mission</i>)
ASEAN	: Güneydoğu Asya Ülkeler Birliği (<i>Association of Southeast Asian Nations</i>)
ASNLF	: Açe/Sumatra Ulusal Özgürlüğü (<i>Aceh/Sumatra National Liberation Front</i>)
BM	: Birleşmiş Milletler
CMI	: Kriz Yönetim İnisiyatifi (<i>Crisis Management Initiative</i>)
DOM	: Askerî Operasyon Bölgesi (<i>Daerah Operasi Militer</i>)
GAM	: Açe Özgürlük Hareketi (<i>Gerekan Aceh Merdeka</i>)
IMT-JBC	: Endonezya-Maleyza-Tayland Ortak İş Konseyi (<i>Joint Business Council</i>)
LoGA	: Yerel Yönetim Yasası (<i>Law on the Governing of Aceh</i>)
MASJUMI	: Endonezya Müslüman Meclisi (<i>Majlis Syuro Muslimin Indonesia</i>)
PA	: Açe Partisi (<i>Partai Aceh</i>)
PNI	: Endonezya Milliyetçi Partisi (<i>Partai Nasional Indonesia</i>)
PUSA	: Açe Âlimler Birliği (<i>Persatuan Ulama Seluruh Aceh</i>)
SIRA	: Açe Referandum Enformasyon Merkezi (<i>Aceh Referendum Information Centre</i>)
TNI	: Endonezya Ulusal Ordusu (<i>Tentara Nasional Indonesia</i>)

ÖNSÖZ

“İçinde yaşanan anı anlamak ve geleceği ön-görmek için geçmişe bakıp tarihten ders almak bir zorunluluktur.”

“Açe” adını geçen birkaç yıl içerisinde duymaya başladık. Duymaya da devam edeceğiz, etmeliyiz de. Bunu söylerken, mazinin güzel hatıralarını yâd etmekten ibaret bir anlayışla tarihsel romantizme düşmeden, ayrıca Türklerle Açeliler arasında tarihte yaşananları unutmadan, günümüzde Açe’deki gelişmelere Türkiye’nin seyirci kalmaması gerekiyor.

Bu eserin ilk baskısı için çalışma yaparken önceliği Açe’nin coğrafi ve kültürel konumuna ayırmıştım. Çünkü zaman ve mekânla ilgili konumunu ortaya koymadan bir ülkeyi ve halkı tanımak imkânsızdır. Buna ilave olarak, o dönem öne çıkan tsunami ve son 30 yılda yaşanan çatışma ortamının kaçınılmaz sonucu olarak ortaya çıkan insan hakları ihlallerine değinmiştim. Bu baskıda ise, özellikle son iki yılda Açe’de yaşanan siyasi, toplumsal ve ekonomik gelişmelere yer veremeye çalıştım. Bu arada, geçen iki yıl zarfında Açe’nin giderek Türkiye için ne kadar önemli bir yer olduğunu daha iyi görme ve anlama olanağı buldum. Bunu söylerken, herhangi bir zorlama içerisinde olmadığımı açıkça ifade etmeliyim. Çünkü Açe’nin önemine dair veriler ve gerçekler önümüzde duruyor. Onlarca devletin teknik yardım kuruluşlarının ve özel şirket-

lerinin gerek ticari gerek yardım kapsamında Açe’de bulunuyor olmaları bu düşüncemize bir başka kanıt olarak ortadadır.

Açe’de tarih yeniden tekerrür ediyor. Açe’ye yönelen bu ilginin ardında elbette bölgenin sahip olduğu yer altı ve yer üstü doğal kaynaklarının büyük önemi var. Açe, yabancıların gözündeki son derece cazip bir toprak parçası. Yapılması gereken, bu verileri ve gerçekleri, genel toplum kesimleriyle ve siyasi kurumlarla paylaşmaktır. Bu bağlamda, elinizdeki ikinci baskının daha net görüşler ortaya koyacağını umut ediyorum.

BARIŞ KAPISI (VERANDAH OF PEACE)

Açe’de değişim rüzgârları 26 Aralık 2004 tarihinde esmeye başladı. Deprem ve tsunami pek çok cana ve maddi kayba yol açmasına rağmen, Açe’de çok kısa zamanda bir barış ve kalkınma hamlesi ortaya kondu. Endonezya Cumhuriyeti merkezî yönetimi ile Açe’de yaklaşık 30 yıldır faaliyet gösteren Açe Özgürlük Hareketi arasında, 15 Ağustos 2005 tarihinde, Finlandiya’nın başkenti Helsinki’de barış antlaşması imzalandı. Antlaşma sadece bölgesel olarak Açe’de, ulusal olarak da Endonezya’da bahar havası estirmekle kalmadı, aynı zamanda, özellikle Güneydoğu Asya’da devam eden özgürlükçü hareketlerle millî hükümetler arasında da barış umutlarının yeşermesine vesile oldu.

Bir yandan aralarında Türkiye’nin de bulunduğu çeşitli ülkelerden devlet ve sivil toplum kuruluşlarının yardımları sayesinde tsunaminin yaraları sarılırken, bir yandan da ekonomik, siyasal ve kültürel alanlarda Açe’de önemli atılımlar kendini göstermeye başladı. Aradan geçen birkaç yıl içerisinde Açe’de söz konusu “yeniden dirilişe” vesile olan gelişmelerle ilgili birkaç örnek vermekte fayda var. Açe Kültür Enstitüsü tarafından 2005 yılı Aralık ayında *Açe Kültür Festivali* ile başlayan tarih ve kültür dirilişi, 24-27 Şubat 2007 tarihleri arasında, Güneydoğu Asya ve özellikle de Açe tarihi konusunda uzman kabul edilen Prof. Dr. Anthony Reid önderliğinde, 1. *Uluslararası Açe ve Hint Okyanusu Araştırma Merkezi*

konulu toplantı ile zirveye ulaştı. Çeşitli ülkelerden konularında uzman akademisyenlerin ve araştırmacıların katıldığı ve üç gün süren değişik oturumlarla Açe'nin tarihte oynadığı rol ve kültürel zenginliği ortaya kondu. Aynı konferansın ikincisi 23-24 Şubat 2009 tarihlerinde Banda Açe'de gerçekleştirildi. Söz konusu toplantı vesilesi ile Açe'de aynı adla bir araştırma merkezi açıldı. Toplantının kapanış konuşması, 2008 Yılı Nobel Barış Ödülü sahibi Finlandiya eski Devlet Başkanı Martti Ahtisaari tarafından yapıldı.

Geçen süre zarfında Açe'de siyasi alandaki gelişmeler arasında şunlar dikkat çekiciydi: 11 Aralık 2006 tarihinde Açe'de yapılan valilik seçimlerini bağımsız adaylar kazandı. Bağımsız vali adaylarının seçimlere katılımı Endonezya cumhuriyeti tarihinde bir ilkti. Seçimi, GAM'ın sözcülerinden ve *Helsinki Antlaşması*'nda GAM Komisyonu'nda yer alan Irwandi Yusuf kazandı. Yusuf, 2000 yılında Banda Açe'de yaklaşık bir milyon kişinin katıldığı *Referandum Mitingi*'ni tertipleyen SIRA'nın da başkanı. Muhammed Nazar ise vali yardımcılığını kazandı. Bir diğer önemli gelişme, Helsinki Antlaşması ile Açe'ye tanınan otonom bölge imtiyazı ve yine aynı zamanda Açe'de geçerli olacak *Yerel Yönetim Yasası*'nın (LoGA) 12 Temmuz 2006 tarihinde merkezî hükümet tarafından çıkarılması oldu. 38 ulusal partinin katıldığı 9 Nisan 2009 tarihinde yapılan ulusal ve yerel parlamento seçimlerine ülkenin 33 eyaleti arasında sadece Açe Eyaleti'nde geçerli olmak üzere altı yerel parti de iştirak etti. Seçimlere yerel partilerin katılımı Endonezya modern siyasal tarihinde bir ilki oluşturuyor.

Ekonomik anlamdaki gelişmeler bölge için en az barış antlaşması kadar önemli. Çünkü bugüne kadar tarafların barışın korunması konusundaki kararlılıklarının ardında, Açe'de toplumun her kesimini içine alacak büyük bir ekonomik kalkınmanın zorunluluğunun anlaşılması yatıyor.

Bu bağlamda, dünya çapında ilgi çeken ekonomik değerlerin Açe halkı lehine kullanılması için girişimler gündeme getiriliyor. Bunların başında, 23-25 Temmuz 2007 tarihinde

yerel ve uluslararası platformda çeşitli alanlarda faaliyet gösteren 500 Açeli iş adamını bir araya getiren büyük bir toplantının tertip edilmesi geliyor. Bu toplantının temel amacı, yaklaşık yüz yıllık bir geçmişte sürekli savaşlar ve çatışmalara konu olan Açe'nin ekonomik kalkınma yarışındaki geri kalmışlığına bir son vermektir. Açeli iş adamlarının önünü açmak amacıyla başta Endonezya Bankası olmak üzere ulusal bankalar Açe'de yeni bürolar açarken aynı zamanda yıllardır güvenlik sorununun yaşandığı bölgeye yönelik yatırım kredileri de açmaya başladılar. Dünya Bankası, Asya Kalkınma Bankası gibi uluslararası kuruluşlar ve çeşitli ülkelerin kalkınma ofisleri artık Açe'de önemli yatırımlara destek oluyor. Son olarak 27-29 Temmuz 2008 tarihinde Endonezya-Malezya-Tayland arasında 25 yıldır gerçekleştirilen *Ortak İş Konseyi* (IMT-JBC) toplantısı 2008 yılı içinde Açe'de gerçekleştirildi. Bu önemli toplantı, Açe'nin özellikle Malezya ve Tayland'la olan tarihi ilişkilerinin güçlü bir şekilde yeniden geliştirilmesi amacını taşıyordu. Geçen bir yıl zarfında Malezya resmî ve özel kurumlarının Açe ile yaptıkları çeşitli antlaşmalar zaten bunun habercisiydi. Özellikle Malezya'nın Penang Adası ile Açe'ye bağlı Weh Adası Sabang Limanı arasında doğrudan feribot seferlerinin başlatılmasının turizm alanında canlılık meydana getireceği kuşkusuz. Uzun bir aradan sonra Açe Eyaleti, doğrudan uluslararası ticaret ortamına kavuştu. Kuzey Açe'de petro dolar şehri olarak ünlü Lhokseumawe ile Malezya'nın Penang Adası arasında tarihî deniz ticareti 2009 yılı Nisan ayında yeniden başladı. Kuzey Açe'deki doğal gaz yataklarında üretimin düşmesiyle yeni alternatifler aranırken, Açe'ye bağlı Simeleue Adası açıklarında Alman-Endonezya teknik kurumlarının iş birliği ile petrol ve doğal gaz aramaya yönelik denizde gerçekleştirilen sondaj çalışmalarından olumlu neticeler alınması, Açe adına umut verici bir gelişme. Yine sadece Açe'yi değil, Güneydoğu Asya'nın çehresini değiştirecek ve Singapur'un yıllardır sahip olduğu öncü konumunu üstlenebilecek yeni bir serbest bölgenin inşası da

söz konusu. Bu bağlamda Weh Adası, Sabang Limanı'nda İrlanda *Dublin Port Şirketi*'nce gerçekleştirilecek olan genişletme çalışmaları da başlamış durumda.

Bu kısa özet bile, Açe'de yaşanmaya başlayan kalkınma hamlesinin boyutlarını ortaya koyması bakımından yeterli. Açe, Güneydoğu Asya'nın yeni yıldızı olarak tarihte oynadığı rolü tekrar elde etmeye hazırlanıyor, bundan kimsenin şüphesi yok. Malezya'nın 25 yıl önceki hâlini bilenler, Mahattir Muhammed'in eseri olan bugünkü Malezya'yı tanıyamıyorlar. Aynı gelişme ve kalkınmanın, belki çok daha kısa sürede Açe'de de gerçekleşmemesi için hiçbir neden yok. Yüzyılı aşkın bir süredir Açe ve Açeliler uzun soluklu barışa, ekonomik kalkınmaya ve tarihte oynadıkları öncü rolü gerçekleştirmeye hasret. 17. yüzyıldan itibaren İslam'la ilişkisi dolayısıyla Mekke Kapısı (*Verandah of Mekkah*) unvanıyla anılmış olan Açe; savaşlar, çatışmalar, politik karışıklıklar nedeniyle Şiddet Kapısı (*Verandah of Violence*)¹ olarak anılıyordu. Son birkaç yıldır yaşanan gelişmeler bağlamında, Açe'nin yeniden Barış Kapısı (*Verandah of Peace*) olmaya aday olduğunu söylemeliyiz.

Coğrafyanın, tarihin, kültürün, insan hakları ihlallerinin yanı sıra, son dönem kalkınma hamleleriyle ilgili bazı detayları bulacağınızı umduğumuz bu eserin, başka çalışmalarla desteklenmesi en büyük arzumuz.

¹ Not: Bu ifade Anthony Reid tarafından kaleme alınan bir kitaba isim oldu. Bkz. Anthony Reid, *Verandah Of Violenc -The Background to the Aceh Problem-*, Singapore University Press, 2006.

GİRİŞ

Açe'nin ve bağlı bulunduğu Endonezya'nın da içinde yer aldığı Güneydoğu Asya coğrafyası, yüzyıllarca dünyanın önde gelen güç merkezlerinin gündeminde olmuş ve kaderi bu güçlerce belirlenmiştir. Tarihî gelişim süreci içerisinde bölge, önceleri dinî, ticari, kültürel ve siyasi olarak Hint ve Çin medeniyetlerinin etkisinde kalmış; 7. yüzyıldan itibaren de bölgede İslam dininin etkisi görülmeye başlanmıştır. Avrupalı sömürgeci güçlerin bölgeye gelişi ise, keşifler dolayısıyla Orta Çağ'ın sona ererek Modern Çağ'ın başladığı döneme rastlar.

Batılı sömürgecilerin bölgedeki varlığı 350 yıl devam etti. II. Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan sömürge sonrası dönemle birlikte Endonezya, 17 Ağustos 1945 yılında bağımsızlığını kazandı. Bağımsızlık sürecine, 1873'ten 1943 yılına kadar devam eden Açe Savaşı'nda Açelilerin verdikleri mücadelenin büyük katkısı oldu. Ayrıca, Japonların 10 Ağustos 1945 tarihinde teslim olmalarının akabinde Hollanda bir kez daha eski sömürgesi üzerinde hak iddia ederek askerî birliklerini Cava'ya gönderdi. Bu süreçte Hollanda'nın giremediği tek Endonezya toprağı Açe oldu. Bağımsızlık mücadelesinin önemli isimlerinden ve daha sonra ülkenin ilk devlet başkanı olacak olan Megawati Sukarnoputri, Açelilerden ilham aldı. Yüzyıllarca süren sömürge döneminde bölgede bağımsızlığını sürdürebilmiş neredeyse tek coğrafya olan Açe, Hol-

landa yönetimi 1949'da bölgeden tamamen çekilirken keyfi olarak Endonezya Cumhuriyeti'ne verildi. Açaliler yeni kurulan cumhuriyetin bir İslam devleti olacağına inandıklarından başlangıçta bu gelişmeye itiraz etmediler. Ancak daha sonra gerek yerli gerek uluslararası politikalar, devlet başkanı Sukarno'nun Açalilere verdiği sözde durmasına engel oldu.

Bunun üzerine, 1953-1962 yıllarında Davud Beureueh'in önderliğinde Daru'l-İslam (DI) Hareketi, Açe ve Sumatra'nın özgürlüğü için mücadele verdi. Daru'l-İslam Hareketi merkezî yönetim tarafından sona erdirilse de, Açe'de bağımsızlık yolundaki çabalar sonlanmadı. Hasan di Tiro önderliğinde bir grup, 4 Aralık 1976'da yayımladıkları bildiri ile Açe-Sumatra'nın bağımsızlığını ilan etti. Açe-Sumatra Ulusal Özgürlüğü (*Aceh/Sumatra National Liberation Front-ASNLF*) olarak bilinen bu hareket daha sonra Açe Özgürlük Hareketi (*Gerekan Aceh Merdeka-GAM*) adını aldı.² Ancak hareket Endonezya ve diğer devletler tarafından tanınmadığı için bağımsızlık mücadelesi 30 yıl boyunca devam etti.

Bu çalışmanın Türk okurlarının genelde Endonezya, özelde de Açe eyaleti hakkında derinlemesine bilgi edinme sürecine katkıda bulunmasını temenni ediyoruz. Tsunami sonrasında organize edilen yardım faaliyetlerinin Türkiye ve Açe halkları arasındaki kardeşlik köprüsünün pekiştirilmesine vesile oluşu gibi, bu çalışmanın da aynı amaca hizmet etmesini ümit ediyoruz.

I. BÖLÜM GENEL BİLGİLER

² Tim Kell, *The Roots of Acehnese Rebellion -1989-1992-*, Cornell University, Ithaca, 1995, s. 61.

KİMLİK BİLGİLERİ

Statüsü	Endonezya'ya bağlı özel otonom bölge
Başkenti	Banda Açe
Nüfusu	4.271.000 (Tsunami öncesi) 4.031.589 (2005 Eylül sayımı)
Yüz ölçümü	55.392 km ² = Endonezya topraklarının %2,88'i
Konumu	Endonezya'nın en batı ucundan güneye doğru uzanan bir alanı kaplamaktadır. Kuzey kıyılarında Andaman Denizi ve Malaka Boğazı, güneyinde Kuzey Sumatra, batısında Hint Okyanusu, doğu kıyılarında ise Malaka Boğazı ve Kuzey Sumatra yer alır.
Önemli şehirleri	Sabang, Lhokseumawe, Langsa, Meulaboh, Tapaktuan, Sinkil, Sigli, Simpang Ulim, İdi
Din	%97,6 Müslüman, %1,7 Hristiyan, %0,08 Hindu, %0,55 Budist
Dil	Açece, Endonezyaca. Ayrıca, Gayo, Simeulu, Tamiang, Alas, Kluet gibi diğer etnik dillere de rastlamak mümkündür.
Etnik durum	Açeliler, Gayolar, Alaslar, Aneuk Jameeler, Malaylar, Cavalılar, Kluetler, Bataklar
Doğal kaynakları	Uranyum, petrol, doğal gaz, kauçuk, kahve, çikolata, palmiye yağı, çeltik, gıda ve boya sanayisinde kullanılan çeşitli baharatlar ve deniz ürünleri.

AÇE KELİMESİNİN KÖKENİ

Açe bölgesinin başkenti olarak tanınan Banda Açe, 1962 yılına kadar halk arasında *Kuta Raja*³, yani Kral Şehri olarak biliniyordu.⁴ Başkente adını veren *Banda* ismi Farsça “liman” anlamına gelen “*bandar*”dan, *açe* (*aceh*) ise Keling dilinde (Hintçe) “güzel” ve “sevimli” anlamına gelen “*aci*” veya “*aca*”dan gelmektedir. Bu iki kelime, Kelinglilerin Açe Besar’da sahile çıktıkları yere verdikleri isimdir. *Darusselam* kelimesi ise “güvenli yer” veya Hollanda dilinde de aynı şekilde bahsedilen “İslam beldesi” anlamına gelen Arapça bir kelimedir.⁵

Açe kelimesi, “*Acheh, Achem, Acem, Achin, Atjeh*” örneklerinde olduğu gibi tarihte birbirinden farklı 14 isimle telaffuz edilmiştir. Bu coğrafyanın isminin bu denli farklı telaffuz edilmesinin temel nedeni, Açe’ye çok farklı uluslardan insanların gelmiş olmasında yatar. İngilizce olarak *Acheh, Atjeh* veya *Achin* olarak da yazılan Açe’nin, Osmanlı arşiv belgelerinde *Açi, Aşi, Açin* olarak yer alması⁶ yukarıda ifade edilen farklı kullanışların bir başka boyutunu ortaya koyar.

Açe toprakları, İslam’ın Güneydoğu Asya’da ilk ulaştığı yer olması ve Endonezya Takımadaları’nda İslam’ın yayılmasındaki öncülüğünden dolayı Endonezya’daki diğer halklar arasında Mekke Kapısı (*Serambi Mekkah*) olarak bilinmekte-

³ *Kuta Raja*, ismi her ne kadar 19. yüzyıl sonlarında Hollandalıların hâkimiyeti sonrası Banda Açe’nin yerini almış bir isim olarak kabul edilse de, aslında Kuta Raja, tarihte ilk olarak sultanlık sarayının (*dalam*) bulunduğu bölge için kullanıldı. Daha sonra bütün şehir bu adla anılmaya başlandı. (Bkz.: G. W. J. Drewes ve P. Voorhoeve, *Adat Atjeh, Reproduced in facsimile from a manuscript in the India Office Library*, S. Gravenhage-Martinus Nijhoff, 1958, s. 9.)

⁴ Holly S. Smith, *Acheh -Art and Culture-*, Kuala Lumpur, Oxford University Press, Oxford, 1997, s. 14.

⁵ Kamal A. Arif, *Ragam Citra Kota Banda Aceh -Interpretasi Terhadap Sejarah, Memori Kolektif dan Arketipe Arsitektur-*, PhD Dissertation, Universitas Katolik Parahyangan, Bandung, 2006, s. 4; Tuanku Abdul Jalil, (Ed.), “Pengertian Adat Aceh”, Hasil Loka Adat dan Budaya (Outcome of Custom and Culture Workshop), Lhokseumawe, 1988, s. 1; Abdul Jalil, “Sejarah Militer Dalam Kerajaan Aceh Darussalam”, Bahan-Bahan Seminar Sejarah Masuk dan Berkembangnya Islam di Daerah Istimewa Aceh, 10-16 Temmuz, Banda Açe, 1978, s. 2.

⁶ İsmail Hakkı Göksoy, *Güneydoğu Asya’da Osmanlı Türk Tesirleri*, Fakülte Yayınları, Isparta, 2004, s. 38; Dada Meuraxa, *Sejarah Kebudayaan Sumatera*, Penerbit Hasmar, Medan, 1975, s. 13; Zainuddin, *Tarich Atjeh dan Nusantara*, s. 23.

dir. Ayrıca bu bölge, 17. yüzyılın ilk yarısında (1607-1637) hüküm sürmüş kudretli sultan İskender Muda'ya atfen *İskender Muda ülkesi* ve kamaya benzeyen ve son döneme kadar erkekler tarafından belde taşınan geleneksel savunma silahının adından ötürü de *Rencong yurdu* olarak da bilinir.

Sözlü gelenekte ise *aceh* kelimesi bir akronim olarak algılanır ve şu şekilde açıklaması yapılır: “a” Arapları, “c” Çinlileri, “e” Avrupalıları, “h” ise Hintlileri temsil eder.⁷ Bir başka yazılış olan *atjeh* ise Arap, Türk, Japon, Avrupalı ve Hintli anlamına gelir. *History of Melayu*'da Açe kelimesi, o dönemde Açe'de var olan sekiz krallıktan biri olan *Lam Muri* için kullanılır.⁸

COĞRAFİ KONUM

Açe, Asya kıtasının güneydoğusunda, Hint Adaları veya Doğu Hint Adaları olarak da bilinen adalar ve yarımadalardan bulunduğu bir coğrafyada, dünyanın üçüncü büyük adası konumundaki Sumatra Adası'nın kuzey ucunda bulunur.⁹

Açe, Endonezya'nın en batı ucunda kuzeybatıdan güneybatıya doğru uzanır. Sumatra Adası'nın kuzey bölgesine tekabül eden Açe'nin kuzey kıyılarında Andaman Denizi ve Malaka Boğazı, güneyinde Kuzey Sumatra, batısında Hint Okyanusu, doğu kıyılarında ise Malaka Boğazı ve Kuzey Sumatra yer alır. Kuzey ve Güney Açe arasında doğuda Simpang Kiri ve batıda Tarniang nehirleri sınır oluşturur.

Açe eyaletinin en büyük şehri ve aynı zamanda başkenti olan Banda Açe, Sumatra Adası'nın kuzey ucunda yer alır. Bölgenin diğer önemli şehirleri arasında Sabang, Lhokseumawe, Langsa, Meulaboh, Tapaktuan, Sinkil, Sigli, Simpang Ulim, İdi bulunur.

⁷ Dada Meuraxa, *Sejarah Kebudayaan Sumatera*, Medan, 1975, s. 5.

⁸ Abdullah Taufik, *History of People of Indonesia Islam*, Ed, Jakarta: Ceremony of Moslem Scholar Indonesia, 1991, s. 34.

⁹ Aysel Nur Timor, *Güneydoğu Asya -Özellikler, Ülkeler-*, İstanbul: Çantay Kitabevi, 2002, s. 1.

Açe irili ufaklı 119 adadan oluşur. Bu adaların dünya çapında meşhur olanı Weh Adası'dır. Ancak bu ada daha çok merkezî yerleşim yerinin adıyla, yani *Sabang* olarak bilinmektedir. Weh Adası'nın çevresinde Breueh ve Nasi gibi küçük adalar vardır. Açe'nin batısında ise Simeulue, Tianku, Babi ve Banyak gibi adalar yer alır.¹⁰

Açe'nin ortasından geçen ve yükseltisi iki bin metreyi bulan Bukit Barisan dağ silsilesi Sumatra Adası'nı tam ortadan keserek adanın doğusuna kadar uzanır. Leuser Dağı 3145, Anu Dağı 2750, Abongabong Dağı 2985, Tangga Dağı 2380, Bateemecica Dağı 2140 metredir. Dağlık bölgenin batısı dar ve sık ormanlarla kaplıdır. Dağlardan doğan akarsular geniş düzlüklerde yapılan çeltik tarımına ve diğer tarımsal faaliyetlere hayat verir.¹¹

İklim

Ekvator çizgisinin sadece iki derece kuzeyinde yer alan Açe Eyaleti sıcak ve nemli bir iklime sahiptir. Bölgenin iklimi Endonezya'daki genel iklim koşullarıyla benzerlik gösterir. Bu bağlamda, bölgede yılın yarısının yağışlı, yarısının da kurak geçtiği bir iklimden söz etmek mümkündür. Mart-ağustos ayları arası kurak, eylül-şubat ayları ise yağışlı geçer. Yıllık yağış miktarı 2300 mm'dir. Yılın 123 günü yağışlıdır. Kıyıları da sıcaklık 23 ilâ 32 derece arasında değişmektedir. Nem oranı ise %65-75 civarındadır.

Yıllık sıcaklık ortalama 25 dereceden başlar ve 35-40 dereceye kadar çıkar. Özellikle batı kıyıları oldukça nemli ve neredeyse her gün yağışlıdır. Kimi bölgelerde yıllık yağış miktarı 4000 mm'yi bulur. Doğuda ise iklim kuraktır ve yıllık yağış miktarı 2000 mm'nin altındadır.

¹⁰ Rusdi Sufi, Agus Budi, (Ed.), *Jelajah Aceh -Guide Book To Aceh-*, Banda Açe: Dinas Pariwisata Province NAD, 2004, s. 6; Ensiklopedi Nasional Indonesia, I. cilt, 4. baskı, PT. Delta Pamungkas, Jakarta, 2004, s. 41.

¹¹ Timor, s. 6.

Irmaklar ve Göller

Hint Okyanusu'na dökülen nehirler Krueng Tuenam ve Krueng Wayla'dır. Andaman Denizi'ne ve Malaka Boğazı'na dökülen nehirler ise, Krueng Açe ve Krueng Raya'dır. Nehirlerde 15-20 km içerilere kadar ulaşım yapılabilir. Takengon yakınlarındaki Laut Tawar Gölü (660 km²) ve Weh Adası'ndaki Aneuk Laot Gölü, Açe eyaletinde bulunan iki büyük göldür. Güney Açe'de ise Laut Bangko Gölü bulunur.

Ormanlar

Açe'deki tropik ormanlar, bitki ve hayvan türü bakımından büyük bir çeşitlilik gösterir. Brezilya'dan sonra dünyanın en önemli yağmur ormanları Açe-Sumatra'da bulunmaktadır. Yoğun tropik ormanlar su aygırı, geyik, fil, maymun, kuş türleri ve aslan gibi çok çeşitli hayvan türlerinin yaşamasına olanak tanır. Ayrıca, bu coğrafyada çok sayıda kelebek türüne de rastlanır. Toplam ormanlık alan 4.130.000 hektardır. Bir başka deyişle kara parçasının %75'ine yakın bölümü ormanlarla kaplıdır. Leuser Ulusal Parkı 84.000 km² alanı ile Güneydoğu Asya'nın en büyük doğal parkıdır. Açe'den 100 km uzaklıktaki park, Kuzey Sumatra'daki Sibayak Volkanik Dağı'na kadar uzanır.

İDARİ YAPI

Endonezya'da kendine özgü yapısıyla dikkat çeken Açe'nin tam ismi *Nanngroe Aceh Darussalam*'dır. 1959 yılının yayımlanan I/MISSI/1959 no'lu Başbakanlık bildirisi ile Endonezya'daki 33 eyaletten biri olan Açe'ye bölgedeki din, gelenek ve eğitim konusundaki koşullarından ötürü özel statü verilmiştir. Birinci Sınıf Özel Bölge (*Daerah Istimewa Tingkat I*) statüsündeki Açe, uzun yıllar *Daerah Istimewa Aceh Province* olarak anılmıştır. Eyalet yönetimi, seçimlerle belirlenen ve Cakarta merkezî yönetiminin de onayıyla atanan

vali ve yardımcısı tarafından gerçekleştirilmektedir. Eyalette ayrıca, merkezde ve bağlı şehirlerde ulusal partilerin katıldığı seçimlerle belirlenen halk meclisleri görev yapmaktadır. Ancak 17 Ağustos 2005 tarihinde Finlandiya'nın başkenti Helsinki'de imzalanan "Helsinki Barış Antlaşması" çerçevesinde, sadece Açe eyaletinde geçerli olmak üzere, ülke tarihinde ilk defa bağımsız vali adayları da seçime katılmış ve bu seçimi bağımsız adaylar Irwandi Yusuf ve Muhammed Nazar kazanmıştır.

Açe'nin idari yapısı tarihsel olarak iki temel unsura dayanıyordu. Birincisi seküler gücü temsil eden hükümdar, diğeri de dinî lider. Bu yapı, köylerden başlayarak şehirdeki yönetime kadar etkisini göstermiştir. Köylerde görev yapan muhtar (*Keutchick*) ve imam (*İmam meunasah*) köyün iki yöneticisi konumundaydı. Keutchick, köyün babası; İmam Meunasah da anası kabul edilirdi.¹² Keutchik, köyün saygın bir bü-yüğü olarak maaş almadan çalıştığı gibi, imam da herhangi bir maddi menfaat gözetmeksizin çalışırdı.

Ancak Suharto'nun başa geçmesiyle yürürlüğe konan "Yeni Düzen"¹³ adlı yapılanma çerçevesinde Açe'deki bu geleneksel idari düzen değişti. Cava Adası'ndaki uygulama bölgeye ithal edilerek köy lideri *keutchik*'in yerini *kades* alırken; birkaç köye birden liderlik yapan *kelurahan*'ın yerini de *Lurah* denilen bir görevli aldı. Düşük maaş ödenen bu yetkililer zamanla yozlaşmaya neden oldu. Örneğin kimlik kartı çıkarılması gibi oldukça basit işlemlerde dahi halktan haksız yere para talep edilmeye başlandı.

¹² E. M. Loeb, *Sumatra -The Archaeology and Art of Sumatra* Verlag des Institutes für Völkerkunde der Universität Wien, Austria, 1935, s. 227.

¹³ 1950'li yılların sonundan itibaren uygulamaya konulan "Yeni Düzen" (*New Order*) ile toplumdaki sosyal ve siyasal her türlü oluşuma politik baskı ile yön verilmiş; düzenleyici vasfa sahip bu rejim sırasında insan ve doğal kaynakların kullanımı merkezden idare edilerek devlet ilk elden sosyopolitik ve ekonomik gelişmenin yegâne kaynağı olmuştur. (Bahtiar Effendy, *Islam and the State in Indonesia*, Athens: Institute of Southeast Asian Studies, Singapore and Ohio University Research in International Studies, Southeast Asia Series, Ohio University Press, 2003, s. 87) Merkezî hükümet, yerel dinî liderleri devletin partisi olan GOLKAR'a katılmaya zorunlu tutmuş; devlet, okullar, camiler, vakıflar vb. kurumlar vasıtasıyla sivil hayata yoğun bir şekilde müdahale etmiştir. (R. John Bowen, *Islam, Law and Equality in Indonesia*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003, s. 112.)

Açe eyaleti, 18 yönetim bölgesine, bu bölgeler de *kecamatan* adı verilen 136 alt birime ayrıldı. Kecamatanlara bağlı köy (*desa*) sayısı 5463'tür. Ülke, yönetim birimleri olarak ilçe, mahalle ve köy idari birimlerine bölünmüştür. *Kabupaten* denilen ilçelerin başında *bupati* adı verilen kaymakamlar görev yapar. Her bir ilçe, kecamatan denilen birkaç mahalleden oluşur. Mahalleler *camat* olarak adlandırılan yöneticiler tarafından idare edilir. Her bir mahalle köylerden oluşur. Köyler *kepala desa* ya da *kades* adı verilen muhtarlarca yönetilir. Her yönetim biriminde dört ana unsurun yani sivil, dinî, kültürel ve ordu birimlerinin etkisinden söz etmek mümkündür.

DEMOGRAFİK YAPI

2000 yılında yapılan sayıma göre Açe'nin nüfusu 4.271.000'dir. Bu rakam, Endonezya'nın toplam nüfusunun yaklaşık %2'sine tekabül eder. 2004 yılında yaşanan deprem ve tsunaminin ardından hayatlarını kaybedenler ve bölgeyi terk edenler nedeniyle Açe nüfusunda azalma olduysa da, zamanla köylerine geri dönenlerle, ülkenin çeşitli yerlerinden Açe'de, özellikle de başkent Banda Açe'de yeni oluşan iş olanaklarından istifade etmek amacıyla göç edenlerle bölgedeki nüfusun dengesini koruduğu söylenebilir. Bölgenin etnik ve kültürel dokusu birkaç farklı gruptan oluşur. En önemli grup Açelilerdir. Açeliler kıyı bölgelerinde yoğunluk arz ederler. Diğer etnik gruplar ise, Gayolar (Açe Tengah'ta ve Açe Timur'un bir bölümünde, Benar Meriah'ta ve Gayo Lues'te), Alaslar (Açe Teggara'da), Tamianglar (Açe Tamiang'da), Aneuk Jameeler (Açe Selatan ve Açe Baray Daya'da) ve Kluetler (Açe Selatan ve Simileu'da)'dir. Gayolar ve Alaslar güneydeki dağlık bölgede yaşam süren yerlilerdir.

Açe bölgesi, aynı zamanda, tarihin çeşitli dönemlerinde Arap Yarımadası'ndan bölgeye gelip yerleşmiş olanlara da ev sahipliği yapmıştır. Açe Jaya'da çok küçük bir grup da olsa,

Avrupa kökenlilere rastlamak da mümkündür. Bunlar sarışın, mavi gözlü, beyaz tenli bir topluluktur. Bu grubun 16. yüzyılda bölgeye gelen Portekiz askerlerinin torunları olduğu ve zamanla İslam'ı benimsedikleri ifade edilmektedir.

SOSYOEKONOMİK DURUM

19. yüzyıl öncesinde Açe'nin önde gelen tarım ürünlerinin başında pirinç, biber, kauçuk ve palmye gelmekteydi. 16. yüzyıl ortalarından başlayarak dünya biber ticaretinde önemli bir paya sahip olan Açe, bu özelliğini 19. yüzyıla kadar sürdürdü. 16. yüzyılın büyük bir bölümünde ve özellikle de 1550'li yıllardan başlayarak, Portekiz tehdidine rağmen, Açe ticaret gemileri ürünlerini Ortadoğu'ya ulaştırma başarısını gösterdi. Ortadoğu'dan Avrupa pazarına dağılan biber, Avrupa'nın ihtiyaç duyduğu biberin yarısını karşılıyordu.¹⁴ 19. yüzyılda dünya biber üretiminin %50'sini Açe gerçekleştiriyordu.

19. yüzyılın sonuna gelindiğinde, bölgede, petrol ve doğal gaz gibi başka doğal kaynaklar da bulunmaya başlandı. Önceleri *İngiliz Petroleum Matshapij* tarafından idare edilen bu kaynaklar daha sonra Hollanda *Kraliyet Shell* kurumuna geçti. 1971 yılında, Açe'de, Endonezya'nın en büyük rezervine sahip petrol sahası bulundu.

Günümüzde Açe bölgesindeki doğal gaz üretimi ve diğer endüstriyel ürünlerden elde edilen gelir, Endonezya bütçesinin göz ardı edilemeyecek bir miktarını oluşturur. En önemli petrol ve gaz sahası kıyı bölgesindeki Rantau Panjang, Rantau Kuala Simpang ve Lhokseumawe'de bulunduğu gibi, ileride ayrıntılı bir şekilde değineceğimiz üzere, yeni sondaj çalışmalarını da yoğun bir şekilde gündemdedir.

Açe'de batı bölgesinde bulunan bol miktarda kömür rezervinin yanı sıra, altın, demir, alçı taşı, bakır ve çinko maden-

¹⁴ Anthony Reid, *An Indonesian Frontier -Acehnese and Other Histories of Sumatra-*, Singapore University Press, Singapore, 2005, s. 6.

leri de bulunmaktadır.¹⁵ Açe eyaletinin Tangse bölgesinde de uranyum yatakları olduğu ifade edilmektedir. Turizm; el değmemiş doğal güzelliklere ve kültüre sahip olan Açe'nin henüz keşfedilmemiş ve faaliyete geçirilmemiş potansiyel bir ekonomik gelir kaynağı olarak görülmektedir.

Halkın %80 gibi önemli bir bölümü tarım sektöründe çalışmaktadır. Bölge topraklarının %18'i tarım sahası olarak kullanılmaktadır. Temel tarım ürünleri arasında yıllık bir milyon tonun üzerinde üretimle pirinç birinci sırayı almaktadır. Pirinci takip eden ürünler ise; soya 118 bin ton; mısır 22 bin ton; kauçuk 15 bin ton; kahve 34 bin ton olarak sıralanmaktadır.

Kuzeyde Malaka Boğazı, güney ve batıda Hint Okyanusu ile çevrili Açe'de uzun kıyı şeridi deniz ürünleri açısından önemli bir gelir kaynağı sunmaktadır. Açe'nin önde gelen ihraç ürünleri arasında kauçuk, kakao, kahve, copra (kurutulmuş Hindistan cevizi), palmye yağı, kırmızıbiber, clove, nutmeg gibi baharatlar, deniz ürünleri ve kereste gelmektedir.

SOSYOKÜLTÜREL HAYAT

Halk

Açeliler ırk olarak Malay ırkı içinde yer almaktadır. Bununla birlikte, tarihin erken dönemlerinden itibaren Hint, Acem, Arap ve Çinliler gibi farklı ırk ve kültürlerle mensup toplulukların Açe'ye gelip yerleşmesi, zamanla ırkların karışımını meydana getirmiştir. Ayrıca, söz konusu grupların kendi kültürel dokularını da beraberinde getirmeleri, Açe'de bir arada yaşayabilen çoğulcu kültürel bir yapının ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹⁶

Bununla birlikte, yukarıda ifade edildiği üzere farklı kültürel dokuyu ortaya koyan *aceh* kelimesinin açılımı, toplumdaki insan tipolojilerinin ve kültürlerinin çeşitliliğine bakıl-

dığında doğru gibi görünse de, bazı bilim adamları bunun sadece bir sözlü gelenek ürünü olduğunu, bu konuda bilimsel bir dayanağın olmadığını ifade ederler. Oysa ki Hintliler, Çinliler, Araplar ve Avrupalılarla olan yakın ilişkiler sadece kültüre değil, halkın fiziksel görünümüne de yansımıştır. Avrupa tipine özellikle Batı Açe'de ve Lamno'da, Hintli tipine kıyı boyunca, Çinli tipine ise kuzey bölgelerde rastlamak mümkündür. Banda Açe ve civarında az sayıda da olsa Türk kökenli gruplar da yaşamaktadır. Banda Açe'deki Türk köyleri olarak bilinen Gampung Bitai, Gampung Pande ve Emperoum'da bazı ailelerin geçmişle bağlarını -en azından toplumsal hafıza olarak- muhafaza ettikleri görülmektedir.

Günümüzde Açe'de etnik unsurlar bakımından sekiz grubun varlığı dikkat çekmektedir. Bu gruplar Açe, Alas, Aneuk Jamee, Gayo, Kluet, Simeulu, Singkil ve Tamiang adıyla bilinir. Endonezya'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi, Açe toplumunda da geleneğin (*adat*) büyük bir yeri vardır.¹⁷ Ancak Açeliler gelenek ile İslam hukuku arasındaki farklılıkları bir tezat değil, birbirini tamamlayıcı unsurlar olarak kabul ederler.

Açe'de İslam

Yazılı metinler dikkate alındığında, İslam'ın Güneydoğu Asya'ya gelişinde mezar taşları, seyyahların tuttukları notlar ve yerli kronikler dikkat çeker.¹⁸ İslam'ın bölgede yayılma sürecinde Müslüman âlimler ve tüccarlar Güneydoğu Asya denizlerinde ve liman şehirlerinde görülmeye başladılar. İslam'ın Güneydoğu Asya'ya gelişinde -genel itibarıyla Ortadoğu-Hindistan-Çin arasındaki kadim ticaret yoluna bağlı olan bölgede-¹⁹ bu ticarete hâkim olan başta Araplar olmak üzere İranlılar ve Gücerath Müslümanların önemli

¹⁷ Holly S. Smith, *Aceh -Art and Culture-*, s. 14; Sufi-Wibowo, s. 10.

¹⁸ M. B. Hooker, (Ed.), "Introduction", (Ed.), M. B. Hooker, *Islam in Southeast Asia*, E. J. Brill, Leiden, 1988, s. 3-4.

¹⁹ Gilbert Khoo-Dorothy Lo, *Asian Transformation -A History of Southeast, South and East Asia-* Heinemann Educational Books (Asia) Ltd., Singapore, 1977, s. 432.

¹⁵ Holly S. Smith, *Aceh -Art and Culture-*, s. 15.

¹⁶ Holly S. Smith, *Aceh -Art and Culture-*, s. xi.

rolü olmuştur.²⁰ Bununla birlikte, bu sürecin temel dinamiklerinin ortaya konulması amacıyla İslamlaşma süreciyle ilgili olarak üç temel teori ortaya atılmıştır.

Birinci teori 7. ve 8. yüzyıllar üzerinde durur.²¹ Buna göre, gerek baharat gerek ilaç temini için Güneydoğu Asya ile ilişki kurduğu bilinen Arap denizciler ve bölgeyle yakın ticari faaliyette bulunan Müslüman tüccarlar zamanla kıyı şehirlerine yerleşmişlerdir. Müslümanlar, yerel idarecilerin ailelerinden kadınlarla evlenerek yerli topluluklarla ilişkilerini akrabalık bağları kurarak geliştirmiş ve zamanla yönetimde söz sahibi olmuşlardır. Bu bağlamda, bölgedeki ilk Müslümanların yönetici ve sultan olarak görev almaları da dikkat çekicidir.

Arapların İslam'la birlikte Sumatra Adası'na gelişlerinin hicri 1. yüzyıla tarihlenmesi konusunda benzer görüşleri yerli tarihçi Muhammed Yunus Cemil'in çalışmalarında da bulmak mümkündür. Cemil, *Nederlandsche-Indie Encyclopedie* ve *Chronology of Indonesian History* adlı eserlere atıfta bulunarak, İslam'ın Arap Yarımadası'ndan yayılmaya başlamasından kısa bir süre sonra, Arap denizcilerin erken dönemlerde Sumatra Adası'nın kuzey sahillerine yerleştiklerini belirtir.²²

İkinci teori, 9. ve 13. yüzyıllar arasında Gücerat²³, Bengal²⁴ ve Arabistan'dan gelen hem sufi hem de ticaretle meşgul

olan tebliğ gruplarının faaliyetlerine dayanır. Gerek Hinduizm gerekse İslam'daki panteist öğretinin varlığı, bu süreçte İslam'ın yayılması ve Hindu inancına mensup halkın İslam'la tanışmasını kolaylaştırdı.²⁵ Sufi hareketi özellikle *Hikayat Sejarah Melayu* ve *Hikayat Raja-Raja Pasa*'de belirtildiği üzere 13. yüzyılda Mekke'den ve Hindistan'dan gelen âlimler aracılığıyla Sumatra Adası'nın kimi bölümlerinde yerli halkı İslam'la tanıştırmada büyük rol oynadı.²⁶

Bölgenin İslamlaşmasındaki sufi hareketin önemli rolünü, 1238 yılında Bağdat'ın Moğol istilasına uğraması ile İslam coğrafyasının çeşitli bölgelerine doğru başlayan göç dalgasıyla açıklamak ve gerek Malay gerekse Cava el yazmalarında bulmak mümkündür.²⁷

Üçüncü teori ise İslam'ın toplumsal işleviyle doğrudan alakalıdır. Buna göre, İslam'ın yerli halklar için bireysel değerinin yanı sıra, köy ve tüccar gruplarının dayanışmasında işlevsel bir rolü vardı.²⁸ Bu teorileri genel itibarıyla değerlendirmek gerektiğinde tüccar ve âlim sınıfının bir arada hareket ettiğini söyleyebiliriz. Âlimler sahip oldukları bilgiler nedeniyle, tüccarlar da zenginlikleri nedeniyle yerli toplumlar arasında kabul gördü ve yönetim çevreleriyle kolaylıkla iletişim ve etkileşim kurdular. Böylece zamanla yönetimde söz sahibi oldukları gibi, kurdukları dinî eğitim merkezleri sayesinde toplum hayatında da etkin oldular.

Serambi Mekkah

Bu süreçlerin sonucu olarak 17. yüzyıl ilk yarısından itibaren "Mekke Kapısı" (*Serambi Makkah/Verandah of Mecca*)

²⁰ S. Soebardi, C. P. Woodcraft-Lee, "Islam in Indonesia", (Ed.), Raphael Israeli, *The Crescent in the East -Islam in Asia-*, Curzon Press, 1985, s. 182.

²¹ A. N. Baloch, *The Advent of Islam in Indonesia*, Islamabad: National Institute of Historical and Cultural Research, 1980, s. 1.

²² M. Yunus Djamil, "Wadiah Rakjat Atjeh Dalam Lintasan Sedjarah", *Seminar Kebudayaan Dalam Rangka Pekan Kebudayaan Atjeh Ke-II*, (The Second Atjeh Cultural Festival, 20 Agustus-2 September 1972) Dan Dies Natalis Ke XI Universitas Sjah Kuala, Panitia Pusat Pekan Kebudayaan Atjeh Ke-II, Banda Açe, 1972, s. 5.

²³ Hindistan, erken dönemlerden itibaren İslam'la tanışmasına rağmen, ülkenin batı kıyılarında bulunan Gücerat'ın İslam hâkimiyeti altına girmesi 1297 yılına rastlar. [Bkz. M. B. Hooker, (Ed.) *Islam in South-East Asia*, 2nd edition, E. J. Brill, Leiden, 1988, s. 6.]

²⁴ Önemli bir Portekiz kaynağı olan Tome Pires, Pasai şehrini tanımlarken buradaki halkın Bengal kökenli olduğunu ileri sürer. Bu görüş daha sonra S. Q. Fatimi tarafından da gündeme getirilmiştir. Ancak Bengal'le ilgili bazı veriler dikkate alındığında bu görüşleri tam anlamıyla desteklemek mümkün görünmüyor. Örneğin, Bengal'in Hanefi mezhebine bağlı oluşu ile Güneydoğu Asya'da Şafi mezhebinin hâkimiyeti arasındaki tezat önemli bir argümandır. [Bkz. M. B. Hooker, (Ed.) *Islam in South-East Asia*, 2nd edition, E. J. Brill, Leiden, 1988, s. 6; S. Q. Fatimi, *Islam Comes to Malaysia*, Malaysian Sociological Research

Institute Ltd., Singapore, 1963.]

²⁵ Ira M. Lapidus, *A History of Islamic Societies*, Cambridge University Press, 7th edition, 1995, s. 467; Holly S. Smith, *Aceh -Art and Culture-*, s. 5; Andi M. Faisal Bakti, *Islam and Nation Formation in Indonesia*, Institute of Islamic Studies, McGill University Montreal, Canada, 1993, s. 14.

²⁶ Andi M. Faisal Bakti, *Islam and Nation Formation in Indonesia*, s. 14.

²⁷ Akbarizan, "Development of Sufism in Nusantara (Study of Personages and Products of Sufi Ulama in 17th century)", *Nusantara Journal-Institute for Southeast Asian Islamic Studies -ISAIS*, Volume 7: 1, 2005, s. 75-6.

²⁸ Ira M. Lapidus, *A History of Islamic Societies*, s. 467.

olarak anılan Açe, bugün halkının %96'sı Müslüman olmasıyla bu özelliğini günümüze kadar sürdürmüştür.²⁹ Açe, bu özelliği nedeniyle Endonezya Takımadaları'nda yaşayan İslam toplumlarının ana vatani niteliğindedir.

Müslüman tüccarlar ve âlimler vasıtasıyla Açe'de kök salmaya başlayan İslam, 16. yüzyılın başından itibaren bölgede varlıklarını hissettirmeye başlayan Avrupalı sömürgecilerle birlikte farklı bir mecraya yöneldi. Örneğin, Müslümanların Portekizlilerin 1511 yılında Malaka'yı ele geçirmeleri ve Malay toplumu üzerinde uyguladıkları zulümlere tepkileri, dinlerini yayma konusunda daha çok gayret göstermek ve dinden aldıkları güçle Portekizlilere karşı yoğun bir mücadeleye başlamak şeklinde oldu. Müslümanların bu tepkisi, İslam'ın bölgedeki yayılışını hızlandırdı.³⁰ Bu durum, özellikle Açe toplumunda İslam'la çok daha yakın bir ilişkinin kurulmasını sağladı ve bu ilişkinin Endonezya'nın diğer adalarına da yayılmasına ön ayak oldu. İslam'ın bu takımadalarda yoğun bir şekilde sesini duyurması 16. ve 17. yüzyıllara rastlar. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin dünyada sağladığı siyasi ve askerî güç, bölge Müslümanlarının takdirini kazandığından, bölge halkları Osmanlı'nın himayesine girme konusunda istekli davrandılar. İslam'ın bölgedeki etkisinde bu siyasi gelişme kadar, Osmanlı ve Moğol âlimlerinin ve sufilere önemli katkıları oldu.³¹ Sufilerin varlığı Açe İslam'ında önemli bir yer tutar. Açe'de 16. yüzyıldan itibaren Hazma Fansuri'den başlayarak Abdurrauf Singkeli'ye (Şah Kuala) kadar sufilere etkisini yoğun bir şekilde görmek mümkündür. Bu etki içerisinde İbni Arabi geleneğinin hâkimiyeti özellikle belirgindir.

Kadiriyye ve Nakşibendiye gibi tarikatlara mensup olan-

²⁹ Hans-Dieter Ever&Anna/Katharina Hornidge, "Knowledge Hubs Along the Straits of Malacca", *Working Paper Series*, Center for Development Research, Department of Political and Cultural Change (ZEF), Universität Bonn, 2006, s. 7; Eric Eugene Morris, *Islam and Politics in Aceh -Study of Center-Periphery Relations in Indonesia*, Cornell University, Michigan, 1983, s. 22.

³⁰ Moshe Yegar, *Islam And Islamic Institutions In British Malaya -Policies And Implementation-*, Jerusalem: The Magnes Press, The Hebrew University, 1979, s. 8.

³¹ Hasrizal Abdul Jamil, *Tarih Boyunca Malay-Türk İlişkileri*, SHARIA Mutah University, Jordan, (<http://www.saifulislam.com/artikel/melayuturki.html>.)

lar, Arapça ve Javi dilinde yazdıkları eserlerle gündeme gelmeye başladılar.³² 16. ve 17. yüzyıllar boyunca, gerek geçici gerek kalıcı olarak Açe'de bulunan âlimler, verdikleri dersler, kaleme aldıkları eserler ve yaptıkları tartışmalar ile Açe İslam kültür dünyasının gelişmesinde önemli rol oynadılar. Açe Darusselam Sultanlığı'nın altın çağında yaşamış olan âlimlerin Arapça, Malayca ve Açe dilinde kaleme aldıkları fıkıh, ahlak, tefsir, tasavvuf, tarih, edebiyat vb. ilim dallarındaki gerek çeviri gerek telif çalışmaları, Endonezya Takımadaları'nı kapsayan bölgenin İslamlaşma sürecine ve İslam'ın merkezi sayılan Ortadoğu ekseni bir entellektüel boyuta taşınmasına olanak tanıdı.³³

Yüzyıllar boyunca Açeli olmak Müslüman olmakla özdeş kabul edilmiştir. Bunun bir göstergesi olarak günümüzde dahi Açe'de İslami bir toplumsal yaşam için sosyal kontrolden söz etmek mümkündür. Bununla ilgili olarak şu deyiş dikkat çekicidir:

"Âdet ve gelenekler kral tarafından korunur; yasa ise dinî liderler tarafından."³⁴

Kültürel Varlıklar

Açe, Malaka Boğazı girişinde sahip olduğu coğrafi konum itibarıyla yüzyıllar boyunca çeşitli ulusların ve kültürlerin karşılıklı iletişimine konu olmuş bir yöredir. Bir başka deyişle Açe halkı, İslam'a muhalif olmadıkları sürece yabancı kültürlerle hoşgörü göstermiş bir toplumdur. Açe kültür yaşamı Hintliler, Araplar, Acemler, Malaylar ve Cavalılar gibi yerli ve yabancı unsurların ilişkilerinin sonucu olarak çeşitlilik arz eder. Bütün bu farklı kültürel olguların birleşmesi sonucu yüzyıllar sonunda "farklılıkların bütünlüğü" ortaya çıkmıştır. Bu kültürel dokunun çok sayıda örneğini bugün Açe'nin

³² Yegar, s. 7.

³³ Daha geniş bilgi için bkz.: Oman Fathurahman, Munawar Holil, *Katalog Naskah Ali Hasjmy Aceh (Catalogue of Aceh Manuscripts: Ali Hasjmy Collection)*, the 21st Century Center of Excellence Programme "The Center for Documentation and Area-Transcultural Studies, Tokyo University of Foreign Studies, Tokyo, 2007.

³⁴ "Adat bak po teu meuruham, hukum bak Syiah Kuala".

çeşitli bölgelerinde görmek mümkündür: Indrapuri Camisi, Beytürrahman Camisi Kandang XII, Gampung Pande Sultan Mezarları, Indrapatra Kalesi, Bitay Mezarlığı, Malahayati Mezarlığı, Kerkhop, Daru'l-Kemal Sultan Mezarlığı, Cakra Donya, Açe Müzesi, Ali Haşimi Kütüphanesi, Dayah Tanoh Abee Kütüphanesi gibi dikkat çeken mekânlardan sadece birkaçına değineceğiz.

Açe'nin İslam öncesi tarihinden kalan en önemli yapılarından biri Indrapuri Camisi'dir. Bu yapı, Açe'de kurulan ilk Hindu krallıklarından birine ait bir tapınaktır. İslam'ın bölgeye yerleşmesiyle birlikte camiye çevrilen yapı, tipik Hindu tapınaklarının mimari özelliğini sergilemesi ve caminin bulunduğu sahanın ahşap inşa tekniğinin güzel bir örneği olması bakımlarından dikkat çekicidir.³⁵

Banda Açe, sömürge dönemini yaşamış bir merkez olması nedeniyle sömürgecilerin kültür varlıklarına yönelik yıkımlarını yakından yaşamış bir yerdir. Hollandalılar, örneğin 1880'li yıllarda son Açe sultanlarına ait sarayları yıkıp yerlerine sömürge valiliğine ait binalar inşa ettiler. 800 yıllık bir geçmişi olan Beytürrahman Camisi, yine Hollandalılar tarafından yakılmış ve 1875 yılında yeniden inşa edilmiştir. Bu son inşası ile Beytürrahman, Endonezya'daki mimari tarzın önemli örneklerinden birini oluşturur.

Banda Açe'deki şehir müzesinde bulunan devasa çan, Çin İmparatorluğu'nun Ming Hanedanlığı'ndan Amiral Cheng Ho'nun 1414 yılında bölgeye yaptığı ziyaret sırasında hediye edilmiştir.³⁶ Yine Sultan İskender Muda'nın eşi için yaptırdığı söylenen ve küçük bir sarayı andıran Gunungan, geometrik mimarisi ile dikkat çeker. Gunungan, şehirde görülebilecek ender eserlerden biridir.³⁷

Banda Açe'deki kültürel ve tarihî mirasa dair önemli ör-

neklerden bir diğeri ise Türk köylerinde bulunan mezarlıklardır. Âlimlerin ve sultanların mezarları olduğu ifade edilen bu kabristanlar tsunamiden büyük ölçüde etkilenmiştir. Özellikle Gampung Pande köyünde bulunan üç farklı mezar kompleksi "Sultan Mezarları" adıyla anılır. Sömürge döneminin dinî-kültürel mirasının bir parçası olan Şah Kuala'ya (ö. 1693) ait mezar, şehir merkezinden yaklaşık bir mil uzaklıktadır.

Prof. Dr. Ali Haşimi Kütüphanesi, Banda Açe'nin kültür hayatında önemli bir yere sahiptir. Yaşadığı dönemde Açe tarihi, Türkler ve Türkiye üzerine çalışmalar yapmış olan Prof. Ali Haşimi adına kurulmuş olan bu kütüphane, sahip olduğu önemli kitapların yanı sıra, Ali Haşimi'nin özel eşyalarının da sergilendiği bir etnografya müzesi görünümündedir.

Banda Açe'de, Felemenkçe'de mezarlık anlamına gelen *Kerkhop* denilen mezarlıkta, Açe Savaşı'nda (1873-1903) hayatını kaybeden yaklaşık 2000 Hollandalı askerin mezarı bulunmaktadır.

Dil ve Edebiyat

Açe halkı iki dilli halk olarak bilinir. Endonezya devletinin resmî dili olan Endonezyacanın yanı sıra, Açelilerin ana dili olan Açece, halk arasında yaygın bir şekilde kullanılır ve bölgenin *lingua franca'sı* kabul edilir. Açece, *Austronesian* dil ailesine mensuptur.³⁸

Eyalet sınırları içerisinde yaşayan çeşitli etnik toplulukların konuştuğu diller arasında şunlar bulunur: Açece (büyük çoğunluk tarafından konuşulmaktadır), Aneuk Jamee dili (Güney Açe bölgesinde), Gayo dili (Orta, Güneydoğu ve Doğu Açe'de), Alas dili (Güneydoğu Açe'de), Tamiang dili (Doğu Açe'de), Simeuleu dili (Simeuleu Adası'nda) ve Kluet dili (Güney Açe'deki Kluet etnik grubunda).³⁹ Açe dili kendi

³⁵ Buku Objek Peninggalan Sejarah dan Keperbukalaan Aceh Cab Sikureueng, Tuah Sejati, Banda Aceh, 1988, s. 25.

³⁶ Hall, s. 225.

³⁷ Rodolphe De Koninck, *Aceh in the Time of Iskandar Muda*, Pusat Dokumentasi dan Informasi Aceh, Banda Aceh, 1977, s. 2.

³⁸ Mahmud Bangkaru, *A Hand Book to Aceh 1998*, Aceh: CV Penerbit Balohan Haloban, 1998, s. 13; Watson Barbara Andaya ve Y. Leonard Andaya, *A History of Malaysia*, London: Macmillan Asian Histories Series, 1986, s. 9.

³⁹ Daud, Bukhari, "Bahasa dan Sastra Aceh: Milik Siapa?", *Seminar Budaya Pekan*

içerisinde birtakım lehçelere de ayrılmaktadır. Açe Besar, Pidie ve kuzey Açe’de kullanılan lehçeler buna örnek verilebilir. İslam’ın bölgeye girmesiyle birlikte söz konusu dillerin yazımında Arap alfabesi kullanılmaya başlanmıştır. Arap dilinin geçmişte resmî dil olarak kullanılması İslam’a bağlılığın bir ifadesi olarak düşünülebilir.

Tarih metinlerinde, Arapça yazı sistemi olan ve *Melayu Arabic* olarak bilinen *Javi* dili kullanılmıştır. Kültürün önemli unsurlarından olan dinî ilimleri konu alan eserler, halk hikâyeleri ve mezar taşları Arapça ve Javi dilinde yazılmıştır. Açe’nin, gerek dünyevi gerekse dinî açıdan büyük gelişmeler kaydettiği ve Güneydoğu Asya’nın önemli bir İslam öğretim merkezi olduğu 17. yüzyılda, âlimler tarafından Arapçanın yanı sıra Malayca da bilim dili olarak kullanılmıştır. Bu dönemde saray çevresinde de Malaycanın hâkimiyetinden söz edilir. Bu durum; yani Açe etnik dilinin değil de Malaycanın kullanılmış olması, Açe’nin bölgedeki bilimsel gelişmelerdeki rolünü ortaya koymasından dikkat çekicidir.⁴⁰

Açe Tarihinde Hikâyelerin Yeri

Halk hikâyeleri Açe kültürünün vazgeçilmez öğelerindedir. Söz konusu hikâyeler, bölgedeki yerel dillerin varlıklarını sürdürülebilmelerinde önemli bir faktör olmuş ve halk danslarında ve güzel sanatlarda da etkileri görülmüştür. Genelde Açe halk hikâyeleri olan *Hikayat Perang Sabih*, *Hikayat Aceh Barulkarim*, *Hikayat Tungku Malam*’da olduğu üzere bunlar İslam öğretisinin dile getirilişini sembolize eder. Sözlü kültürün yaygın olduğu bir iklim kuşağında bulunan Açe’nin tarihsel birikiminin ipuçlarını söz konusu hikâyelerde bulmak mümkündür; yani Açelilerin toplumsal hafızası hikâyelerde içkindir.

Kebudayaan Aceh IV, Pusat Kegiatan Akademik Prof. Dr. Dayan Dawood, Universitas Syiah Kuala Darussalam, Banda Aceh, 24-27 Ağustos, 2004, s. 1; Holly S. Smith, *Aceh - Art and Culture*-, s. 14; Zainuddin, *Tarich Atjeh dan Nusantara*, s. 116.

⁴⁰ Anthony Reid, *An Indonesian Frontier -Acehese and Other Histories of Sumatra*-, s. 98; Eric Eugene Morris, *Islam and Politics in Aceh -Study of Center-Periphery Relations in Indonesia*, s. 23.

Açe, Gayo, Jamee, Tamiang ve Simeuleu yerel dillerinde toplam seksen halk hikâyesi olduğu bilinmektedir. Ancak modern iletişim araçlarının gündeme gelmesiyle yavaş yavaş hikâye anlatıcılarına olan ilgide azalma olduğu da bir gerçektir. Hikâyeler İslam öncesi döneme, Şaman’ın toplumda önemli bir yere sahip olduğu zamana kadar uzanmaktadır. Örneğin, Batı’daki fabl edebi türüne benzer şekilde, bir maymunun kişileştirilmesine dayanan *Adoman* ya da bir aslanın kişileştirilmesine dayanan *Periedende* isimli hikâyeler gibi, kardeşliğe vurgu yapan *Imo* ve *Sihitam Pekat* (Gayo hikâyeleri) hikâyeleri bunlardan sadece birkaçıdır. İslam’ın kabul edilmesinden sonra *Paya Terbang*, *Sepatah Kata Sekati Emas*, *Putri Parakisan* gibi moral değerlere dayanan hikâyeler de gündeme gelmiştir.

Hikayat adı verilen bu edebi anlatılarda tarihî olaylar, gerçekler veya imgesel hikâyeler ritmik bir söyleyiş içeren dizeler şeklinde dile getirilmektedir. Bütün bu anlatılarda Kur’an’dan ya da hadislerden mutlaka bir dinî mesaja yer verilmektedir. Pek çok hikâyenin orijinal metni Arapça kaydedilmiş olmakla birlikte yazarları bilinmemektedir.

Söz konusu hikâyelerden halk arasında en iyi bilineni *Hikayat Perang Sabih* (Kutsal Savaş Hikâyesi)’dir. Açe edebiyat araştırmacıları, yaptıkları karşılaştırmalı edebiyat çalışmaları ile bu hikâyenin yazarının Tengku Cik di Tiro’nun yakın bir arkadaşı olan Teungku Cik Pante Kulu olduğuna karar vermişlerdir. Bu eser, Hollandalılara karşı girişilen ve yaklaşık 70 yıl süren savaşta (Kimi eserlerde 40 yıl sürdüğü ifade edilmektedir.) mücadele ruhunu desteklemiş ve halkın cesaretini arttırmıştır. Bu hikâye halk arasında öylesine tesirli olmuştur ki, Hollanda sömürge yönetimi, bu hikâyenin anlatılmasını yasaklamıştır.⁴¹

⁴¹“Hikayat Perang Sabih” isimli söz konusu bu hikâye dört bölümden ibarettir: Ainul Mardiyah’ın hikâyesi, Fil Savaşı hikâyesi, Said Samly’nin hikâyesi ve Muhammad Amin’in hikâyesi. Bu bölümlerden birincisi Kur’an’da ve hadislerde geçen Hz. Peygamberin Mekke’den Medine’ye hicretinde yaşadıklarını konu almaktadır. Fil Savaşı hikâyesinde ise, adından da anlaşılacağı üzere, fil ordusu ile Kâbe’yi yıkmak üzere harekete geçen Ebrehe konu edilir.

Geleneksel Törenler

Açe'nin kültürel yapısında İslam'ın önemli bir etkisi vardır. Ancak, İslam öncesinde bölgede hâkim olan Hinduizm'in etkisindedir, özellikle geleneksel törenlerde görmek mümkündür.

İslam'a bağlılıkları ile tanınan Açelilerin toplum yaşamında birtakım önemli dönüm noktaları vardır. Doğum, sünnet, ergenlik, evlilik ve ölüm gibi olaylar Açe'de özel törenlerle kutlanır. Özellikle evlilik merasimleri toplum için son derece önemli merasimler arasındadır. Ayrıca, ataların anısına, yaşanan felaketlerin yıl dönümlerinde, pirinç hasadı öncesinde ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in doğum yıl dönümünde çeşitli törenler düzenlenir.⁴²

Dinî bayramlar öncesinde başkent Banda Açe'de ve kırsal kesimlerde büyük kutlamalar yapılmaktadır. Bu törenlere her okul kendi özel kıyafetleri ile katılır ve öğrenciler ellerinde tuttıkları meşaleler ile gecenin karanlığını aydınlatırlar. Her okulun bir müzik ekibi vardır ve bu müzik ekipleri arabaların arkalarında konuşlanmış vaziyette ellerindeki geleneksel büyük davullar ve tepler eşliğinde dinî müzik icra ederler.

Açe'de 50 civarında dans, 20 kadar müzik çeşidi, 20 edebiyat türü ve 9 geleneksel sanat vardır.⁴³ Bir söyleşi tarzı olan *pantun* halk eğlencesi de Açe'deki geleneksel törenlerdendir.

Geleneksel Danslar

Açe geleneksel halk dansları İslam kültüründen, erken dönemlere ait ritüellerden, dans, müzik ve edebiyatın kombinasyonundan etkilenmiştir. Tekrara ve monoton fiziksel hareketlere yer verilen ve uzun süren danslar, sadece sınırlı mekânlarda ve belirli sosyal gruplar içinde icra edilir. Bu etkinliklerde çeşitli telli, vurmali çalgılar kullanılır. Bunlar arasında yerli bir enstrüman olması nedeniyle "*arbab*" önem taşır.*

Açe'de görülen müzikli dansların büyük bir bölümü dinî ve millî içeriklidir. 1981 yılında yapılan bir araştırma ile Açe'de 52 geleneksel dans olduğu tespit edilmiştir. Bunlar arasında en çok tanınanları *seudati* ve *saman*'dır.

Seudati isimli dans, el hareketlerine dayalı olmasından ötürü, "bin el dansı" olarak da bilinir. Bu dans, büyük ölçüde Ortadoğu kültüründen etkilenmiştir. Erkekler tarafından icra edilen *seudati agam* ve kadınlar tarafından icra edilen *seudati inong* olmak üzere iki türü vardır. Endonezya'nın başka bölgelerinde görülmeyecek bir nitelik taşıyan bu dansın kökenlerinin Türklere veya Ortadoğululara dayandığı tahmin edilmektedir.

Saman, yan yana dizilmiş hâlde oturan çok sayıda dansçı tarafından icra edilmektedir. Dans sırasında söylenen dize-lerde güzel ve faydalı davranışlar ön plana çıkartılır. *Ramp-hak* isimli dans ise Hollandalılar ile yapılan savaşa iştirak eden kadın kahramanları konu alır. *Rapa'i* dansı ise büyük tamburlar eşliğinde gerçekleştirilmekte ve bir tür zikir niteliği taşımaktadır. *Rapa'i* dansının en bilinen formu *rapa'i* ile *saman* danslarının birleşmesinden oluşan *rapa'i geleng* dansıdır. Güney Açe'ye özgü *pho* ve orta Açe'ye özgü *bines* dansları da, İslam öncesi döneme ait mit ve efsanelere dayanan danslardır.

Güzel Sanatlar

Açe halkı dekorasyon, el işçiliği, mimari ve dokumacılıkta maharet sahibidir. Oymacılık ve kaligrafi, kamu mimarisi ve özel mimaride dikkat çeken unsurlardandır. Bu süslemelerde ilginç olan, Açelilerin hiçbir hayvan veya insan figürüne yer vermemiş olmalarıdır.

Rencong denilen geleneksel silah, metal işçiliğinin nadi-de bir örneğidir. 16. yüzyıldan itibaren Açe'de, Arap alfabesinin ilk harfi olan "elif" şeklinde üretilen ve bir tür hançere benzeyen, üzerinde çeşitli Arapça ifadelerin ve süslemelerin bulunduğu *rencong*, erkeklerin geleneksel olarak taşıdıkları

⁴² Holly S. Smith, *Aceh -Art and Culture-*, s. 25.

⁴³ Bangkaru, s. 19.

* A.g.e., s. 22.

bir silahtır.⁴⁴

Günümüzde hediyelik eşya olarak satılan bu silahın 16. yüzyılda Açe'ye gelip yerleşen Osmanlı savaş uzmanları-
ca geliştirildiği ifade edilmektedir. *Rencong*, tarihte özel-
likle sultanların ve yerel yöneticilerin kullandığı, üzerinde
Kur'an'dan ayetler yazılı olan kama şeklindeki bir silahtır.⁴⁵
Yakın dönemlere kadar erkeklerin bu silahı bellerinde taşı-
dıkları da söylenir.

Eğitim

Açe, İslam'la tanıştıktan sonra İslam dünyasının çeşit-
li yerlerinden gelen âlimleri barındırdı. Bu bağlamda, Açe'de
belli başlı zaviyelerin kurulduğu bilinir. Bunların en başta ge-
lenleri ise Selimium ve Gampung Pitai zaviyeleridir. Günü-
müze değin uzanan bir başka köklü eğitim kurumu ise *pe-
santren* olarak adlandırılan ve dinî eğitim veren kurumlardır.
Açe'de her köyde bir cami ve *dayah* denilen İslami eğitim ku-
rumu bulunmaktadır.

Hollandalıların bölgeye nüfuzu en büyük etkisini eğitim
alanında göstermiştir. Seküler eğitimin yanı sıra, Felemenkçe
eğitim veren kurumlar *pesantren*'lere alternatif oldular. Baş-
kent Banda Açe'de, IAIN Ar-Raniri ve Şah Kuala olmak üzere
iki devlet yüksek öğretim kurumunun yanı sıra, dört özel yük-
sek öğretim kurumu hizmet vermektedir.

Mimari

Geleneksel Açe Evi

Açe'yi ziyaret edenlerin özellikle köylerde ilk karşılaştıkları
yapı, geleneksel Açe evleridir. *Rumoh Aceh* denilen klasik
Açe evi, dört veya daha fazla kolon üzerine inşa edilen kare
planlı ahşap bir ev modeline dayanır. Dış yüzeyindeki işleme-
ler ve çatı oymacılığında görülen ince el işçiliği ile süslenmiş

olan klasik Açe evi, yüzyıllar sonunda ortaya çıkmış bir biri-
kimin ürünüdür.

Rumoh Aceh adı verilen bu evlerden biri Açe Müzesi bah-
çesinde sergilenmektedir. Bu yapı 2,5-3,5 m yüksekliğinde
olup üç odası bulunmaktadır. Öndeki oda Ruang Depan, or-
tadaki oda Tungai ve arka odası da Seuramo Likot olarak ad-
landırılmaktadır. Ortada bulunan oda diğer odalardan 50 ila
75 cm daha yüksektir.

Geleneksel Açe evine ait çeşitli örnekler özellikle kırsal
bölgelerde rastlamak mümkündür. Bunların en güzelleri Ban-
da Açe şehir merkezine 40 km mesafedeki Selimium'da, Dayah
Tanoh Abee'deki evler ve 10 km mesafedeki Lhokgna'da, 19.
yüzyıl sonlarında Hollandalılara karşı verilen savaşta önemli
yararlılıklar gösteren Cut Nyak Dhien'e ait olan evdir.⁴⁶

Meunasah

Açe'de dikkat çeken bir başka yapı türü ise *meunasah* de-
nilen ve dinî mimari örneği olarak dikkat çeken yapılardır.
Meunasahlar köy yerleşimlerinde gerek ibadet için gerekse
genç delikanlıların ve eşleri söz konusu köyde yaşamayan er-
keklerin geceleyin kaldıkları ve köyde belirli dönemlerde dü-
zenlenen seremonilere ev sahipliği yapan mekânlardır. Ortak
kullanım mekânı olması nedeniyle bir anlamda köy odası ni-
teliği de taşıyan meunasahla⁴⁷ halkın bir araya geldiği yapılar-
dır. Çeşitli etkinliklerin düzenlendiği bu yapılar, yerden yak-
laşık bir metre kadar yükseklikte, ahşap olarak inşa edilir ve
dört yanı açıktır.

Bu geleneksel yapılar kırsal bölgelerde yoğun olarak gö-
rülmele birlikte, şehir merkezlerinde de benzer estetikte ko-
nut mimarisine rastlamak mümkündür. Açeliler, ahşap zev-
kini betonarme binalara da taşımaktadır. Apartman türü

⁴⁴ Bahrein T. Sugihen, *Socio-Cultural and Attitudinal Change in the Modernization Process: A Study of Acehnese Society in Transition*, PhD Dissertation, Louisiana State University, 1980, s. 8.

⁴⁵ Bangkaru, s. 21.

⁴⁶ Geleneksel Açe eviyle ilgili ayrıntılı bilgiler için bkz.: M. J. Melalatoa, Rivai Abu, (Ed.), *Arsitektur Tradisional Propinsi Daerah Istimewa Aceh*, Departemen Pendidikan dan Kebudayaan, Pusat Penelitian Sejarah dan Budaya, 1981/82, Banda Aceh.

⁴⁷ Snouck Hurgronje, *The Acehnese*, çev.: A.W. S. O'Sullivan, cilt 2, E.J.Brill, Leiden, 1906, s. 29.

yapıların olmadığı Açe’de müstakil evler, muz, bambu vb. tropik ağaçların bulunduğu bahçeler içerisinde inşa edilmektedir. Yer yer iki katlı olarak da inşa edilen bu konutlarda estetik kaygı ön planda tutulmakta ve bu yapılarda iç mekân son derece ferah bir görünüm arz etmektedir.

Mezar Taşları

Bir kültürel yapı unsuru olarak anıt mimari içerisinde ele alınabilecek olan mezar taşları, tarihî veri olarak da önemli kaynaklar konumundadır. Özellikle üzerlerine yazılan kitabeler ile ait oldukları dönemler hakkında bilgi verdikleri gibi, bölgelerin artistik zenginliğini de gözler önüne sererler. Mezar taşları bakımından Açe, bölgede dikkat çekici bir öneme sahiptir. İslam medeniyetinin Güneydoğu Asya’daki varlığının maddi kanıtları olan en eski mezar taşlarına Açe’de rastlanır.⁴⁸

Açe taşı (*Batu Aceh*) Malay dünyası ve Endonezya Takımadaları’nda yaygın olarak kullanılmakla birlikte, Filipinlerin güneyinde Sulu Takımadaları ve Borneo kıyıları gibi Güneydoğu Asya’nın farklı bölgelerinde de kullanılır. Malay dünyasının çeşitli sultanlıklarında önde gelen sultanların mezar taşları, 15. yüzyıl sonları ile 19. yüzyıllar arasında Açe’den temin edilen taşlarla yapılmıştır.⁴⁹ Söz konusu mezar taşları, günümüzde Güneydoğu Asya İslam sanatının en nadide örnekleri olarak önemlerini korumaktadır. Açe mezar taşlarının önemi; şekilleri, üzerlerine işlenen motifler ve büyüklükleri bakımından farklılıklar gösterir.⁵⁰ Ayrıca, Arap kaligrafisiyle yazılmış olan mezar taşı kitabeleri geçmişten günümüze aktarılan en önemli tarihî belgeler olma özelliğini de taşırlar.

⁴⁸ Daniel Perret, “Aceh as a Field for Ancient History Studies”, *First International Conference of Aceh and Indian Ocean Studies*, 24-27 February, 2007, Banda Aceh, s. 8.

⁴⁹ Othman Mohammad Yatim, *Batu Aceh -Early Islamic Gravestones in Peninsular Malaysia-*, Museum Association of Malaysia, Kuala Lumpur, 1988, s. xxv, 8.

⁵⁰ Daniel Perret, “Aceh as a Field for Ancient History Studies”, s. 8; Holly S. Smith, *Aceh-Art and Culture-*, s. 36; Othman Mohammad Yatim, *Batu Aceh -Early Islamic Gravestones in Peninsular Malaysia-*, s. xxvi.

II. BÖLÜM TARİHÎ SÜREÇ

ERKEN DÖNEMDE AÇE

Açe'ye ilk yerleşim konusunda pek fazla bilgi olmamakla birlikte, burada ileri sürülen birkaç olasılıktan bahsetmek mümkündür. Birinci iddiaya göre, Vietnam'ın güneyinden, Kamboçya'dan gelen denizcilerin Acelilerin ataları olduğu söylenmektedir. Bu ilk grup, Malayların bölgeye gelmesiyle dağlara çekilerek günümüzdeki Gayo ve Alas etnik gruplarını oluşturdu.⁵¹ Çampa adı verilen topluluğun Açe'ye gelmesine dair anlatılar, en eski Malay kaynaklarından *Sejarah Melayu*'da da zikredilir⁵² İkinci iddia ise, Güneydoğu Asya'ya ilk göçlerin 25 bin yıl önce, *Negroid Pygmie* topluluklarınınca gerçekleştirildiği ve bunu *Australoid*, *Melanesian Negrito* ve *Papuahlıların* takip ettiği yönündedir.⁵³

Çin ve Hint medeniyetinin etkisi altına girmeden önce bölgede pirinç ekiminin yapıldığı, bufalo gibi hayvanların evcilleştirildiği, demir ve diğer madenlerin kullanıldığı ve denizcilik faaliyetlerinde bulunulduğu biliniyor. Bu ilk topluluklarda soyun kadından geçtiği kabul edildiğinden kadın toplumda önemli bir mevkiye sahipti. Bu ilk topluluklar arasında dinî inanç noktasında ise her nesnenin ruhu olduğu yönünde bir kanaat yaygındı. Atalara tapınma kültürünün yanı sıra, toprak tanrısına da tapınılır, yüksek yerlere tapınaklar inşa edilirdi.

İÖ 3000 yılında Açe'ye göç yoluyla gelen insanlar Endonezya halklarının kökenini teşkil ederler. Eskiçağlarda Asya kıtasında yaşayan Malay halkının güneye göç ettiği de bilinmektedir. İlk gelen grup Proto Malay, ikinci gelen grup Detoro Malay olarak adlandırılır. İlk grup ikincilerle kaynaşma-

⁵¹ Bangkaru, s. 14.

⁵² A. Samad Ahmad, *Sulalatus Salatin (Sejarah Melayu)*, Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, 1986, s. 164.

⁵³ Timor, s. 8.

yı reddettiğinden, merkezden uzak bölgelerde yaşamıştır. Bu topluluklar günümüzdeki Batakların ve Nias Adası sakinlerinin atası olarak kabul edilirler.

ORTA ÇAĞDA AÇE

Açe'nin, Güneydoğu Asya'nın ticaret merkezleri arasında önemli bir deniz ulaşım yolu olan Malaka Boğazı'nın girişinde bulunması, Açe tarihi için belirleyici bir özelliktir. Yüzyıllar boyunca baharat ticareti ile meşgul olan Hintli ve Arap tüccarlar açısından Açe, Çinlilerle yapılan trampa usulü ticaret için önemli merkezlerden biriydi.⁵⁴

Bu nedenle Açe hakkında ilk yazılı tarihî belgelere Çin kaynaklarında rastlanması oldukça doğaldır. Söz konusu kaynaklarda, Çin ile yapılan çeşitli gezi ve ticari faaliyetler nedeniyle Liang (502-556), Sui (581-617) ve Tang Hanedanlıkları (618-906) dönemlerinde, bugünkü Banda Açe şehri sınırları içerisinde kurulmuş olan bir liman şehriden bahsedilir. Şehrin "Poli" adı verilen Budist bir krallık olduğu kaynaklardan edinilen bilgiler arasındadır. Yapılan araştırmalar neticesinde Poli'nin "Puri" veya "Lamuri" olarak da telaffuz edildiği ve bu isimle Lamuri'nin kastedildiği ileri sürülür.⁵⁵ Palembang'da 640 yıl boyunca hâkimiyetini sürdüren Hindu Sriwijaya Krallığı döneminde,⁵⁶ Sumatra Adası'nda antrepo olarak değerlendirilebilecek tek yer Açe'ydı. Açe, aynı zamanda Hindistan ve Çin arasında ticari seferler yapan gemilerin uğrak limanıydı. Söz konusu yoğun ticaret sebebiyle Açe o dönemde farklı kültürlerin etkileşiminin güçlü bir şekilde hissedildiği bir yer oldu.

Açe'de 7. yüzyılda -İslam öncesi dönemde- Hinduizm ve Budizm'in etkileri görülür. Adada ilk İslam sultanlığı olarak

⁵⁴ Timor, s. 125.

⁵⁵ Anas Mahmud, "Turun Naiknya Peranan Kerajaan Aceh Darussalam di Pesisir Timur Pulau Sumatra", Ali Hasjmy, *Sejarah Masuk dan Berkembangan Islam di Indonesia*, PT Alma'arif, 1993, s. 283; Syed Naquib El-Attas, *A General Theory of the Islamization of the Malay-Indonesian Archipelago*, Malaysia, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka, 1969, s. 11.

⁵⁶ E. M. Loeb, *Sumatra -The Archaeology and Art of Sumatra*, s. 7.

adı geçen Perlak 840 yılında kurulmuştur.⁵⁷ Bu sultanlık vasıtasıyla İslam, Endonezya'nın diğer bölgelerine tedrici olarak yayılmaya başlamıştır. 9. yüzyıldaki Arap ve Hint kayıtlarında da Açe'den bahsedilir. Günümüzde başkent Banda Açe'nin kuzeyinde bulunan Krueng Raya'da kurulmuş olan bu sultanlık, Arabistan, İran ve Çin gibi farklı ülke tüccarlarının ziyaret ettiği son derece önemli bir liman şehrine sahipti. Çin'le ticaret yapan Arap denizciler uzun deniz yolculuklarında Sumatra'nın kuzey ucundaki bu liman şehrine uğradı. Araplar burayı "Rami" (*Ramni*), "Lamuri" veya "Lamry" olarak isimlendirilmişlerdir.⁵⁸

İslam öğretisinin bölgede yaygınlaşması ise 13. yüzyıla tekabül eder. Batılı kaynaklarda, Açe'de ilk İslam sultanlıklarının 13. yüzyılda Peureulak ve Pasai'de kurulduğu vurgulanır. Bu konuda ilk ve tek kaynak Marko Polo'nun seyahat notlarıdır.⁵⁹ Bölgede dikkat çeken sultanlıklardan bir diğeri ise, 1270 yılında Samudra Pasai'de bulunan ve başındaki Sultan Malik al-Saleh'in İslam'ı benimsemesi ile İslam Sultanlığı olarak anılan sultanlıktır.⁶⁰ Samudra Pasai Sultanlığı, Malaka Boğazı'na hâkim olan coğrafi konumundan ötürü 14. yüzyılda kısa süre içinde gelişme kaydetti. Bu dönemde Pasai de ticari, ilmî ve dinî açıdan önemli bir merkezdi. 1205 yılında (1 Ramazan 601 Hicri), bugünkü Banda Açe'de yeni bir sultanlık kuruldu. Bu sultanlığın başındaki Sultan Cihan Şah (1205-

⁵⁷ Bangkaru, s. 15.

⁵⁸ E. Edwards McKinnon, "Beyond Serandib: A Note on Lambri at the Northern Tip of Aceh", *The Indian Ocean and the South China Sea, Indonesia*, vol. 46 (October 1988), s. 104-5; H. Abdullah Ujong Rimba, "Daerah Manaka Hang Mula-Mula Menerima Agam Islam di Indonesia", *Seminar Sejarah Masuk dan Berkembangnya Islam di Aceh Dan Nusantara, di Aceh Timur Tanggal 25-30 September 1980*, s. 1; Dada Meuraxa, *Sejarah Kebudayaan Sumatera*, s. 13; O. W. Wolters, *The Fall of Srivijaya in Malay History*, East Asian Historical Monographs, Oxford University Press, Kuala Lumpur, 1970, s. 9; Zainuddin, Zainuddin, *Tarikh Atjeh dan Nusantara*, s. 23.

⁵⁹ William Marsden, *The History of Sumatra*, (A Reprint of the 3rd edition), Oxford University Press, Kuala Lumpur, 1966, s. 4. (Not: Marko Polo, Endonezya Takımadaları'nı gören ilk Hristiyan ve Avrupalı olarak bilinir. Bkz.: Louis Fischer, *The Story of Indonesia*, Harper&Brothers, New York, 1959, s. 16).

⁶⁰ Soebardi, S; Lee, P. Woodcraft, (Ed.), "Islam in Indonesia", Raphael Israeli, *The Crescent in the East -Islam in Asia-*, Curzon Press, 1982, s. 180-211; İsmail Hakkı Göksoy, *İslam'ın Güneydoğu Asya'ya Girişi ve Yayılışı*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1998, s. 69.

1235), Açe Besar'da ve Gampung Pande'de ilk İslam sultanlığına kuran sultanı unvanına sahiptir. Söz konusu sultanlık 1516 yılında kurulacak olan Açe Darusselam Sultanlığı'nın temellerini oluşturdu.⁶¹

AÇE İSLAM SULTANLIĞI

1511'den itibaren Malaka Boğazı'ndaki ticari faaliyetleri kendi hegemonyası altına almaya çalışan Portekiz ve Hollanda, kısa sürede Açe sınırlarına dayandı. Söz konusu sömürge tehdidi karşısında Sultan Ali Mugayat Şah (1511-1530), bu dönemde birbirinden bağımsız hâlde küçük sultanlıklar şeklinde varlıklarını sürdüren bölge Müslümanlarını birleştirmek suretiyle Açe Sultanlığı'nı kurdu.⁶² Açe Darusselam Sultanlığı, 16. yüzyılda, dünyada o dönemde mevcut olan beş İslam devletinden -Açe, Osmanlı, Fas, Safevi ve Agra- biri kabul ediliyordu.

Sultanlık, özellikle 17. yüzyılın ilk yarısında, Sultan İskender Muda zamanında en görkemli dönemini yaşadı. 1621 yılında bölgeyi ziyaret eden Augustin de Beaulieu isminde bir Fransız tüccar, seyahat notlarını kaleme aldığı "*Voyage aux Indes Orientales*" adlı eserinde, Sumatra Adası'nın batı kıyıları ile adanın orta kesimlerindeki pek çok yerin (Labo, Singkil, Barus, Batanghari, Pasanan, Tiku, Pariaman, Padang ve Sileda) Açe Sultanlığı egemenliğinde olduğuna değinir.⁶³

Açe İslam Sultanlığı, son sultan Muhammed Davud Şah'ın (1874-1903) 1903 yılında Hollandalılara esir düşmesiyle tarih sahnesinde çekildi. Yaklaşık 500 yıl boyunca bağımsız bir devlet⁶⁴ olarak Güneydoğu Asya'da varlığını sürdürmüş olan

Açe İslam Sultanlığı'nın İslam kültür medeniyetine katkıları büyüktür. 16. yüzyıl başında Portekizlilerin Malaka'yı ele geçirmesi üzerine, Açe'ye gelen Müslüman tüccar ve ilim adamları bölgenin kültürel kalkınmasında etkili oldu.⁶⁵ Açe İslam Sultanlığı döneminde Açe, bölgenin en önemli ticaret ve ilim merkezi hâline geldi.

Portekizlilerin Malaka Boğazı'nda hâkimiyeti ele geçirmesinden sonra, bölgedeki Müslümanlar yaşadıkları baskıdan ötürü başka yerlere göç etmek zorunda kaldılar. 16. yüzyıl boyunca, Portekiz'in Malaka Boğazı çevresindeki varlığı karşısında önemli bir siyasi ve askerî güç olarak duran Açe, Portekizlilerin Güneydoğu Asya'da tutunmalarına engel oldu. Bu dönem boyunca Açe, bölgede İslam'ın kalesi hâline geldi ve bu bağlamda diğer Güneydoğu Asya toplulukları arasında İslam'ın yayılmasında ve İslam düşünce geleneğinin oluşmasında önemli rol oynadı.⁶⁶ Başta Hamza Fansuri, Şemseddin Sumatranı, Nureddin ar-Raniri ve Abdurrauf es-Singkili gibi önemli âlimlerin çalışmalarının ve düşünce sistemlerinin bu geleneğin oluşmasında önemli bir yeri vardır.

Açe sultanlarından Sultan Mansur Şah (1577-1585), dönemin diğer İslam devletleriyle ilişkileri geliştirdi. Bu bağlamda Mısır'dan, İran'dan ve Mekke'den pek çok âlim Açe'ye geldi. Sultan Mansur Şah, Osmanlı Devleti ile de ilişkileri geliştirme yönünde gayret gösterdi.⁶⁷ 17. yüzyıl ilk yarısında Açe Sultanlığı, Sultan İskender Muda ile en şaşıla döneminde yaşadı. Ardından tahta çıkan oğlu İskender Sani'nin (1637-1641) dört yıl gibi kısa süren hâkimiyetinin ardından Açe'de yönetim, altmış yıl boyunca (1641-1699) dört kadın sultanın

⁶¹ Ilyas Yusuf, "Sejarah Masuk dan Berkembangnya Agama Islam di Kabupaten Aceh Besar", *Sejarah Masuk dan Berkembangnya Islam di Aceh dan Nusantara*, Di Aceh Timur Tanggal 25-30 September 1980, Aceh, s. 4; James T. Siegel, *The Rope of God*, University of California Press, Berkeley, 1969, s. 39. (Ayrıca, bkz.: G. W. J. Drewes ve P. Voorhoeve, *Adat Atjeh*, 1958.)

⁶² İbrahim Alfian (Ed.), *Sejarah Daerah Propinsi Daerah Istimewa Aceh*, Project of Research and Documentation of Regional Culture, 1977-78, s. 71.

⁶³ Denys Lombard, *Kerajaan Aceh -Zaman Sultan Iskandar Muda (1607-1636)*, çev.: Winarsih Arifin, Ecole Française d'Extreme-Orient, 2. baskı, Jakarta, 2007, s. 327.

⁶⁴ Lukman Thaib, *Acheh's Case -A Historical Study of the National Movement For the*

Independence of Acheh-Sumatra-, University of Malaya Press, 2002, s. 103.

⁶⁵ Ali Haşimi (Ed.), *Pengertian Adat Aceh*, Hasil Loka Adat dan Budaya, Lhokseumawe, 1988, 8-10 Ocak, s. 2.

⁶⁶ W. Eberhard, *Eski Devirlerden Zamanımıza Kadar Uzak Doğu Tarihi*, 2. baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986, s. 316.

⁶⁷ Peunoh Dail, *Hukum Perkawinan Islam*, Suatu Studi Perbandingan Dalam Kalangan Ahlus-Sunnah dan Negara-Negara Islam, (A Comparative Study in Ahlus-Sunnah and Islamic Countries), Bulan Bintang, Publisher and Distributor of Jakarta's books, Indonesia, 1988, s. 15.

hâkimiyetinde geçti.⁶⁸ Bu süreçte, Açeli ünlü âlim ve şeyhülislam Abdurrauf es-Singkili kadın sultanların yönetimine destek verdi.⁶⁹

Açe'nin Altın Dönemi⁷⁰

Açe Sultanlığı'nın güçlü bir şekilde tarih sahnesine çıkması 17. yüzyılda İskender Muda ile oldu. 1590 yılında doğan Sultan İskender Muda, Açe Sultanlığı'nın en önemli sultanlarından biridir.⁷¹ İskender Muda'nın sultanlığı dönemi (1607-1636) "Altın Dönem" olarak adlandırılır. Üstün zekâsı ve güçlü şahsiyeti ile Açe toplumunun dikkatini çeken Muda, Sultan Ali Riayat Şah'ın vefatı üzerine sultan seçildi. Tahta çıkmasının ardından da Sultan İskender Muda adını aldı.⁷²

İdealist bir devlet adamı olan İskender Muda'nın yaklaşık 30 yıl süren iktidarı boyunca gerçekleştirdiği başarısının ardında, elbette kendisinden önce gelen, özellikle devletin kurucusu Ali Mugayat Şah ve III. Sultan Alaaddin Riayat Şah el-Kahhar'ın büyük katkıları ve devletin temellerini oluşturma ve bölgede hâkim güç olma konusunda verdikleri mücadelenin büyük payı vardır. Bu anlamda Muda, tahta çıktığında sağlam temeller üzerine kurulmuş bir devlet devraldı ve karizmatik önderliği ile devleti her alanda daha da ileriye gö-

⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ismail Sofyan, M. Hasan Basry, T. Ibrahim Alfian, (Ed.), *Wanita Utama Nusantara - Dalam Lintasan Sejarah* - (Prominent Women in the Glimps of History), Jakarta, 1994.

⁶⁹ Werner Klaus, "Some Notes on the Introduction of the Naqshbandiyya-Khalidiyya into Indonesia", *Journal of the History of Sufism*, (Ed. Th. Zarcone, E. Işın, A. Buehler), Simurg Publication House, İstanbul, 2000, 1-2, s. 693; Ahmad Daudy, "Kalimah Tauhid Dalam Ajaran Syeikh Abdurrauf dan Syeikh Nuruddin ar-Raniry", *Al-Islam Jurnal Ilmiah Fakultas Pengajian Islam*, Bilangan 3, Tahun 2, June 1997, Brunei Darussalam, s. 73.

⁷⁰ 16. ve 17. yüzyıllar Açe'nin en parlak dönemleri olarak bilinmektedir. Bu konuyla ilgili olarak Prof. Dr. Ali Haşimi şunları söylemektedir: "Aslında, Banda Açe siyasal düzen ve ekonomik gelişmişlik açısından, sadece Endonezya Takımadaları'nın değil, aynı zamanda bütün bir Güneydoğu Asya'nın merkezi konumundaydı. Bu dönemde, Banda Açe Darusselam ile Çin, Kore, Amerika, Avrupa ve Ortadoğu, Hindistan ve Afrika arasında münasebetler vardı. Banda Açe, yabancı diplomatların ve elçilerin sık sık ziyaret ettiği bir siyasal ve kültürel merkezdi. Söz konusu ilişkiler, ülkeler arasındaki diplomatik ve askerî yönleri ya da ekonomik ve kültürel yönleri içeriyordu." *Daily Peunoh*, s. 1-2.

⁷¹ Zakaria Ahmad, *Kerajaan Atjeh (1520-1657)*, Medan: Penerbit Monora, 1972, s. 63.

⁷² J. Paulus, *Asal Usul Raja-Raja Aceh*, (Ed.), Encyclopedie van N.I. 1917 (H. 72-76) A-G, s. 21.

türme gayreti içinde oldu.

Açe'de yazılı kanunlara dayalı olarak idari yapının kurulmasının İskender Muda zamanında olduğu görülür. Muda, Açe topraklarını *mukim* ve *uleebalang* denilen soylularca yönetilen küçük birimlere ayırdı.⁷³ Muda döneminin, Avrupa'da ticaret devriminin başladığı yıllara denk düşmesi, Açe devletinin bu dönemde Avrupalı güçlerle girdiği ilişkilerin önemini ortaya koymaktadır. "Muda, Malaka Boğazı'nın uluslararası ticaret, özellikle de Güneydoğu Asya ticareti için ne denli önemli bir su yolu olduğunun farkındaydı. Keling (Hindistan), İran, Arabistan, Osmanlı ve Batı Avrupa ülkeleri ile ilişkiler geliştirmekle kalmadı, aynı zamanda Siam ve Çin'le de (Tionghoa) ilişkileri geliştirdi. Böylece Muda, Malaka Boğazı'nın ve Malay Yarımadası'nın hâkimiyetini ele geçirmeyi arzuluyordu."⁷⁴

Muda'nın uluslararası ilişkileri de bu anlamda bir kilometre taşı özelliği gösterir. Muda, sahip olduğu ekonomik ve siyasi gücünü Avrupalı güçlere karşı kullanmasını bildi. Sürekli üstün konumda olan, ticari anlaşmaları rakiplerine dayatan Muda, mümkün olan en yüksek kazancı elde etmeye çalıştı. Bu süreçte, Avrupalıların kendi aralarındaki rekabetin de önemli bir payı vardır.⁷⁵

Muda, vefatının ardından *Marhum Mahkota Alam* unvanıyla anılmaya başlandı.⁷⁶ Muda'nın vefatı Açe tarihinin de bir anlamda dönüm noktalarından birini oluşturur. Kendisinden sonra tahta çıkan üvey oğlu İskender Sani, devlet mirasının takipçisi oldu. Ancak onun da beş yıl sonra vefatı ile Açe duraklama ve gerileme dönemlerine girdi.⁷⁷

İskender Muda, 17. yüzyılda İslam devletleriyle uluslara-

⁷³ Anas Mahmud, "Turun Naiknya Peranan Kerajaan Aceh Darussalam di Pesisir Timur Pulau Sumatra", s. 301.

⁷⁴ J. Paulus, *Asal Usul Raja-Raja Aceh*, s. 19.

⁷⁵ Anthony Reid, *An Indonesian Frontier - Acehnese and Other Histories of Sumatra-*, s. 140; Arum Komar das Gupta, "Iskandar Muda and The Europeans", (Ed.), Ali Haşmy, *Sejarah Masuk dan Berkembangnya Islam di Indonesia*, üçüncü baskı, Pitalmaarif, 1993, s. 47.

⁷⁶ Ali Haşmy, T. A. Talsya, *Aceh dan Pahang*, Prakarsa Abadi Press, Medan, 1989, s. 44.

⁷⁷ Zakaria Ahmad, *Kerajaan Atjeh 1520-1675*, Penerbit Monora, Medan, 1972, s. 75.

rası ilişkiler geliştirdi. Muda'nın izlediği dış politika tam anlamıyla küresel bir açılım sergiliyordu. Bu bağlamda, Muda'nın İngiltere, Fas, Portekiz, Hollanda ve Çin gibi dönemin önde gelen devletleriyle de ilişkiler kurduğu anlaşılıyor. Muda, aynı zamanda, bir ordu kurmak amacıyla Osmanlı Devleti ile de ilişkileri geliştirmeye gayret etti.

Altın Çağ'ın yaşanmasında yukarıda değinildiği üzere çeşitli devletlerle kurulan ticari ilişkilerin önemli payı vardır. Açe İslam Sultanlığı'nda bulunan limanları pek çok ticaret gemisi ziyaret ediyordu. Sultanlığın güçlü donanmasının yanı sıra, karada da son derece etkili bir fil ordusu bulunuyordu.⁷⁸

Açe, Sumatra Adası'nın kuzeyinde siyasi ve ekonomik olarak bir güç hâline geldi ve 17. yüzyılda Açe Sultanlığı, Sumatra Adası'nın büyük bir bölümünü hâkimiyeti altına aldı. Malaka Boğazı'nı tam anlamıyla hâkimiyet altına almak amacıyla boğazın kuzeyinde stratejik bir konumda bulunan Malaka şehrine de askerî seferler düzenledi. Muda, 1612 yılında Deli; 1613 yılında Aru ve Cohor'u fethetti. 1614 yılında bir Portekiz filosunu Bintan'da yenilgiye uğratarak Malezya'daki Pahang ve Kedah'ı hâkimiyeti altına aldı. 1617 (1618) yılında Pahang, 1619 yılında Kedah, 1620 yılında Perak ve Langkawi, 1625'te ise Nias Adası'nı ele geçirdi.⁷⁹

İskender Muda'nın sultanlığı döneminde Açe büyük önem kazandı ve kadim dünyanın birleştiği bir coğrafyada metropolitan bir sultanlık hâline geldi. Bununla ilgili olarak ünlü bir dörtlük vardır:

“Adil ve cömert sultan

İskender Muda döneminde,

Açe zenginliği ve büyüklüğü ile ünlüydü;

Mekke Kapısı çok yaşa.”⁸⁰

⁷⁸ Yusny Saby, “The Ulama in Aceh: A Brief Historical Survey”, *Studia Islamika*, vol. 8. No. 1, 2001, s. 7.

⁷⁹ William Marsden, *The History of Sumatra*, s. 440; Rodolphe de Koninck, *Aceh in the Time of Iskandar Muda*, s. 24; D. J. M. Tate, *The Making of Modern South-East Asia*, Vol 1., Oxford University Press, Revised edition, Kuala Lumpur, 1977, s. 225.

⁸⁰ Buku Objek Peninggalan Sejarah dan Keperbukalaan Aceh Cab Sikureueng, Tuah Sejati, Banda Aceh, 1988, s. 3.

Muda, adaleti hiçbir zaman elden bırakmamıştır. Öyle ki, işlediği suçtan ötürü kendi öz oğlunu dahi cezalandırmaktan çekinmemiştir. Kendisini engellemek isteyenlere de şu karşılığı vermiştir:

“Şayet oğul ölürse mezarı bulunabilir; ancak gelenekler yok olursa kimse bir daha onu ele geçiremez.”⁸¹

İskender Muda'nın 1637'de vefatı üzerine Açe İslam Sultanlığı tedrici olarak gerileme dönemine girdi. Yerine üvey oğlu İskender Sani (1636-1641) geçti. Bu dönemde sultanlığın genişleme siyasetinin sona erdiği, ancak Muda'dan devralınan güçlü devlet yapısının bir anlamda devam ettiği görülür.

16-20. YÜZYILLAR ARASINDA BÖLGEDEKİ AVRUPALI SÖMÜRGEÇİLER

16. yüzyıl başlarından itibaren Avrupalıların dünya denizlerine açılma projelerinin başarıya ulaşmasıyla dünya çapında siyasi, ekonomik ilişkilerde büyük değişimler meydana gelmeye başladı. 16. yüzyılda bölgeye gelen ilk Avrupalı millet, Hindistan'da Goa, Malezya'da Malaka, Endonezya'da Ambon ve Timor, Çin'de Macau gibi şehirlerde ticari koloniler kuran Portekizliler oldu. Bu bağlamda, Portekizli Albuquerque'ün 1511 yılında Malaka şehrini ele geçirmesi Avrupalı güçlerin Güneydoğu Asya'daki varlığının başlangıç yılı kabul edilir.⁸²

16. yüzyılda nüveleri görülen sömürgecilik girişimleri, 17. yüzyılda Güneydoğu Asya'nın da bulunduğu dünyanın çeşitli bölgelerinde hâkimiyet sürecine girdi. Portekizlilerin ardından Hollanda ve İngiltere'nin bölgedeki varlığı bölge ticaretine hâkim olmuştu. Bu süreçte, 16. ve 17. yüzyılın ilk yarısında, Açe Darusselam Sultanlığı'nın sahip olduğu önemli siyasi

⁸¹ A.g.e., s. 3.

⁸² Luc Nagtegaal, *Riding the Dutch Tiger -the Dutch East Indies Company and the Northeast Coast of Java 1680-1743-*, Çev.: Beverley Jackson, KITLV Press, Leiden, 1996, s. 10; D. G. E. Hall, *A History of South-East Asia*, 3rd edition, The Macmillan Press Ltd., London, 1976, s. 725.

güçten dolayı, çeşitli Avrupa krallıkları Açe ile ilişki kurdu- lar.

Katolik Portekizlilerin dünya genelinde olduğu gibi, Güneydoğu Asya'nın bu bölgesinde de 17. yüzyılla birlikte nüfuzu azalmaya başlarken, yerini Protestan Hollanda ve İngiltere aldı. 21 Haziran 1599 tarihinde, Cornelis de Houtman ve kardeşi Frederick yönetiminde bir Hollanda ticaret gemisi Banda Açe limanına girdi. Portekizlilerin provakosyonu sonucunda gemiye yapılan saldırı üzerine, Cornelis hayatını kaybetmiş, kardeşi de esir düşmüştü. 1602 yılında, Hollanda Prensi Maurits'in elçisi olarak Gerard de Rooy Açe'yi ziyaret etti ve iki devlet arasında dostane ilişkiler kurulması amacıyla Açe Sultanı ile görüşmek istedi. Bu talep Açe Sultanlığı tarafından uygun görülerek kabul edildi. 1602 yılı Haziran ayı başlarında ise, bu sefer İngiliz Kraliçesi I. Elizabeth tarafından gönderilen İngiliz elçiler Açe'ye ulaştı ve İngiltere ile Açe Sultanlığı arasında bir iş birliği antlaşması imzalandı.⁸³ 17. yüzyılın hemen başlarında İngiltere Doğu Hint Şirketi ile Hollanda Doğu Hint Şirketi kuruldu.⁸⁴

Hollandalılar başlangıçta yerel krallıklarla ticari ilişkiler kurdular; ancak temel amaçları Avrupa baharat ticaretini te- kellerine almak olduğundan, zamanla söz konusu krallıkları ortadan kaldırma politikasına başvurdular. Bunun bir göster- gesi olarak 1619'da bugünkü başkent Cakarta'nın bulundu- ğu Jayakarta'yı ele geçirdiler, şehri yerle bir ederek *Batavia* adıyla sömürge başkentlerini kurdular.

Sömürgecilerin Açe'ye Müdahalesi ve Açe Savaşı

18. yüzyılda İngiltere ile Hollanda arasında süren he- gemonya savaşı Açe İslam Sultanlığı'nı olumsuz yönde et-

kiledi. İngilizler Açe bölgesinde pek fazla etkinlik göstere- meseler bile Açe'yi de egemenlik sahaları içerisinde kabul ettiler. Hollanda'nın Güneydoğu Asya'daki emelleri, Sumat- ra Adası'nın bütününe hâkim olmayı içeriyordu. İngiltere ilk başlarda buna karşı çıktı. Fakat Fransa'nın da bölge- de hâkimiyet kurma isteği ve girişimleri karşısında İngiltere, Hollanda'nın isteklerine razı oldu. Açe'nin iki sömürgeci gü- cün arasında piyon konumuna sokulduğu 17 Mart 1824 ta- rihinde imzalanan Londra Antlaşması ile İngiltere, Sumatra Adası'ndaki tüm egemenlik haklarını Hollanda'ya devrede- rek buradaki faaliyetlerini sona erdirdi. Hollandalılar da Hin- distan ve Singapur'daki haklarından İngiltere lehine vazge- çerek İngilizlerin kontrolündeki Sumatra'ya hâkim olmaya başladılar.⁸⁵

Bu antlaşmanın en önemli maddesi olan, Açe devleti- nin sınırlarına müdahale etmeme ve Açe'nin bağımsızlığı- nın İngiltere'nin koruması altında olduğu şartı, 1871 yılında imzalanan antlaşma ile hükümsüz kaldı. Bu tarihten sonra Hollanda'nın gözü sürekli Açe devletinde oldu.⁸⁶ Ancak En- donezya Takımadaları'nın büyük bir bölümünü sömürge- leştiren Hollandalıların Açe'yi ele geçirmeleri düşündükle- ri kadar kolay olmadı. 1871 yılındaki antlaşma ile İngiltere, Hollanda'nın Gana'daki Altın Sahili (*Gold Coast*)'nde bulu- nan Elmina Limanı karşılığında Açe'nin bağımsızlığının tem- inatı olma şartını ortadan kaldırdı. Bunun karşılığında da İngiltere, Hollanda'ya Sumatra Adası'nda serbestçe ha- reket etme olanağı tanıdı.⁸⁷ Bunun sonucu olarak İngilizler

⁸⁵ Anthony Reid, "The Pre-modern Sultanate's View of Its Place in the World", (Ed.) Anthony Reid, *Verandah of Violence -The Background to the Aceh Problem-*, Singapore University Press, 2006, s. 52; Henk Maier, *We Are Playing Relatives -A Survey of Malay Writing-*, KITLV Press, Leiden, 2004, s. 206; Ismail Hussein, *Statements on Malay Language and Literature*, Pusat Teknologi Pendidikan, Universiti Kebangsaan Malaysia, 1989, s. 14; John Anderson, *Acheen -And the Ports on the North and East Coasts of Sumatra-*, Oxford University Press, Kuala Lumpur, 1971, s. viii.

⁸⁶ C. J. Stolk, (Ed.), *Peutjoet*, Çev.: Lea Morris, Published by the Vereniging Indische Nederlanders, The Hague-Amsterdam (Uitgegeven door de Vereniging Indische Nederlanders's-Gravenhage, Amsterdam, 1984, s. 15; G. W. J. Drewes ve P. Voorhoeve, *Adat Atjeh*, s. 17.)

⁸⁷ Anthony Reid, "Colonial Transformation: A Bitter Legacy", (s. 96-108), (Ed.) Anthony

⁸³ M. C. Ricklefs, *Sejarah Indonesia Modern 1200-2004*, Serambi, 2004, s. 75.

⁸⁴ Chester A. Bain, *The Far East*, Littlefield Adams&Co., Paterson, New Jersey, 3rd edition, 1962, s. 33; Louis Fischer, *The Story of Indonesia*, s. 5.

Afrika'da savaşa girişirken, Hollanda Sumatra Adası'nda savaşı göze aldı. Baharat ticareti yolu üzerinde önemli bir geçiş noktası olan Malaka Boğazı'nın girişinde bulunan Açe, Hollandalıların iştahını kabartan bir bölgeydi. Bu nedenle Hollandalılar, 1870'li yıllardan itibaren, savaşı da göze alacak şekilde, Açe'de egemenlik kurmaya çalıştılar.

Hollandalıların 26 Mart 1873 tarihinde Açe'ye saldırmasıyla başlayan Açe Savaşı,⁸⁸ Açe Darusselam Sultanlığı'nın tarihî rolünü tamamladığı 1903 yılına kadar 40 yıl boyunca devam etti. Savaşın başlarında, Açe Sultanı'na ait birlikler ve daha sonra da kasabalardaki askerî komutan hüviyetindeki Ulebalanglar geri çekilmek zorunda kaldı ve Açe'deki direniş ülema tarafından yürütülmeye çalışıldı. Ulemanın cihad çağrısı halk tarafından kabul gördü ve Açe güçleri dinî liderler komutasında Hollandalılara karşı gerilla savaşı verdi. Tarihinde gördüğü en uzun süreli savaş olan bu mücadelede Hollanda'ya ağır kayıplar verdirildi.⁸⁹ Açeli Müslümanların gerçekleştirdikleri direnişe karşı koyamayan Hollandalılar, kendisini Müslüman olarak tanıtan ve Açe'de araştırmalar yapan Hollandalı "kültür casusu" Dr. Christian Snouck Hurgronje'nin büyük yardımını gördüler.⁹⁰ Açe'deki sömürge valisi van Heutsz, dinî liderlere karşı amansız bir mücadele başlattı ve onlara karşı geleneksel veya seküler liderleri destekledi. Bu savaşta, 1627 yılında buraya göç eden el-Firus el-Bağdadi ailesinin⁹¹ kurduğu ve 2000'i aşkın el yazması kitabı ile bölgede önemli dinî

Reid, *Verandah Of Violence -The Background to the Aceh Problem-*, Singapore University Press, 2006, s. 97.

⁸⁸ Jan M. Pluvier, *A Handbook and Chart of Southeast Asian History*, Oxford University Press, Kuala Lumpur, 1967, s. 29; Açe Savaşı'yla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: İsmail Sofyan, (Ed.) *Perang Kolonial Belanda di Aceh -The Dutch Colonial War in Aceh-*, The Documentation and Information Center of Aceh, Banda Aceh, 1990.

⁸⁹ D. Robert McAmis, *Malay Muslims -The History and Challenge of Resurgent Islam In Southeast Asia-*, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, 2003, s. 37.

⁹⁰ E. Lea Williams, *Southeast Asia -A History-*, New York: Oxford University Press, 1976, s. 134.

⁹¹ El-Firus el-Bağdadi ailesi, Dayah Tanoh Abe ve kütüphanesini konu alan makale için bkz.: Mehmet Özay, "Güneydoğu Asya'nın Kültür ve Medeniyetine Katkısı Bağlamında Açe'de Bir Osmanlı Tekkesi: Dayah Tanoh Abe", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 30 (2006/1), s. 191-213.

merkezlerden biri olan Banda Açe'ye 40 kilometre mesafedeki Selimium'da yaşayanlar da aktif bir şekilde yer aldılar. Ulema arasında, bu mücadelenin ön saflarında yer alan bir başka isim ise Tengku Cik di Tiro (1836-91) oldu.⁹²

Kimi tarihçilere göre savaş, 1903 yılında Açe Darusselam Sultanlığı'nın son sultanı Davud Şah'ın Hollandalılarca yakalanmasıyla sonuçlanarak 40 yıl sürdü. Ancak aralarında di Tiro ailesinin de bulunduğu bazı gruplar 10 yıl kadar daha mücadelelerine devam ettiler. Bu nedendir ki, bazı araştırmacılar Açe Darusselam Sultanlığı'nın tarih sahnesinden çekilişini, kalan son direnişçilerin de ortadan kaldırıldığı 1913 yılı olarak kabul ederler. Bu uzun süreli mücadeleye rağmen, Hollandalıların Açe'nin her yerinde hâkimiyet kurduklarını söylemek güçtür. Açeliler mücadelelerini, Japonların bölgeyi kontrolleri altına aldıkları 1943 yılına kadar küçük gruplar hâlinde de olsa gerilla savaşı şeklinde devam ettirdiler. Bundan dolayı Açe Savaşı'nın 70 yıl gibi uzun bir sürece yayıldığıni söylemek de mümkündür.⁹³

Söz konusu Açe Savaşı, Hollanda sömürge tarihinin tanık olduğu en uzun savaş oldu. Bu savaşta Hollandalılar onbin kayıp verirken, Açeliler aşağı yukarı yüzbin kayıp verdiler. Hollandalılar başkent Banda Açe'yi kontrolleri altında tutarken, Açeliler iç bölgelerde direniş hareketlerine devam ettiler. Hollandalılar, Japon işgalinin gerçekleştiği 1943 yılına kadar bölgedeki varlıklarını fiili olarak sürdürdüler.

19. yüzyılda Açe Sultanlığı çeşitli kabile çatışmaları nedeniyle zayıf düştü. Bu bölünmüşlük, Hollandalıların Açe'yi ele geçirmelerindeki faktörlerden birini oluşturur. Açe Sultanı Mahmud Şah, sultanlığı, içinde bulunduğu zor koşullardan kurtarmak amacıyla İngiltere, Amerika, Osmanlı ve Fransa'dan yardım talebinde bulundu ancak herhangi olumlu bir yanıt alamadı. Özellikle Osmanlı'nın bu dönemde için-

⁹² Martinkus, s. 45.

⁹³ Paul van der Velde, *P. J. Veth (1814-1895) And the Dutch East Indies -A Lifelong Passion-*, çev.: Beverley Jackson, KITLV Press, Leiden, 2006, s. 200; Eric Eugene Morris, *Islam and Politics in Aceh*, s. 54.

de bulunduğu zor koşullar, İslam dünyasının öteki ucunda yer alan Açe Sultanlığı'na yardım etmesini olanaksızlaştırıyordu. Denizden saldıran Hollandalılarla yapılan savaşların nihai olarak sona erişi Japonya'nın II. Dünya Savaşı'nda bölgeyi ele geçirmesine değin sürdü. Ancak Japonların Açe üzerinde pek fazla etkisi olmadı.

Açe Sultanlığı'nda Yönetim ve İdari Yapı

Açe Sultanlığı'nda sosyopolitik güçler üç grubun elinde toplanıyordu: Sultan, soylular (*uleebalang*) ve âlimler.⁹⁴ Hiyerarşik bir yönetim yapısına sahip olan Açe İslam Sultanlığı'nda, devletin başında *raja* denilen sultan bulunuyordu. Sultan, ülkedeki yoğun ticari ortamı kontrol altında tutarak güvenliği sağlıyor ve toplumdaki toprak sahiplerinin ve tüccarların desteği ile yönetimini devam ettiriyordu. Toplumda hâkim olan bağlayıcı hukuk ise meşruiyetini İslam'dan alıyordu.

Ülkedeki yönetim, bugünküne benzer şekilde eyalet sistemine dayanıyordu. Eyaletin başında *uleebalang* adı verilen hem sivil hem askerî yönetici konumunda olan soylular bulunuyordu. Bu sistem, babadan oğula geçiyor ve her dönemin sultanı tarafından *sarakat* adı verilen belge ile yönetimleri resmî hüviyet kazanıyordu. Başkent Banda Açe'nin merkezini saray ve etrafında yönetim birimlerinin bulunduğu *dalam* veya *kuta raja* oluşturuyordu. Şehrin doğu, batı ve güneyinde *sagi* veya *sagoe* denilen, sultana bağlı ancak iç işlerinde bağımsız üç ayrı yönetim söz konusuydu. Sagi'ler, belli sayıda mukimin birleşmesiyle oluşmuş federasyonlardı. Her bir sagoe'nun adı, içerdiği mukim sayısına göre belirleniyordu: Sagoe 22, Sagoe 25 ve Sagoe 26.⁹⁷ Söz konusu üç sagoe'nun her birinin başında ayrı yöneticiler bulunmakla birlikte, üçünün de bağlı olduğu ve *panglima sagoe* adı verilen bir ule-

balang bulunuyordu.⁹⁵

Toplumdaki dinî işlerden ve İslam hukukunun uygulanmasından sorumlu kişiler *teungku* denilen din adamlarıydı. Aynı tabir bugün dahi âlimler için kullanılmaktadır. Ayrıca, İslam hukuku ile beraber *adat* adı verilen sözlü hukuk da uygulanıyordu. Pek çok Malay dilinde kullanılan bu kelime, "gelenek" anlamına gelmektedir.⁹⁶

Açe toplumunda akraba ve kavim ilişkilerinin kurumsal bir yapısı vardı. Ancak bir yerleşim yerinde farklı akraba ve kavim birlikteliklerine de rastlanıyordu. Köylerde idari yapıyı köy reisi sağlarken, dinî işleri köyün imamı yürütüyordu. Yani toplumda biri akrabalık ve gelenek, diğeri de din yani İslam olmak üzere iki temel otorite kaynağı bulunmaktaydı. Köylerde din adamlarının yönetimindeki İslami okullar çocuklara erken yaşlardan itibaren eğitim veriyorlardı.

Açe'nin İslami kimliğine dair üç önemli olgu dikkat çekmektedir:

a) Açe 1524 ilâ 1873 yılları arasında, bağımsız ve varlıklı bir İslam sultanlığı olarak Avrupa ile diplomatik ilişkiler kurdu.

b) Açe Sultanlığı, Hollanda sömürgeciliği döneminde (1871-1942) Hollandalılara karşı ciddi bir direniş gösterdi.

c) Açe, 1945-1959 yılları arasında Endonezya'nın bağımsızlık mücadelesinde Daru'l-İslam olarak bilinen bir İslam devleti için mücadele verdi.

OSMANLI - AÇE İLİŞKİLERİ⁹⁷

Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyılda, kendi coğrafyasından oldukça uzakta, Güneydoğu Asya'da bulunan Açe İslam Sultanlığı'na yardımda bulunmasına imkân sunan şartları anlayabilmek için, Osmanlı'nın bu yüzyılda sahip olduğu

⁹⁵ Lukman Thaib, *Acheh's Case - A Historical Study of the National Movement for the Independence of Acheh-Sumatra-*, s. 73; Snouck Hurgronje, *The Acehnese*, s. 96.

⁹⁶ Snouck Hurgronje, a.g.e., s. 9.

⁹⁷ Bu konuda İsmail Hakkı Göksoy'un kaleme aldığı *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk Tesirleri*, Fakülte Yayınları, Isparta, 2004, başlıklı çalışması bu konuda Türkiye'de ilk ve tek olma özelliği taşıyor.

⁹⁴ Nazaruddin Sjamsuddin, *The Republican Revolt - A Study of the Acehnese Rebellion-*, SEAS Institute of Southeast Asian Studies, Singapur, 1985, s. 16.

askerî üstünlüğe bakmakta fayda vardır.

16. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı, Avrupa ve Kuzey Afrika'da söz sahibi olmuştur. Osmanlı, bu gücünü askerî açıdan desteklemek amacıyla ateşli silah teknolojisini geliştirmeye özen göstermiş; bir yandan da bu silahların Osmanlı ile din veya ırk bağı bulunan çeşitli Asya ve Afrika ülkelerine yayılmasını sağlamıştır. Askerî teknolojide ilerleyen Osmanlı, gerek ihtiyaç duyulan bölgelere ateşli silah uzmanı gönderme konusunda gerek aynı top ve tüfek yardımı yapmak konusunda İslam ülkelerini desteklemiştir.

Açe İslam Sultanlığı ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler 16. yüzyılın başlarına dayanır. 16. yüzyılda Açe İslam Sultanlığı'nın yavaş yavaş bölgenin en önemli ticaret ve ilim merkezi hâline gelmeye başlaması ve Portekizlilerin saldırıları nedeniyle Açe Sultanlığı ile Osmanlı Devleti arasında dinî olduğu kadar, siyasî ve askerî ilişkiler de gündeme gelmiştir. Özellikle 1560-80 yılları arasında Osmanlı Devleti ve Açe Sultanlığı arasında önemli bir ittifakın olduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır.⁹⁸ Portekizlilerin bu dönemde Malaka Boğazı'nda Osmanlı donanmasına ait gemilerin dolaşması haberinden büyük kaygıya kapıldıkları ileri sürülmektedir. Bir İslam sultanlığı olması hasebiyle Açe Sultanlığı, İslam âleminin halifesi konumundaki Osmanlı sultanlarının siyasal desteğini alarak hem Açe'deki Müslümanların ve bölgenin refahını sağlamayı düşünmüş hem de bölgeden Arabistan'a giden hac yollarının güvenliğinin sağlanması konusundaki politikaların icra edilmesine ön ayak olmuştur. Bu dönemde Açe ve Osmanlı arasındaki ilişkilerin sadece siyasî ve askerî açıdan değil ekonomik açıdan da gelişmekte olduğunu destekleyen belgeler bulunmaktadır. Bu bağlamda, 1588 tarihli bir Portekiz belgesinde, Aceliler Türklerden büyük tunç toplar alırken, karşılığında önemli miktarlarda baharat, altın ve mü-

⁹⁸ Halil İnalçık, (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Halil İnalçık ve Donald Quataert, c. I: 1300-1600, çev. Halil Berktaş, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000, s. 388.

cevheratın Açe'den Kızıldeniz'e ulaştığı bildirilmektedir.⁹⁹

Açe sultanlarının Osmanlı'nın Güneydoğu Asya'ya uzanmasını istemelerinin ekonomik sebepleri de vardır. O dönemde dünyanın en önemli baharat ticaretinin merkezi olan ve dönemin küresel ticaret piyasasında büyük bir güce sahip bulunan Açe İslam Sultanlığı, Osmanlı-Açe ilişkilerinin hem kendisinin hem de Osmanlı'nın menfaatine olduğunu düşünerek Osmanlı'nın bölgedeki varlığını desteklemiştir.¹⁰⁰

Açe Sultanlığı ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilere kısaca göz atmamız gerekirse şu tarihsel olgularla karşılaşırız:

1516 yılında Açe Sultanı Ali Mugayat Şah'ın, Sultan Selim'in veziri Sinan Paşa aracılığıyla Osmanlı ile diplomatik ilişkiler kurduğu belirtilirse de,¹⁰¹ Osmanlı arşivlerinde bu döneme atıfta bulunulan diplomatik ve askerî gelişmelere dair bugüne kadar bir belgeye rastlanmamıştır. Osmanlı-Açe ilişkilerine dair güvenilir belgeleri Portekiz kaynaklarında bulmak mümkündür. Portekizli seyyah Ferdinand Mendez Pinto, *Marsden* isimli eserinde, Açe Sultanı'nın talebi üzerine Osmanlı Devleti'nin Açe'ye 300 kişilik bir ekip gönderdiğini belirtir. Osmanlı'nın gönderdiği ilk grupta bulunan 300 kişilik ekip,¹⁰² Açe Sultanlığı'na 1539 yılında Sumatra Adası'nın orta kesimlerinde yaşayan ve büyük bir kısmı o zamanlar animist dinine mensup olan Bataklarla yapılan savaşta destek oldular. Bataklarla yapılan savaşa yakından tanık olan Pinto, geri dönen Açe donanmasında, Mısır paşasının yeğeni olan Hamid Han adında bir Türk'ün bulunduğunu yazar.¹⁰³

Açe Sultanlığı'nın talepleri doğrultusunda, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Mehmet Reis ve Lütfi Reis'in keşif amacıyla Hint Okyanusu'na açıldıkları ve Açe-Sumatra

⁹⁹ İnalçık, s. 391.

¹⁰⁰ Ruşdi Sufi, *Sultan Iskandar Muda Pahlawan Nasional-*, Banda Aceh: Pusat Dokumentasi dan Informasi Aceh, 2003.

¹⁰¹ Said, s. 184.

¹⁰² Azyumardi Azra bu sayıyı 160 olarak verir. Bkz. Azyumardi Azra, *The Transmission of Islamic Reformism to Indonesia: Networks of Middle Eastern and Malay-Indonesian 'Ulama', in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, USA: Colombia University, 1992, s. 110.

¹⁰³ Ahmad, s. 41; Azra, s. 110.

Adası'na gittikleri ifade edilmektedir.

Yine Kanuni döneminde, Açe Sultanı Alaaddin Riayat Şah al-Kahhar'ın (1537-71) Portekizlilere karşı Kanuni'den yardım talebinde bulunduğu, bunun için de bir elçisini 1562 yılında İstanbul'a gönderdiği rivayet edilir.¹⁰⁴ Al-Kahhar'ın elçisi aracılığıyla gönderdiği mektup, Osmanlı arşivlerinde bulunmaktadır. Ancak elçi Hüseyin Efendi, İstanbul'a ulaştığında Kanuni'nin Zigetvar Seferi'nde şehit düştüğünü öğrenir. Uzunca bir süre II. Selim'in tahta geçmesini bekleyen Hüseyin Efendi, II. Selim ile görüşür ve II. Selim, Açe İslam Sultanlığı ile siyasi ilişkilerin kurulması için olumlu görüş beyan eder.

II. Selim'in emriyle Kurtoğlu Hızır Hayreddin Reis¹⁰⁵ komutasındaki 17 gemiden oluşan donanma¹⁰⁶ 1567 yılı Eylül ayında Mısır'dan yola çıkar. Ancak o sırada, Yemen'de başlayan isyan üzerine Açe seferi ertelenir ve donanma Yemen'deki isyanı bastırmakla görevlendirilir. Yola devam edebilen sadece birkaç gemi Açe'ye ulaşsa da, 1568 yılında Portekizlilerle yapılan savaşta yer alamazlar. Donanma ile aralarında âlim, gemi inşa uzmanı, metal işçisi ve askerî uzman bulunan bir ekip de Açe'ye ulaşır.¹⁰⁷

Ayrıca *Meriam Lada Sicupak* denilen savaş topu ve çeşitli savaş malzemeleri de Açe'ye getirilmiştir. Osmanlı'dan

¹⁰⁴ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, cilt 4, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1983, s. 292. Bu rivayet, Açe'nin önemli âlimlerinden Nur-al-Din al-Raniri'nin kaleme aldığı *Bustan al-Salatin* isimli eserde de geçmektedir.

¹⁰⁵ Türk denizcilik tarihinde Kurtoğlu Hızır Reis isminde iki denizci vardır. Bunlar baba-oğul denizcilerdir. Baba Kurtoğlu Hızır Reis, Barbaros Hayrettin Paşa'nın arkadaşı ve Barbaros'un birçok muharebede kendisine çok güvendiği komutanlardandır. Barbaros'la olan dostluğuna ve sevgisine binaen, oğluna "Hayrettin" ismini verir. Bu metinde geçen İskenderiye Kaptan-ı Deryası olan oğul Kurtoğlu Hızır Reis'tir.

¹⁰⁶ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, yayın no 37, *7 Numaralı Mühimme Defteri -1567-69 (H. 975-976)*, Ankara, 1998, s. 118, ¹¹⁹, ¹²⁰, 124; Azyumardi Azra, s. 113. Yılmaz Öztuna, bu sayıyı 22 olarak verir; bkz. Yılmaz Öztuna, a.g.e., s. 292.

¹⁰⁷ Affan Seljuq, bu rakamı 19 gemi ve 2 barka olarak verir. Kurtoğlu Hızır Reis'in Yemen isyanına müdahale etmekle görevlendirilmesi üzerine Açe'ye gitmediğini, ancak iki gemi ile 500 civarında mürettebat, askerî uzman vd. ekibin Açe'ye ulaştığını ifade eder. Ayrıca, bu ekiple birlikte büyük bronz toplar da gönderilmiştir. (Bkz. Affan Seljuq, "Relations between the Ottoman Empire and the Muslim Kingdoms in the Malay-Indonesian Archipelago", *Der Islam*, 1980, s. 305.)

gelen askerî uzmanlar bugünkü Bitai köyünde *Askari Bayt al-Muqaddas* adındaki askerî akademiye kurarlar. Burada, kadın amiral Keumalahayati'nin de yer aldığı çok sayıda asker yetişir.¹⁰⁸ Bitai köyü zamanla akademinin adı olan *Beytü'l Mukaddis* olarak anılmaya başlanır. Sultan al-Kahhar döneminde Kudüs'ten Açe'ye gelen bir âlimin mezarı hâlen Bitai köyünde bulunmaktadır.¹⁰⁹ Günümüzde Bitai köyü mezarlığında meftun olan kişi, *Teungku Bitai*, yani Bitai velisi olarak anılmaktadır. Kimi kaynaklarda bu âlimin adı *Abdurrahman* olarak zikredilir. 1585 tarihli bir Portekiz belgesinde, Osmanlı ile Açe arasındaki askerî ilişkilerin geliştirilmesine yönelik gelişmeden bahsedilir. Bu belgede, bu tarihten önce Osmanlı'nın Açe'ye çeşitli ebatlarda top, silah, donanma personeli, kale inşası ve kale fetihleri gerçekleştiren mühendisler gönderdiği ileri sürülür.¹¹⁰

Açe sultanlarından Sultan Mansur Şah (1577-1585) da İslam devletleriyle ilişkilerin geliştirilmesine gayret etmiştir. Mısır'dan, İran'dan ve Mekke'den âlimler Açe'ye gelmiş, Açe son derece önemli bir ilim merkezi olmuş ve Güneydoğu Asya ülkelerinden pek çok kişi de eğitim almak amacıyla Açe'yi tercih etmiştir. Sultan Mansur Şah döneminde de Portekizlilere karşı yapılacak savaş dolayısıyla yeniden Osmanlı ile irtibata geçilmiştir.¹¹¹

Sultan Alaiddin Riayat Şah (1588-1604) döneminde de iki devlet arasındaki ilişkilerin devam ettirildiği görülür. Bu süreçte, İstanbul'daki halife Açe Sultanı'na bir nişan göndererek Açe gemilerinde Türk bayrağının kullanılmasına onay verir.¹¹²

İskender Muda (1607-1636), Osmanlı ile ilişkileri yeniden ele alır. Bu bağlamda, Muda'nın dönemin en önemli İslam

¹⁰⁸ Lukman Thaib, *Acheh's Case -A Historical Study of the National Movement for the Independence of Acheh-Sumatra-*, s. 42; Teuku Ibrahim Alfian ve diğerleri (Ed.), s. 57.

¹⁰⁹ Snouck, a.g.e., s. 292.

¹¹⁰ Affan Seljuq, a.g.e., s. 308.

¹¹¹ Goa'daki Portekiz yetkilisi olan Jorge de Lemos, Lizbon'a gönderdiği mektupta Açe Sultanlığı'nın Portekizlilere karşı Osmanlı'dan yardım istediğini yazmıştır.

¹¹² Affan Seljuq, a.g.e., s. 308.

devleti ve hilafet merkezi Osmanlı Devleti ile ilişkileri geliştirme noktasında Riayat Şah el-Kahhar'ın görüşlerine benzer düşünceler içerisinde olduğu görülür. Muda, Açe'nin çok daha güçlü bir ülke olması ve İslam kültürünün daha da gelişmesi amacıyla Türklerle ve diğer İslam ülkeleri ile ilişkileri geliştirme arzusu içerisinde olmuştur. Ancak uygun zaman ve zemin oluşmadığından Muda'nın bu arzusunu tam anlamıyla yerine getirebildiği söylenemese de, uygun şartlar hasıl olduğunda Muda bu konuda icraatta bulunmaktan da geri kalmamıştır. Muda döneminde, Osmanlı ile kurulan ilişkiler bağlamında Açe'ye "çelebi" lakaplı Ahmet ve Rıdvan adında iki elçi gelir.¹¹³

Bu dönemde İstanbul'u ziyaret eden Açe elçileri burada üç ay kalır ve Muda'ya götürülmek üzere kendilerine verilen bir top ve top imali konusunda uzman 12 ordu mensubuyla birlikte geri dönerler. Padişahın yazdığı belirtilen mektupta, Riayat Şah el-Kahhar döneminde kurulan ilişkilerin geliştirilmesine dair bir dostluk antlaşması metni de gönderilmiştir. Açe'ye gelen bu 12 Türk, Banda Açe'de *Emperium* adı verilen yerleşim yerinde daha önce buraya gelip yerleşmiş olan Türklerle bir arada yaşamaya başlarlar. Osmanlı'dan gelen ve Açe'de *Pehlivan* olarak adlandırılan bu uzmanlar, İskender Muda'nın Açe'de yaptırdığı büyük kale ve sarayın inşasını da görev alırlar.¹¹⁴

1850 yılında Açe Sultanı İbrahim Mansur Şah da, Sidi Muhammed isminde bir elçisini İstanbul'a gönderir.¹¹⁵ Elçi, Açe Sultanı'nın, Hollanda'nın ve İngiltere'nin tehditleri karşısında yardım talebini içeren mektubunu Osmanlı Padişahı Abdülmecid'e bizzat sunar. Abdülmecid yayımladığı iki فرمانla Sultan İbrahim'i Açe Sultanı olarak tanıdığını ve yardım konusunda da gereğini yapacağını bildirerek konuyu

Yemen valisine havale eder. Osmanlı'nın bu desteğinden dolayı, Açe Sultanı İbrahim Mansur Şah, 1854-56 yılları arasında yaşanan Kırım Harbi'nde Osmanlı'ya günümüz parasıyla 10.000 dolar para yardımında bulunur.¹¹⁶

Yine bir başka Açe Sultanı Alaiddin Mahmud Şah (1870-74), Hollandalılara karşı Osmanlı Padişahı Abdülaziz'den elçisi Abdurrahman ve Nyak Abbas vasıtasıyla yardım istemiştir.¹¹⁷ Mahmud Şah mektubunda, geçmişte Osmanlı'nın yaptığı iyiliklerden bahsedip içinde buldukları savaş koşullarında yardımlarını esirgememelerini dile getirmiş ve şunları eklemiştir; "Yüce makamınıza yönelik itaat hislerimiz, daima sizin emirlerinizi yerine getirmeye yönelik gayretimizle kanıtlanmıştır. Ulusumuzun bayrağında yer alan ay parıldamaya devam etmektedir. Bayrağımız dalgalandıkça bizleri denizde ve karada korumaya devam edecektir."¹¹⁸ Osmanlı padişahı II. Abdülhamid de "İslam Birliği" politikası kapsamında Güneydoğu Asya'nın diğer bölgeleri gibi Açe İslam Sultanlığı ile de ilişkilerin geliştirilmesini önemsemiştir.

Açe'de Osmanlı İzleri

Lada Sicupak

Osmanlı Sultanı II. Selim'i ziyaret için yola çıkan Açe heyeti, sultana sunmak üzere yanlarına çeşitli baharatlar alır. Ancak yolculuğun uzun ve zahmetli geçmesi nedeniyle uğradıkları limanlarda baharatları satmak zorunda kalırlar. İstanbul'a geldiklerinde ise yanlarında çok az baharat kalmıştır. Padişahın huzuruna çıktıklarında sadece ipek bir bez içerisinde bir avuç dolusu baharat sunabilirler. Padişah bu he-

¹¹⁶ Mehmed Kurtulmuş, *Açe Sumatra Dosyası*, İstanbul: Akabe Yayınları, 1986, s. 27.

¹¹⁷ Teuku İbrahim Alfian ve diğerleri (Ed.), s. 80; A. K. Jakobi, *Aceh Dalam Perang Mempertahankan Proklamasi Kemerdekaan 1945-1949 dan Peranan Teuku Hamid Azwar Sebagai Pejuang*, PT. Gramedia Pustaka Utama in corporation with Foundation of Seulawah RI-001, Cakarta 2004, s. 25.

¹¹⁸ Aboe Bakar, *Surat Surat Lepas Yang Berhubungan Dengan Politik Luar Negeri Kerajaan Aceh Menjelang Perang Belanda di Aceh*, Banda Aceh: Pusat Dokumentasi dan Informasi Aceh, s. 29.

¹¹³ Lukman Sinar, "Hubungan Kerajaan Aceh Darussalam dan Kerajaan Haru", (Ed.), Ali Haşimi, *Sejarah Masuk dan Berkembangan Islam di Indonesia*, Pt. Alma'arif, 1993, s. 466.

¹¹⁴ Yusny Saby, "The Ulama in Aceh: A Brief Historical Survey, s. 10; H. M. Zainuddin, *Tarich Atjeh dan Nusantara*, s. 276-7.

¹¹⁵ İbrahim Alfian, *Sejarah Daerah Propinsi Daerah Istimewa Aceh*, s. 139.

diye karşısında biraz şaşırır, ancak tebessümle karşılar ve elçilerin taleplerini dinlemeye başlar. Elçilerin talepleri üzerine Açe'ye gönderilen Osmanlı topları, bu küçük fakat değerli hediye adına *Lada Sicupak* olarak anılır.¹¹⁹

Türk Bayrağı

Açe Sultanlığı'nın Osmanlı Devleti ile geliştirmiş olduğu ilişkilerin dinî, siyasi, ekonomik boyutlarını bir arada ele almak gerekir. Osmanlı'nın halifelik unvanını taşıyor olması, Açe-Osmanlı ilişkilerinde başat rol oynamıştır.

Bu çerçevede Osmanlı, Açe Sultanlığı'na ay yıldızlı Osmanlı bayrağını kullanma izni vermiş, Açe de Portekizlilere karşı deniz savaşlarında bu bayrağı donanmasında kullanmıştır. Açe'nin yanı sıra, ay yıldızlı bayrak bölgedeki diğer sultanlıklar tarafından da benimsenmiştir.

Sembolik bir değeri olan bu bayrak, 4 Aralık 1976 yılında kurulan ve 15 Ağustos 2005 tarihine kadar faaliyetlerini devam ettirmiş olan Açe Özgürlük Hareketi (GAM)'nin bayrağı olarak varlığını sürdürdü.¹²⁰ Ayrıca, Türk bayrağını bazı tarih kitaplarının iç kapaklarında Açe Millî Marşı¹²¹ ile birlikte görmek de mümkündür.

Türk Köyleri

Banda Açe, tarih boyunca Açe sultanlıklarına ev sahipliği yapan bir merkez olmuştur. Bu şehir aynı zamanda İslam'ın bölgede yayılmaya başlamasıyla birlikte Arap, Acem, Osmanlı ve Hint topraklarından gelen âlimlere ve askerlere de ev sahipliği yapmıştır. Özellikle 16. yüzyıldan başlayarak Osmanlı'nın bölgeye gönderdiği âlimlerin ve askerlerin yer-

¹¹⁹ H. M. Nur El-İbrahimy, *Selayang Pandang Langkhal Diplomasi Aceh*, 1993, s. 6; Zakaria Ahmad, *Keradjaan Atjeh 1520-1675*, Penerbit Monora, Medan, 1972, s. 41; Snouck Hurgronje, *The Acehnese*, s. 208-9.

¹²⁰ Not: Açe'deki son siyasi gelişmeler bağlamında kurulan yerel partilerden GAM'ın bayrağı olan ancak merkezi hükümet tarafından reddedilen bu bayrak, bu siyasi hareketin devamı olan Açe Partisi'nin bayrağı oldu. Endonezya merkezî hükümetinin itirazı doğrultusunda bayrağın ortasındaki ay ve yıldız çıkarıldı. Bunun yerine Açe Partisi (*Partai Aceh*) yazıldı.

¹²¹ Bkz.: Ek-2.

leşip yaşamlarını sürdürdükleri yerler Türk köyleri olarak anılmaktadır. Osmanlı ve Türk isimleri bu topraklarda hâlâ hayırla yâd edilmektedir.

2004 yılında yaşanan tsunami felaketi, buradaki tarihi mirasın önemli eserlerini silip süpürdüğü için köylerin tarihine dair bilgilere sözlü kaynaklardan ya da Açe dışındaki kütüphanelerden ulaşılabilmektedir.

Söz konusu beş Türk köyü *Gampung Pande*, *Gampung Bitai*, *Eumpeorum*, *Peulanggan* ve *Gampung Jawa*'dır.

Bitai Köyü

16. yüzyıl ortalarında Portekiz tehdidine karşı Sultan Aladdin Riayat Şah el-Kahhar (1537-1571) tarafından Osmanlı'ya gönderilen elçilerin talepleri yerinde bulunarak, Sultan II. Selim'in bizzat onayıyla Açe'ye askerî yardım gönderilmesine karar verildi. Açe'ye gelen Osmanlı askerî uzmanları *Dalam* adı verilen Açe sarayının yakınlarında *Beytü'l Makdis* olarak adlandırılan köye yerleştiler. Zamanla köyün adı *Bitai* olarak anılmaya başlandı. Osmanlı askerî uzmanları burada "*Askari Baitul Muqaddas*" adıyla bir askerî akademi kurdular.¹²² Eski büyükelçilerden Metin İnegöllüoğlu, Bitai köyünde bulunan Osmanlı varlıklarının ve bir kütüphanenin II. Dünya Savaşı sırasında harap olduğunu belirtir.¹²³

Çalışmalarımız sırasında Banda Açe'de Desa Lamgamee ve Acun isimli köylerde de Türklerin yaşadığını öğrendik. Tsunami felaketi dolayısıyla bazı belgelerin kaybolması nedeniyle bu konuda sağlıklı bilgilere ulaşamadık. Ancak, Bireun'da da bazı Türk ailelerin varlığı konusunda bize ulaştıran bilgiler oldu. Ayrıca, Sumatra'nın üçü köylerinde yaşayan bazı insanların "*Hacı Turki*"¹²⁴ olarak adlandırılmaları da Açe'deki Türk izlerine işaret etmektedir.

¹²² İsmail Sofyan, (Ed.) *Perang Kolonial Belanda di Aceh -The Dutch Colonial War in Aceh-*, The Documentation and Information Center of Aceh, Banda Aceh, 1990, s. 54; Zainuddin, *Tarich Atjeh dan Nusantara*, s. 48.

¹²³ Metin İnegöllüoğlu, "The Early Turkish-Indonesian Relations", (Ed.), *Aceh Dalam Retrospekti dan Refleksi Budaya Nusantara*, Intim, Jakarta, 1988, s. 55.

¹²⁴ İsmail Hakkı Göksoy, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk Tesirleri*, s. 60.

Kuzey Açe’de bulunan Tamiang’da 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başında yönetici (*raja*) olan Teuku Ampon Chik Raja Ismail Siddik Attahashi (1880-1949) adlı bir Türk’ün varlığı dikkat çeker. Söz konusu yöneticinin Medan’da yaşayan torunları ile yaptığımız görüşmelerde, fotoğraflara ve 20. yüzyıl başlarında Hollanda Sömürge Valiliği tarafından bölge yöneticilerine verilen resmî belgelerden Siddik Attahashi adına verilmiş olanına rastladık. Ailenin elinde bulunan silsileye göre, Attahashi’nin Açe’ye gelen ilk atası, 1652 yılında yedi gaziyile birlikte buraya gelen kişinin Elmir Kaiseri Attahshi Pasha adında biri olduğu anlaşılıyor.

Açe’deki Türk varlığı ile ilgili olması nedeniyle şu gözlemi de aktarmakta fayda var. *Serambi Indonesia* adlı yerel gazetenin 3 Temmuz 2007 Salı günü nüshasında, Doğu Açe Perlak bölgesinde, Blang Balok köyünde Osmanlı Devleti’nden gönderildiği iddia edilen ve tarih kitaplarında *Lada Sicupak* adıyla anılan toplardan birinin bulunduğu yazıyordu. Söz konusu köyü ziyaret ettiğimizde, köy sakinlerinden Ayah Wan’la yaptığımız görüşme sırasında iki metre uzunluğundaki topu gördüğümüz gibi, hikâyenin tamamını da dinleme fırsatını bulduk. Her ne kadar bilimsel araştırma gerektirmekle birlikte, burada Açe halkının toplumsal hafızasında yer eden Türk imgesi ve yardımına dikkat çekmekte fayda var.

Selçukluların Varlığı

Bugüne kadar Osmanlı-Açe ilişkilerine çeşitli çalışmalarda yer verilmekle birlikte, Selçuklu Türklerinin Sumatra Adası’ndaki varlığına dair kapsamlı bir çalışma yapılmış değil. Bununla birlikte, bu konuda bazı ipuçları olduğu da vurgulanmalıdır. 13. yüzyılda Selçuklu Türklerinden bir kolun Buhara üzerinden Malaka-Sumatra ve Sulawesi’ye göç ettikleri varsayılıyor.¹²⁵

İslam’ın Açe topraklarına gelişine dair bir başka ifade ise Malezya Ulusal Üniversitesi’nde bulunan ve bugüne değin

uluslararası araştırmacılarca ele alınmamış olan bir el yazmasında yer alır. Bu el yazması, aynı zamanda, Açe ile Türkler arasındaki bağı Selçuklulara kadar geri götüren bir belge niteliği de taşımaktadır. Bu el yazmasında, 1116 yılında Mahdum Abi (Abu) Abdullah Şeyh Abdurrauf’un (el-Mulaqqab Tuan di Kandang Şeyh, Bandar Darussalam) 500 kişilik bir grupla Bağdat’tan Açe’ye geldiği belirtilir. Selçuklu Türklerinden olduğu ifade edilen Şeyh Abdurrauf’un liderliğindeki grup, bugün Banda Açe şehir merkezine yakın bir konumda olan Gampung Pande’de, İslam’ı yaymaya başlar. El yazmalarına göre, 1205 yılında Gampung Pande’de Açe Sultanlığı’nı kuracak olan Cihan Şah, Şeyh Abdurrauf’un oğludur. Bu bilgi, aynı zamanda, Drewes ve Voorhoeve tarafından edit edilen *Adat Açe’de* de zikredilir.¹²⁶ Açe sultanlarının Büyük İskender’in (İskender Zulkarneyn) Türkistan Buhara taraflarından gelen ve Sultan Malik İlik Han Şah Selçuk’la başlatılan bir kolundan geldikleri belirtilir.¹²⁷ Bu bağlantı Açe ile Türkler arasındaki ilişkinin erken dönemlere kadar gittiğini ortaya koyar.

Bu veriler ışığında 1511 yılında Açe İslam Sultanlığı’nı kuran Sultan Ali Mugayat Şah’ın (1511-1530) büyükbabası olan Şeyh Abdurrauf’un da Selçuklu Türklerinden olduğu yönünde görüşler vardır.¹²⁸

20. Yüzyılda Hollanda ve Japon Müdahalesine Karşı Direniş ve Bağımsızlık Mücadelesi

1873’te Hollanda ile Açe arasında başlayan savaş sonucunda, 1903 yılına gelindiğinde, Açe sultanının ele geçirilmesine rağmen, Açeliler özgürlük ve bağımsızlık mücadelelerine kaldıkları yerden devam ettiler. Açeliler, Hollandalılara karşı

¹²⁶ Bkz.: G. W. J. Drewes ve P. Voorhoeve, *Adat Atjeh*, Reproduced in facsimile from a manuscript in the India Office Library, S. Gravenhage-Martinus Nuhof, 1958.

¹²⁷ Teuku H. İbrahim Alfian, “İslam dan Kerajaan Aceh Darussalam”, (Ed.), Taufik Abdullah, *Sejarah dan Dialog Peradaban*, LIPI Press, Jakarta, 2006, s. 238; Metin İnegöllüoğlu, “The Early Turkish-Indonesian Relations”, s. 55.

¹²⁸ Metin İnegöllüoğlu, *Asya-Pasifikte Türk İzleri*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi 5. Yıl Kutlamaları Konferanslar Dizisi, 1998, s. 4-5.

¹²⁵ Metin İnegöllüoğlu, “The Early Turkish-Indonesian Relations”, s. 55.

vur-kaç taktiği şeklinde küçük çaplı askerî harekâtlar düzenlediler. Açe'de halkın Hollandalılara karşı sergilediği gerilla mücadelesi II. Dünya Savaşı ve sonrası için örnek oldu.

Bütün Endonezya adaları gibi Açe bölgesi de 1942'de Japon işgaline maruz kaldı. 1942 yılında Aceliler Hollanda sömürgesinden kurtulmak amacıyla Japonlarla iş birliği yaptılar. Açeli liderler Japon Amirali Fujiwara ile Hollandalıların Açe'den çıkartılması konusunda anlaşdılar. Ancak Japon orduları verdikleri sözde durmadılar ve 1945 yılında Hiroşima ve Nagazaki'ye atom bombası atılana değin yeni bir sömürgeci güç olarak bölgede şiddeti devam ettirdiler ve Açe-Sumatra bölgesini ele geçirdiler. Japonlar, Açe'de buldukları kısa süre içerisinde karşılarına İslam Birliği Hareketi'nin çıkmasından endişe duydukları için eğitim kurumlarında Arapça öğretimini yasakladılar.

Japonya 1945 yılında Hiroşima ve Nagazaki'ye atılan atom bombaları nedeniyle Açe'den çekilmek zorunda kalınca, bunu fırsat bilen Hollanda, bölgedeki hâkimiyetini yeniden tesis etmeye teşebbüs etti. Hollandalılar Açe'de yine varlık gösteremedikleri gibi, bu sefer Cava Adası'nda da büyük bir direnişle karşılaştılar. Halkının direniş mücadelesi sonucunda Açe, 17 Ağustos 1945'te bağımsızlığını ilan etti. Hollandalılar 1949 yılına kadar başkent Cakarta'da varlıklarını sürdürdükleri için Endonezya Cumhuriyeti'nin tek bağımsız bölgesi Açe oldu.

Açe halkı önemli bir direniş göstererek Hollandalıların Açe'ye girmesine engel olduğu gibi, Cava Adası'ndaki milliyetçi gruba da yardımda bulunarak Endonezya'nın bağımsızlığında da önemli bir rol oynadı. Sömürgecilere karşı direniş bilincini artıran, Açe'nin tarihten gelen birikimidir. Ayrıca, Endonezya Cumhuriyeti ilan edildikten kısa bir süre sonra, Açe halkı bu yeni bağımsız devlete desteğini, hediye ettiği uçakla gösterdi ve böylece modern Endonezya devletinin havayollarının kuruluşunun da ilk basamağı gerçekleşmiş oldu.¹²⁹

¹²⁹ Martinkus, s. 49.

III. BÖLÜM

SİYASİ HAYAT

ENDONEZYA BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİNDE AÇE'NİN ROLÜ

500 yıllık bir geçmişe sahip olan Açe İslam Sultanlığı'nın 20. yüzyılın başlarında (1903) tarihe karışması üzerine, Açe'de yeni dönem başladı. Bununla birlikte, Hollanda'nın Açe'deki hâkimiyeti bazı bölgelerle sınırlı oldu. Bu süreçte Açe'de halkın öncüsü konumundaki ve 1939 yılında Davud Beureueh tarafından kurulan Açe Âlimler Birliği (*Persatuan Ulama Seluruh Aceh-PUSA*) adlı kuruluşta bir araya gelen dinî liderler, Hollanda sömürgesine karşı mücadelelerini yer yer devam ettirdiler ve bağımsızlık mücadelesinin öncüleri oldular. Bu çabalarını sadece Açe'nin bağımsızlığı için değil, aynı zamanda Endonezya Takımadaları'nda Hollanda sömürgeciliğine karşı verilen bağımsızlık mücadelesine verdikleri destekle de gösterdiler. Japonların bölgeyi terk etmelerinin ardından Hollanda yeniden Endonezya Takımadaları'nda hâkimiyet kurmayı planlıyordu. 1945-49 yılları arasında, Takımadalar'da Hollanda'nın giremediği ve tam anlamıyla bağımsız olan tek bölge Açe'ydi.

Açelilerin, Cava'da sürdürülen Hollanda karşıtı millî mücadelede gerek insan gerek mali destek sağlanmasında da büyük katkısı oldu.¹³⁰ Bu iş birliğinin çeşitli nedenleri vardır. Birincisi, Açe'nin *de facto* bağımsızlığı, verdikleri mücadele ve sağladıkları maddi yardım Cava milliyetçilerine ilham ve güç kaynağı oldu. Öte yandan, Hollandalıların Cava'da yeniden hâkimiyet tesis etmeleri, kısa vadede Açe'nin yeniden Hollandalıların eline geçmesine yol açabilecekti. Açeli-

¹³⁰ Nazaruddin Sjamsuddin, *The Republican Revolt - A Study of the Acehnese Rebellion*, s. 1; c. van Dijk, *Rebellion under the Banner of Islam - The Daru'l-Islam in Indonesia*, The Hague-Martinus Nijhoff, 1981, s. 286.

lerin Endonezya bağımsızlığı sürecinde oynadıkları bu rol, cumhuriyetin önde gelen kurucularının Açe'ye minnet borçlarını ödemek için dönemin Açe yönetiminin toplumsal, ekonomik ve siyasi alanlardaki özerklik taleplerini dikkate alacaklarına dair söz vermelerine neden oldu. Bu süreçte Açeli liderler, 17 Ağustos 1945 tarihinde ilan edilen Endonezya Cumhuriyeti'nin başkenti Cakarta'daki siyasi gelişmelere karışmamayı ve gelişmeleri uzaktan izlemeyi tercih ettiler. Cakarta yönetimi, 1945-49 yılları arasında Davud Beureueh'u, Açe'nin sivil ve askerî valisi kabul etti.¹³¹ BM'nin de desteğiyle 1949 yılında Hollanda, Endonezya Cumhuriyeti adıyla kurulan yeni devletin tam bağımsızlığını kabul etti. Bunun üzerine, siyasal anlamda güç kazanan Cakarta yönetimi Açelilere verdiği sözü yerine getirmedi. Cakarta'dan gönderilen sivil yöneticiler aracılığıyla da merkezîyetçi yaklaşıma başvurduklarını ve verdikleri sözleri unuttuklarını açıkça ortaya koydular. Bu gelişme Açe'de büyük bir hayal kırıklığına sebep oldu.

BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ VE SONRASINDA AÇE BÖLGESİ

Bağımsızlığın ilan edilmesinin ardından Cava yönetimi, Endonezya adalarındaki diğer halkları "Endonezyalı" adı altında birleştirme gayreti güderken, ekonomik ve siyasal anlamda da baskı rejimine tabi tutmaya başladı. Ülkenin önemli siyasal partilerinden olan Endonezya Milliyetçi Partisi'nin (PNI) başına geçen Sukarno bu yöndeki çalışmalarda önemli rol oynadı. Seküler bir anlayışa sahip olan Cakarta yönetimi, Açe üzerindeki kontrolünü diyanet işleri ve eğitim sistemi aracılığıyla sağlamaya çalıştı.

1951 yılı başlarında çıkarılan bir kanunla eyalet statüsünün kaldırılarak yeni kurulan Kuzey Sumatra eyaletine bağlanması kararı üzerine Açeliler 1953 yılında, PUSA önderliğinde, merkezî hükümete isyan hareketi başlattı. Açe halkının Kuzey Sumatra eyaletine bağlanmayı reddetmesinin nede-

ni, bu bölgede Batak adıyla bilinen ve ağırlıklı olarak Hristiyan dinine mensup halkla hiçbir ortak tarihî bağın bulunmasında yatar.¹³² Açe'nin güçlü ismi ve devrim öncülerinden olan Davud Beureueh, Cakarta hükümetinin kendisine yaptığı içişleri bakanlığı teklifini reddederek gelişmeleri izlemeye başladı.¹³³ Beureueh, bu dönemde Cakarta siyasal yaşamında etkin rol alan Masyumi¹³⁴ adlı siyasal İslamcı partiyle yakınlık kurdu. Masyumi'nin merkezî hükümetlerde önemli roller alması nedeniyle, Açe'de herhangi bir şiddet hareketine girilmedi. 1952 yılında, merkezî hükümetin Açe'ye verilen sözü tutmayacağı anlaşıldığında, Açeli liderler Orta Cava'da baş-

¹³² Martinkus, s. 55.

¹³³ A.g.e., s. 50.

¹³⁴ 17 Ağustos 1945 tarihinde Endonezya'nın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından, sömürge döneminde yasaklanmış olan siyasi parti kurulmasının önündeki temel engel aşılmış oldu. Yeni kurulan cumhuriyet, siyasi partilerin kurulması ile halkın bağımsızlık konusundaki kararlılığının devamının sağlanacağı düşüncesiyle siyasi partilerin açılmasına olanak tanıdı. Bu bağlamda, kısa sürede pek çok siyasi partinin kurulduğu görülür. Bu dönemde kurulan tek İslam partisi *Masyumi*'dir. Kökeni 1942 yılına uzanan Masyumi (*Consultative Council of Indonesian Muslims*), Endonezya bağımsızlığında önemli rolü olan İslami renklere sahip bir siyasi harekettir. Masyumi'nin siyasal partiye dönüşmesi, 7 Kasım 1945 tarihinde Endonezya Müslüman Ümmet Kongresi'nde kararlaştırıldı. Kongrede alınan kararlar şöyledir:

Endonezya Müslüman Ümmet Partisi (*Masjumi: Majlis Syuro Muslimin Indonesia*) adında bir İslamcı partinin kurulması.

Masyumi, ülkedeki tek İslamcı siyasi partidir ve Masyumi'den başka İslamcı parti kurulmayacaktır.

Masyumi, Endonezya Müslümanlarının siyaset sahnesinde kaderinin belirlenmesinde rol oynayacaktır.

Partinin ilk genel başkanı 1949 ve 1958 yılları arasında Muhammed Natsir oldu. Natsir'in amacı parti vasıtasıyla dava hareketinin devam etmesidir. (Bkz.: Arif Hizbullah Sualman, *Muhammad Natsir (1908-1993): His Role in the Development of Islamic Da'wah in Indonesia*, International Islamic University Malaysia, 1995, s. 92-3-4; Muhammad Asyari, *The Rise of the Masjumi Party in Indonesia and the Role of the 'Ulama' in its Early Development (1945-1952)*, MA Thesis, Institute of Islamic Studies McGill University Montreal, October, 1976, s. 54; Harry J. Benda, *The Crescent and the Rising Sun - Indonesian Islam Under the Japanese Occupation 1942-1945*, W. van Hoeve Ltd., The Hague and Bandung, 1958, s. 151-2).

¹³¹ Nazaruddin, a.g.e., s. 27.

layan Daru'l-İslam Hareketi¹³⁵ ile temasa geçtiler.¹³⁶ 1953 yılında Cakarta yönetiminin askerî birliklerini Açe'ye göndermesiyle, 19 Eylül 1953 tarihinde Beureueh ve Açe Âlimler Konseyi (PUSA), bir İslam beldesi olan Açe'de yeni cumhuriyetin ideolojisi olan beş ilkedden müteşekkil *Panca Sila*'yı tanımadıklarını ilan ederek¹³⁷ Açe halkının ve bölgedeki askerî birliklerin desteği ile Açe'de İslam devleti ilan ederek mücadeleyi kırsalda sürdürmeye başladılar.¹³⁸ Ordunun bölgedeki varlığı, bizzat ordu yetkililerinin 1956 yılında Açe bağımsızlık yanlılarına görüşme çağrısında bulunmalarına kadar devam etti. Merkezî hükümetle anlaşmalar 1957 yılında başladı. Bunun üzerine, 1959 yılında Açe'ye Özel Bölge Statüsü (*Dae-rah Istimewa*) verildi. 1961'de imzalanan antlaşma ile bu statü yürürlüğe girdi.¹³⁹ Bu sayede Açe; din, yasa ve eğitim konusunda özerk bir yapıya kavuşmuş, Özel Bölge Statüsü 1976'ya değin sürmüştür. Ancak Açe'ye verilen otonom yapı Açe'yi Endonezya'ya bağlarken, Cakarta'daki siyasal gelişmelere paralel olarak Açe üzerindeki baskılar da devam etti.

¹³⁵ Daru'l-İslam hareketinin kökeni, Kartosowirjo'nun, Endonezya'da İslam devleti kurma iddiasını ilk olarak 14 Ağustos 1945 tarihinde gündeme getirmesine dayanır. Ancak hareket bağımsızlığın ilan edildiği 17 Ağustos 1945'te Endonezya Cumhuriyeti'nin önde gelen kurucuları ile görüş birliğine vararak yeni yönetime destek verdi. Kartosowirjo, 1945 yılı Kasım ayında kurulan Masyumi Partisi'nde birinci sekreterlik görevini yürütmeye başladı. Endonezya'daki iç siyasi gelişmeler sonucu, Kartosowirjo, 7 Ağustos 1949 tarihinde Batı Cava'da "Endonezya İslam Devleti"ni kurma hedefi ile faaliyetlerine yeniden başladı. Söz konusu hareket, kısa sürede Orta Cava, Güney Kalimantan (Borneo), Güney Sulawesi (Celebes) ve Açe'ye yayıldı. Hareket, aynı zamanda, etkisini Güney Sulawesi'deki gelişmelerden etkilenerek Lesser Sunda Adaları, Molukkas ve Halmahera'da da gösterdi. Ancak bu son üç merkezde gerilla hareketi niteliğini kazanamadı. 1960'lı yılların başlarına kadar Endonezya ordusu bu hareketi kontrol altına almayı başaramadı. Batı Cava'da 1962, Kalimantan'da 1963 ve Sulawesi'de ise 1965 yılında ordu, gerilla hareketi niteliğindeki Daru'l-İslam hareketini bastırdı. Hareketin diğer bölgelerdeki varlığı da kısa sürede varlığını yitirdi. (C. van Dijk, *Rebellion under the Banner of Islam -The Daru'l-Islam in Indonesia-*, s. 1, 81; M. C. Ricklefs, *A History of Modern Indonesia*, s. 215; Effendy, s. 35).

¹³⁶ Martinkus, s. 51.

¹³⁷ Ricklefs, s. 235; Nazaruddin Sjamsuddin, "The Acehese Rebellion of 1953: Some Outlines", s. 62.

¹³⁸ Nazaruddin Sjamsuddin, "The Acehese Rebellion of 1953: Some Outlines", *Solidarity*, Vol X, No. 6, July-August, Manila, 1975, s. 62.

¹³⁹ C. van Dijk, a.g.e., s. 2; Nazaruddin Sjamsuddin, *The Republican Revolt -A Study of the Acehese Rebellion-*, s. 12; Martinkus, s. 53-55.

AÇE ÖZGÜRLÜK HAREKETİ (*GEREKAN ACEH MERDEKA-GAM*)

Endonezya'ya bağlı bir bölge olan Açe, dünyadaki en büyük Müslüman nüfusla dikkat çekmektedir. Öte yandan Açe halkının 20. yüzyıl boyunca bağımsızlık mücadelesi vermek zorunda kalması da bir tezat gibi görünür. Endonezya Cumhuriyeti kurulduğundan bu yana kendisini seküler bir devlet olarak kabul etmiş olsa da, sahip olduğu değerler ve tarihî birikim İslam kültürüne dayanır. Endonezya genelinde ve Açe'deki halklar ağırlıklı olarak Müslüman'dır. Açe eyaletindeki bağımsızlık mücadelesinin temel argümanları arasında İslami referanslar kadar ekonomik sorunlar da önemli rol oynar. Bu nedenledir ki, Açe Özgürlük Hareketi (GAM)'nin yönetici kadrosu Cava yönetimini Hollanda sömürgeciliğinden sonra Cava sömürgeciliği olarak adlandırır. Cava yönetiminin Endonezya Takımadaları'ndaki halkları eşit şekilde yönetmek ve zenginliklerden pay vermek yerine Cavanizm ideolojisini hâkim kılmaya çalıştığını ileri sürer. Bu bağlamda GAM'ı kökleri geçmişe dayanan bir hareket olarak kabul eder.

Açe Özgürlük Hareketi'ni anlayabilmek, bölge tarihinin bir bütün olarak ele alınmasını gerektirir. Açe'nin 16. yüzyıldan başlayarak yabancı sömürgecilere karşı yürüttüğü mücadeleye daha önce değinmiştik. 20. yüzyılda Endonezya Cumhuriyeti ile Endonezya halklarının bağımsızlıklarını ilan etmelerinden kısa bir süre sonra, Açe'de yaşayan dinî ve siyasi liderler, kurulan hükümeti Hollanda-Cava birliği şeklinde değerlendirdiler. Bunun temel nedeni ise, Hollanda'nın Endonezya yönetimini ülkenin toplam nüfusu içerisinde sadece %7'lik bir paya sahip olan Cava kökenlilere bırakmasıdır. Bu bağlamda, Açe bağımsızlık hareketi, 1873 yılında başlayan Açe Savaşı'nın, Endonezya Cumhuriyeti'nin kurulmasından kısa bir süre sonra başlayan Daru'l-İslam Hareketi'nin devamı olarak kabul edilir. Açe siyasi ve dinî elitlerinin birbirine eklemlenen, kimi zaman birinin diğerlerinden ön plana çıktığı ve 1873'ten 21. yüzyıl başlarına kadar devam eden mücade-

leleri bu anlamda bir devamlılık arz eder.

Hasan di Tiro ve yirmi dört arkadaşı, merkezî hükümetin ideolojisine ve yönetim biçimine eleştiriler yönelterek 4 Aralık 1976'da Bağımsızlık Bildirisi'ni ilan ettiler. Böylece, Açe Özgürlük Hareketi adıyla özgürlük hareketi başlamış oldu. Özellikle bu dönemde Kuzey Açe'de bulunan doğal gaz yataklarından elde edilen gelirlerden Açe halkının ve Açeli iş adamlarının istifade edememesi, hareketin doğuşunun önemli nedenlerindedir. Açe halkı ve yöneticileri bölgenin doğal kaynaklarının Cakarta'daki merkezî hükümet ve yabancı iştirakçiler (ör: Exxon-Mobil) tarafından kullanıldığı ve bölgeye aktarılmadığı kanaatindedir. Açe bölgesi, özellikle petrol ve doğal gaz bakımından Endonezya'nın en önemli rezerv alanlarından biri hâline geldi. 1990'lı yıllarda dünya sıvı doğal gaz ihracatı %40'lık payla Endonezya'nın elindeydi ve Endonezya bugünkü zenginliğini Açe'ye borçludur.¹⁴⁰

GAM mücadelesinin ortaya çıkmasında Açe ile Endonezya'nın diğer bölgeleri arasındaki siyasi yapılanma farklılıklarının da rolü vardır. Yüzyıllarca İslam'ın Güneydoğu Asya'daki temsilcisi kabul edilen Açe'de, İslam'ın Açe toplumsal yapısında belirleyici bir özelliği olması ve seküler temeller üzerinde yükselen Cakarta yönetimiyle çelişmesi kaçınılmazdı. Bu bağlamda, 1967 yılında Sukarno'dan yönetimi devralan Suharto (1967-1998) birleşik bir *Endonezya Kültürü* uygulamasına adını veren *Yeni Düzen* politikası Açe halkının tepkisini aldı.

Söz konusu hareket başlangıçta silahlı eyleme başvurmadı. Ancak Cakarta yönetimi tarafından alınan bastırılma kararından sonra bağımsızlık bildirisini imzalayan 24 kişiden 10'u, 1981 yılında Endonezya askerleri tarafından öldürülünce Açe Özgürlük Hareketi'nin silahlı kanadı olarak Açe-Sumatra Ulusal Özgürlük Hareketi (*Aceh/Sumatra National Liberation Front-ASNLF*) kuruldu.¹⁴¹ Hareketin yönetim

kadrosu yurt dışına kaçarak bir sürgün hükümeti kurdu ve hareketi dışarıdan yönetti. Devlet Başkanı Suharto'nun uygulamaya koyduğu "Yeni Düzen"¹⁴² politikalarının bir yansıması olarak, Açe eyaletinde askerî operasyonların yoğun bir şekilde uygulandığı "Şok Terapiler"e başlandı.¹⁴³

Örgüt, başlangıçta geniş halk desteğinden yoksun olmakla birlikte varlığını sürdürmeyi başardı. 1990'lı yılların başlarında, 500 ilâ 750 GAM savaşçısının Libya'da eğitim görebilmesi için ülkeye geri dönmesi¹⁴⁴ Cakarta yönetiminin Açe'de sıkıyönetim (*Daerah Operasi Militer-DOM*) uygulama kararı almasına neden oldu. Merkezî hükümetin ordu seçeneğini gündeme getirmesi, 1960'lı yılların ikinci yarısında komünist harekete karşı gerçekleştirilen ezme hareketine benzetilir. Sıkıyönetim ise, sözde ayrılıkçı grup üyeleriyle masum halk arasında bir ayrım gözetilmemesine ve geniş halk kesimlerinin insan hakları ihlallerine maruz kalmasına yol açtı. Böylece, sıkıyönetim kararı, sözde ayrılıkçı grubu ortadan kaldırmak bir yana, merkezî hükümeti halk nezdinde daha da zor duruma sokarken, örgüte olan halk desteğinin giderek artmasına neden oldu.¹⁴⁵ Bunun üzerine, Endonezya ordusunun 1990'lı yıllarda Açeli köylülere baskı ve işkence uygulamaya başlamasının

¹⁴² "Yeni Düzen" politikası, Sukarno sonrasında ülkede giderek önem kazanmaya başlayan siyasal ve toplumsal değişiklikler karşısında otoriter bir rejim olarak değerlendirilir. (Bkz.: Nakamura Mitsuo, Sharon Siddique, Omer Faruk Bajunid, *Islam & Civil Society -In Southeast Asia-*, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore, 2001, s. 33; Juwono Sudarsono, "Political Changes and Development in Indonesia", s. 56, 62) Yani, "yeni düzen" adı uyandırdığı cazibenin aksine, uygulamada, siyasal özgürlükleri engellemeye yönelik icraatlar bütünü oluşturur. "Yeni Düzen" in iki önemli hedefi vardı. Bunlardan ilki, ülke doğal kaynaklarının kullanımı ve bunun belli ellerde toplanması, ikincisi ise silahlı güçlerin doktrin ve uygulamalarının şekillenmesi. (Bkz.: Geoffrey Robinson, "Rawan Is as Rawan Does: The Origins of Disorder in New Order Aceh", (Ed.), Benedict R. O'G. Anderson, *Violence and the State in Suharto's Indonesia*, Southeast Asia Program Publications, Southeast Asia Program, Cornell University, Ithaca, New York, 2001, s. 214).

¹⁴³ Geoffrey Robinson, "RawKan Is as Rawan Does: The Origins of Disorder in New Order Aceh", (Ed.), Benedict R. O'G. Anderson, *Violence and the State in Suharto's Indonesia*, Southeast Asia Program Publications, Southeast Asia Program, Cornell University, Ithaca, New York, 2001, s. 213.

¹⁴⁴ Samantha F. Ravich, "Eyeing Indonesia Through the Lens of Aceh", *Islam, Politics and Law in South East Asia*, Compilation, 2004, s. 13. (Not: GAM'ın Bireun sorumlusu Panglima Derviş Jeunib, kendisiyle yaptığımız görüşmede, bu sayıyı teyit etti.)

¹⁴⁵ Samantha F. Ravich, "Eyeing Indonesia Through the Lens of Aceh", *Islam, Politics and Law in South East Asia*, Compilation, 2004, s. 13.

¹⁴⁰ Tim Kell, *The Roots of Acehese Rebellion -1989-1992-*, s. 14.

¹⁴¹ Martinkus, s. 57.

ardından GAM'ın silahlı kararını alması bölge açısından tarihî bir dönüm noktası oldu.¹⁴⁶

GAM ve merkezî hükümet arasında süren mücadelenin siyasal muhalefetten silahlı mücadeleye evrilmesiyle Açe toplumu her anlamda büyük bir baskı altında yaşamaya mecbur kaldı. Halkın on yıllarca yaşamış olduğu baskı ve zulüm, uluslararası camianın bir bölümünde sürekli gündeme taşındı. Bu anlamda gelişmeler bazı Batılı insan hakları örgütlerince yıllarca izlendi ve basının gündemine de getirildi. Suharto sonrasında merkezî yönetim çevrelerinde gündeme getirilen reform çabaları bağlamında Açe'de barış umutları doğdu. Abdurrahman Vahid (1999-2001) ve Megawati Soekarnoputri (2001-2004) dönemlerinde ise barış çabaları fazla destek görmedi. 2000 yılında Cenova'da başlayan görüşmeler, 2002 yılı Aralık ayında COHA olarak bilinen antlaşmayla sonuçlandı. Ancak her iki tarafın birbirini suçlamasıyla varılan ateşkes antlaşması kısa sürede sona erdi. Merkezî hükümet, 2001 yılında Açe'ye Özel Otonomi Yasası çıkarma sözünü yerine getirmedi.¹⁴⁷

2003 yılı Mayıs ayında Tokyo'da gerçekleştirilen ve "Açe'de Barışın ve Yeniden Yapılanmanın Sağlanması Konusunda Tokyo Hazırlık Konferansı" başlığını taşıyan oturumda AB, Japonya, ABD ve Dünya Bankası birlikte yer aldı. Ancak GAM sözcülerinin Tokyo'ya giderken Cakarta yönetimine tutuklanması üzerine barış girişimi akamete uğradı. 2003 yılı Mayıs ayında dönemin devlet başkanı Megawati Soekarnoputri, Açe'de askerî operasyonlara başlanması emrini verdi.¹⁴⁸

Hasan di Tiro

GAM'ın lideri konumundaki Hasan di Tiro'nun geçmişine kısaca değinmekte fayda var. Böylece söz konusu hareketin sıradan bir oluşum mu, yoksa meşruiyetini tarihî gerçeklerden alan bir hareket mi olduğu konusunda kanaat sahibi olunabilir. Bu bağlamda ilk söylenmesi gereken, GAM'ın lideri Hasan di Tiro'nun Açe tarihinde önemli yeri olan bir aileye mensup oluşudur. Hollanda sömürgesine karşı mücadele vermiş bir ulema ailesinden gelen Hasan di Tiro'nun dedesi, Tengku Tjik di Tiro Muhammed Saman'dır. Açe İslam Sultanlığı'nın son sultanı olan ve 1903 yılında Hollandalılar tarafından Ambon'a sürgüne gönderilen ve orada hayatını kaybeden Muhammed Davud, sultanlığın bakiyesini Muhammed Saman'a devretti.¹⁴⁹ 4 Aralık 1976'da 25 yıl ayrı kaldığı Açe'ye geri dönen Hasan di Tiro, bir anlamda Hollandalılara karşı bağımsızlık mücadelesinin kilit isimlerinden olan dedesinden kendisine miras kalan sorumluluğu tamamlamayı istiyordu.

Hasan di Tiro, Daru'l-İslam Hareketi'nin lideri Davud Beureuh'un gözde öğrencilerindendi. Sigli'de Beureuh'in açtığı ilkokulda öğrenim gördü ve onun tavsiyeleri doğrultusunda,¹⁵⁰ 1940'lı yılların sonunda bir üniversite kenti olan Cava Adası'ndaki Yogyakarta'da öğrenimini tamamladı ve ardından kazandığı bursla öğrenimine ABD'de devam etti. Yüksek öğrenimini Columbia Üniversitesi'nde Kamu Yönetimi ve Hukuku Bölümü ile Fordham Üniversitesi'nde Siyaset Felsefesi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamamladı. New York'a yerleşen di Tiro, 1953 yılına kadar BM Endonezya elçiliğinde çalıştı. 1953 yılında, Endonezya merkezî hükümeti tarafından di Tiro'nun Daru'l-İslam Hareketi ve Açe'nin bağımsızlığı için mücadele veren Davud Beureuh'in faaliyetleriyle ilişkisi olduğu anlaşıncaya, kendisine bu faaliyetlerinden

¹⁴⁶ Bowen, s. 112.

¹⁴⁷ Edward Aspinall, "The Helsinki Agreement: A More Promising Basis for Peace in Aceh?", East-West Center, Washington, 2005, s. 3, 5.

¹⁴⁸ Aspinall, a.g.e., s. 3.

¹⁴⁹ Martinkus, s. 55.

¹⁵⁰ 12 Temmuz 2008 tarihinde, Davud Beureuh'in oğlu Ma'mun Davud ile yapılan mülakattan. (M. Özay)

vazgeçmesi söylendi. Ancak di Tiro, hükümetin baskılarını ve insan hakları ihlallerini eleştirerek, BM’de Endonezya İslam Cumhuriyeti’nin bir temsilciliğini açacağını bildirdi. Bunun üzerine, Endonezya hükümeti di Tiro’nun resmî pasaportunu ve tüm yetkilerini elinden aldı.

1976 yılına değin ABD’de kalan di Tiro siyaset, tarih ve hukuk alanlarında otuza yakın eser kaleme aldı; Açe sorununu gündeme taşıdı. Di Tiro, Endonezya merkezî yönetimini Hollanda sömürgesinden sonra başa geçirilmiş bir başka sömürge yönetimi olarak tanımladı ve bu yönetime “Cava İmparatorluğu” adını verdi.¹⁵¹ Ayrıca, Açe-Hollanda Savaşı’nı konu alan ilk eser de Hasan di Tiro tarafından kaleme alındı.

Helsinki Barış Antlaşması Sonrasındaki Gelişmeler

15 Ağustos 2005 tarihine kadar ilki 2002, diğeri 2003 yılında olmak üzere iki kez barış girişiminde bulunuldu. Ancak arzu edilen sürekli barış sağlanamadı. Tsunaminin yaşandığı 26 Aralık 2004 tarihine kadar etkisini gösteren askerî operasyonlar sırasında faili meçhul cinayetler, adam kaçırmalar, işkenceler, ırza geçmeler, sürgünler gündeme geldi. Açe halkının referandum talepleri merkezî hükümet tarafından kabul görmedi. Tsunami felaketinin ardından, daha önce başlayan barış görüşmeleri hız kazandı. Finlandiya eski devlet başkanı Martti Ahtisaari’nin başında bulunduğu *Crisis Management Initiative* adlı sivil toplum örgütünün aracılığı ile GAM ve merkezî hükümet arasında 15 Ağustos 2005 tarihinde barış antlaşması imzalandı.¹⁵² Devlet Başkanı Susilo Bambang Yudhoyono Açe bölgesine daha fazla özerklik tanımının yanı sıra, GAM’ın yasa dışı yöneticilerine de özgürlük tanımayı vaat etti.

GAM ve Endonezya merkezî hükümeti arasında kalıcı ba-

rışın olumlu sonuç vermesinde GAM’ın bağımsızlık arzusundan vazgeçmesi ve bunun yerine özel otonom hakkını kabul etmesi etkili oldu. Bununla birlikte, GAM yöneticileri arasında “otonom” kavramının içeriği konusunda belirsizlikler olmakla birlikte, bunun “öz yönetim hakkı”nın (*self-government*) kazanılması şeklinde yorumlandığını da söylemeliyiz.¹⁵³ Merkezî hükümet tarafında ise, Açe’de yerel partilerin kurulabilmesinin katkısı göz ardı edilemez. Ayrıca, daha önceki anlaşma girişimlerinden farklı olarak AB ve ASEAN’ın barış izleme komitesinde üçüncü taraf olarak aktif rol almaları da önem taşıyordu.¹⁵⁴

Bu anlamda 26 Aralık 2004 tarihinde deprem ve tsunami felaketinin ardından bir antlaşmaya varılması, toplumun kimi kesimlerince yaşanan bu büyük yıkımın aynı zamanda bir kurtarıcı olarak yorumlanmasına neden oldu.

Açe İzleme Komitesi (AMM)¹⁵⁵

Açe’ye geniş özerklik tanıyan antlaşma 15 Ağustos 2005 tarihinde imzalandı. Söz konusu antlaşma Avrupa Birliği’nin destek verdiği Finlandiya Kriz Yönetimi (FCM) sayesinde gerçekleştirildi. Bu süreçte AB, söz konusu antlaşmanın gözlemcisi olarak önemli bir rol oynadı. Bu bağlamda, AMM adıyla kurulan sivil güvenlik birimi, ASEAN’a üye ülkelerden gözlemcilerin de katılımıyla 15 Eylül 2005 tarihinden 15 Kasım 2006 tarihine kadar devam eden görev süresini tamamladı.¹⁵⁶

AB Komisyonu, barış sürecine gözlemci olarak katılarak desteğini ortaya koydu. 15 Ağustos 2005 tarihinde imzalanan barış antlaşması ile AB Komisyonu ve ASEAN’a üye beş ülke, Açe İzleme Komitesi’ni (AMM) oluşturdu. AB İzleme Komitesi, antlaşmanın imzalanması ile birlikte görevine başladı. Söz konusu komite, barış sürecini izlemenin ötesinde, barı-

¹⁵³ 2007 yılı yaz aylarında kendisiyle yaptığımız görüşmede, Muhammed Nur Djuli bu konudaki sıkıntıları dile getirdi.

¹⁵⁴ Edward Aspinall, s. 6.

¹⁵⁵ GAM ile Endonezya hükümeti arasında varılan barış antlaşması sürecini izleme komitesi.

¹⁵⁶ Kirsten a.g.e., s. 12.

¹⁵¹ A.g.e., s. 56.

¹⁵² Aspinall, a.g.e., s. viii.

şa katkı yapacağı varsayılan kimi konularda da öncü rol aldı. Bu bağlamda hem Endonezya hükümeti hem de GAM nezdinde girişimlerde bulunarak sivil toplum kuruluşları, kadın dernekleri, ulema konseyleri ve insan hakları birlikleriyle iş birliği içinde oldu.

Barış sürecinin ve AMM'nin başarılı olması, hem GAM üyelerinin hem de 30 yıldır çatışmalardan doğrudan etkilenen halkın ihtiyaçlarının giderilmesine bağlıdır. Bu çerçevede komisyona GAM üyelerinin ve siyasi mahkûmların topluma entegrasyon sürecini hızlandırmak amacıyla dört milyon avroluk bir bütçe ayrılmıştır. Antlaşmanın imzalanmasından sonra, Endonezya ordu birliklerinin çekilmesi ve GAM'ın silah bırakmasının ardından Açe eyaletinde uygulanacak özel yasanın hazırlanmasına başlandı. Bu çerçevede, sürgünde bulunan bazı önemli GAM üyeleri yaklaşık 25 yıllık aradan sonra vatanlarına döndüler. AMM'in görev süresinin 11 Aralık 2006 tarihinden önce sona ermesi, barış sürecinin sağlıklı bir şekilde devamının akamete uğrayacağı endişesiyle kimi çevrelerde ümitsizliğe yol açsa da, bugüne değin büyük bir aksaklık yaşanmamıştır.

AMM'in hedefleri arasında, dağda bulunan GAM savaşçılarının faaliyetlerine son vermeleri ve silahlarını teslim etmeleri; Açe eyaletinde konuşlanmış olan olağan dışı sayıdaki asker ve polis gücünün normal seviyeye çekilmesi, GAM mensuplarının topluma yeniden kazandırılması, insan haklarıyla ilgili yasal düzenlemelerin başlatılması ve antlaşmaya muhalif gelişmeleri karara bağlamak vardır.¹⁵⁷

Açe barışının kök salmasında önemli bir yeri olan 2006 valilik seçimleri, halk oylamasıyla ve bağımsız adayların katılımıyla sorunsuz bir şekilde gerçekleştirildi. Seçimlerden sonra geçen sürece bakıldığında, bir buçuk yıl görev yapan AMM'in başarılarını şu alanlarda toplamak mümkün: a) GAM ve Endonezya merkezî yönetimi arasında yapılan antlaşmaya tarafların bağlılıklarını sürdürmeleri; b) misyonun liderlik kabiliyeti; c) bu süreçte AB'ye bağlı kimi ülkelerin desteğinin

sağlanması ve d) siyasal tutuklarının salıverilmesi.¹⁵⁸

Ayrıca, Helsinki Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonraki 15 gün içerisinde GAM mensubu 2000 siyasi tutuklu serbest bırakıldı.¹⁵⁹ Bunun yanı sıra, 25.890 ordu mensubu ile 5791 polis gücü de geri çekildi.¹⁶⁰ Antlaşma maddelerinin bir bir hayata geçirilmesi Açe'de hayatın normale dönmesini sağladı. Artık kamusal alanlarda yoğun asker ve polis varlığı, yerini rutin görev ve sorumlulukların yerine getirilmesine bıraktı. Özellikle kuzey Açe'de zaman zaman meydana gelen kimi kriminal vakalara rağmen, ordu ve polis güçlerinin yanında bulunanlar da barışın devamı için sağduyulu hareket ediyorlar.

Son Siyasal Gelişmeler

Açe eyaletindeki siyasi gelişmeler yerel, ulusal ve uluslararası öneme sahiptir. Açeliler on yıllar sonra kendi temsilcilerini seçme hakkına kavuşmanın sevincini yaşarken, merkezi temsil eden siyasal güç, yani Cakarta yönetimi, Açe gibi önemli bir eyaletin elden gitmemesi için gerekli tüm tedbirleri almayı sürdürüyordu. Bu anlamda, kimi zaman merkezî yönetim tarafından Açe'deki siyasi -ve bununla bağlantılı ekonomik- gelişmelerin önünü almak amacıyla Helsinki Barış Antlaşması'na muhalif bazı kararların gündeme getirildiğine şahit olunuyor. Örneğin, Açe'de yatırım yapacak uluslararası şirketler doğrudan Açe yönetiminden izin alınması ile ilgili sıkıntılar da yaşamıyor değiller. Öte yandan, özellikle Açe eyaleti sınırları içerisinde yaşayan diğer etnik grupların, bilhassa Güney ve Orta Açe'deki ALA (Güney Açe) ve ABAS (Güneybatı Açe) bölgelerinde ayrı eyalet kurma talepleri Cakarta'daki aşırı milliyetçilerden destek buluyor. Ancak uluslararası çevrelerin bu konuda Açe yönetimine destek vermesi, böylesi bir ihtimalin -en azından şimdilik- bulunmadı-

¹⁵⁸ Kirsten, a.g.e., s. 3.

¹⁵⁹ Kirsten, a.g.e., s. 15.

¹⁶⁰ Kirsten, a.g.e., s. 19.

¹⁵⁷ Kirsten, a.g.e., s. 13.

ğını ortaya koyuyor.

Uluslararası arenada Açe'nin önemi, bu çalışmanın ilgili bölümlerinden de anlaşılacağı üzere, tarihten kaynaklanıyor. Açe bir kez daha uluslararası platformda kendi yerini almak üzere. Bunun farkında olan Batılı güçler, tarihin tekerrür edeceğini hissetmişçesine kalkınma ofislerini Açe'de konuşlandırmış durumda. Bunun yanı sıra, Açe'deki gelişmeler, özellikle Güneydoğu Asya'nın diğer bölgelerindeki ayrılıkçı silahlı gruplarla ulusal güçler arasında süren çatışmaların sonlandırılması bağlamında da bir model teşkil ediyor. Özellikle Sri Lanka, Patani ve Moro'daki çatışmaların sona erdirilmesinde Açe tecrübesinden yararlanılması olası bir durum. Açe'deki barış sürecinin öncesi, şimdiki durumu ve geleceğine dair çeşitli ülkelerden akademisyenlerin araştırmalar yapmaları, Açe'nin akademik dünya için de önemini ortaya koyuyor.

Valilik Seçimleri

Açe valisinin seçimle iş başına gelmesi konusunda çalışmalar başarıyla tamamlandı. 11 Aralık 2006 tarihinde yapılan Açe valilik ve belediye başkanları seçimlerine, mevcut ulusal siyasi parti adaylarının yanı sıra, Endonezya tarihinde ilk defa bağımsız adaylar da iştirak etti. Seçim sonucunda bağımsız adaylar Irwandi Yusuf (GAM sözcülerinden) ve Muhammed Nazar (SIRA'nın Genel Başkanı) %38'lik oyla Açe halkı tarafından beş yıllığına vali ve vali yardımcılığına seçildiler.

Açe'de Etnik Ayrılıkçılık Rüzgârları

Eyaletteki siyasi gelişmelerden en dikkat çekenlerinden biri ise, ALA (Güney Açe) ve ABAS (Güneybatı Açe)'ın Açe'den bağımsız eyalet olma taleplerinin gündeme getirilmesi oldu. Söz konusu ayrılma taleplerinin ardında birkaç neden bulmak mümkün. Tsunami sonrasında söz konusu bölgelere gerekli yardımın yapılmadığı ileri sürülmekle birlikte, ayrılma talebinin ardında daha güçlü bir argüman olarak, Açe yönetim çevrelerinin de ifade ettiği üzere, Cakarta'daki aşırı mil-

liyetçilerin barış sürecini akamete uğratma çabaları bulunuyor. Bir diğer neden ise, bu bölgelerin, özellikle yer altı ve yer üstü kaynaklarının zenginliği nedeniyle merkezdeki güçler tarafından Açe'den koparılmak istenmesiyle açıklanıyor. Ancak yeni eyalet kurma girişimleri şimdilik durulmuş gözüküyor.

2009 Ulusal Seçimleri

2009 seçimleri Açe barışı için hayati önem taşıyor. Bu seçimler sadece Açe için değil, Endonezya'yı uzun süre meşgul eden etnik çatışmaların son bulması açısından ülke içi huzurun ve istikrarın sürdürülmesi için de önemli. Seçimlerden çıkacak sonucun ülkedeki genel reform sürecine büyük etkisi olacağı muhakkak. Seçimler, barış sürecinde aktif rol alan AB için de stratejik önemde. AB'nin, dünya barışına katkı sağlama bağlamında Açe barışı ile önemli bir vizyon kazandığını söyleyebiliriz. Seçimler sonucunda aşırı milliyetçi bir devlet başkanının seçilmesi, Açe'de istenmeyen çatışma ortamının yeniden doğmasına yol açabilir.

Endonezya eyaletleri içinde sadece Açe'ye tanınan bir hak olarak yerel partilerin kurulma çalışmaları tamamlandı. 9 Nisan 2009 tarihinde yapılacak ulusal ve yerel parlamento seçimlerine altı yerel partinin katılması kesinleşti. Bunlar; Açe Partisi (PA), Açe Halkının Egemenliği Partisi (SIRA), Açe Halk Partisi (PRA), Birleşik Açe Partisi (PBA), Açe Güven ve Kalkınma Partisi (PAAS) ve Açe Egemenlik Partisi (PDA). Ayrıca, 34 ulusal parti de 2009 ulusal seçimlerine katılacak. Açe Partisi'nin başında GAM komutanı Müzekkir Manaf, parti sekreterliği görevinde ise Teungku Yahya bulunmakta. GAM hareketinin sürgündeki hükümetini oluşturan Hasan di Tiro, Malik Mahmud, Dr. Zaini Abdullah, Bahtiyar Abdullah gibi önde gelen isimler ise başka ülke vatandaşı statüsünde oldukları için partinin resmî hiyerarşi kadrosunda yer almamakla birlikte, parti politikalarında belirleyici rol oynuyorlar.

Söz konusu yerel partilerin, şu an ulusal partilerin temsil edildiği eyalet meclisindeki 96 sandalyenin tamamını al-

masına şimdiden kesin gözüyle bakılıyor. Yerel partiler arasında en güçlüsünün GAM'ı temsil eden Açe Partisi olduğu görülüyor. Açe Partisi'nin eyalet meclisinde %80'lik bir çoğunluğu oluşturması bekleniyor. Böyle bir gelişme olduğunda, Açe Partisi, Açe'deki yasaları da -yapılan antlaşma şartları göz önünde tutulmak şartıyla- çıkarma şansını elde edecek. 15 Ağustos 2005 tarihinde Helsinki'de imzalanan antlaşmaya göre, eyaletin resmî sembol, millî marş ve bayrağına sahip olması da kuvvetle muhtemel. Tüm bu unsurların, bağımsızlığa giden yolun önemli adımları olarak görüldüğünü söylemek de gerekir.

Açe'de Ekonomik Kalkınma: "Rüzgâr'ın Ülkesi"nin Yeniden Keşfi

"Açe Endonezya'sız yaşayabilir, ancak Endonezya Açe'siz yaşayamaz."

Tarihin erken dönemlerinden itibaren doğu-batı arasındaki ticaretin önemli antrepolarından biri olan Açe'de, yeniden bölgenin yıldızı hâline gelme yolunda önemli adımlar atılıyor.

Deprem ve tsunaminin, insan kaybının yanı sıra, sahil şeridinde alt ve üst yapının da yıkımına yol açması, Açe'deki ekonomik faaliyete büyük darbe vurdu. Bu doğal felakete bir de bölgede yaklaşık 30 yıl süren çatışmaların neden olduğu sosyal ve ekonomik geri kalmışlık da eklendiğinde, Açelilerin karşı karşıya buldukları olumsuz koşulları hayal etmek güç değil. Son derece zengin bir toprak parçası üzerinde yaşamalarına rağmen, yeterli eğitim imkânlarından ve iş olanaklarından yoksun olan Açelilerin ekonomik yoksunluklarının temelinde, merkezî hükümetlerin on yıllarca Açe bölgesinden elde ettikleri gelirleri Açelilerle paylaşmamaları yatar.

Bu nedenle, Açe'de yardım faaliyetleri yürüten yerli ve yabancı kuruluşlar, Açelilerin ekonomik anlamda yeniden kendine yeter hâle gelebilmesi için çalışmalar başlattı. Söz konusu yardım çalışmaları, eyalette çatışmaların da ba-

riş antlaşmasıyla sonuçlanmasının ardından, bir anlamda on yılların kayıplarının telafisini gidermeye yönelik büyük projeleri de gündeme getirdi. Yardım kuruluşlarının bu hedefleri Açe yönetimi tarafından da benimseniyor. 11 Aralık 2006 tarihinde yapılan valilik seçimleri öncesinde şu anki vali Irwandi Yusuf, kendisiyle yaptığımız mülakatta, vali seçilmesi hâlinde ekonomik anlamda Açe'de bir orta sınıf yaratacaklarını ifade etmişti. Eyalet yönetiminin ekonomik kalkınmaya verdiği önceliğe, değişik zamanlarda üst düzey yetkililerle yaptığımız görüşmelerde de tanık olduk. Bu durum, Açe yönetiminin istikrarlı kalkınma konusunda hazırlıklı olduğunu ortaya koyuyor.

BRR'nin yanı sıra Dünya Bankası, Asya Kalkınma Bankası gibi uluslararası kuruluşlar ve Amerika, Almanya, Japonya, Güney Kore, Malezya gibi ülkelerin teknik yardım kurumları, Açe'de ekonomik hayatın var olabilmesi için kalıcı projeler başlattılar. Bu anlamda karayolu, havayolu, demiryolu, liman, gübre fabrikası, elektrik santralleri, eğitim kurumları gibi dev projelerin yanı sıra, halkın geçim kaynağı olan tarımsal faaliyetlerin ıslahı ve modernizasyonu konusunda da çalışmalara girişildi. Genişletme çalışmalarının başlatıldığı Banda Açe'deki İskender Muda Havalimanı'nın 2009 yılında uluslararası uçuşlara açılması planlanıyor. Bir diğer dev proje olarak Sabang Serbest Bölgesi'nin genişletilmesi projesi İrlanda *Dublin Port* şirketince üstlenildi ve bu konuda inşaa faaliyetleri başlatıldı. Banda Açe'den başlayan ve Batı Açe kıyıları boyunca Meulaboh'a kadar uzanan karayolunun ve çok sayıda köprüünün inşaa çalışmaları da büyük ölçüde tamamlandı.

Barış antlaşmasının Açe ekonomisinin gelişmesine katkısı yadsınamaz. Antlaşmada, ekonomik kalkınma konusunda Açe'nin geleceğini önemli ölçüde etkileyecek maddeler bulunuyor. Antlaşmaya göre Açe yönetimine sağlanan haklar arasında şunlar yer alıyor: Bölgedeki petrol ve doğal gaz gelirlerinin %70'i; yerli ve yabancı yatırımcılardan vergi alınması; Endonezya merkez bankasından bağımsız olarak dış borç te-

mini ve faiz oranlarının belirlenmesi.¹⁶¹

Açe'nin ekonomik potansiyelini yeniden açığa çıkarmak ve bunu ulusal ve uluslararası düzeyde paylaşmak amacıyla Açe'de; Endonezya'nın başka bölgelerinden Amerika, Avrupa ve Asya'daki çeşitli ülkelerde yaşayan çok sayıda Açeli iş adamını bir araya getiren toplantı, 23-26 Temmuz 2007 tarihlerinde gerçekleştirildi. Bu toplantıya Türkiye'den özel davetli olarak birkaç kişilik iş adamı grubu da iştirak etti. Benzer bir gelişme 2008 yılında da gündeme geldi. Endonezya, Malezya ve Tayland arasında gerçekleştirilen ekonomik iş birliği toplantısının 25'incisinin 28-29 Temmuz 2008 tarihinde Banda Açe'de gerçekleştirilmesi, Açe'deki barış ve ekonomik kalkınmaya verilen önemin uluslararası bir yansıması olarak dikkat çekti.

Avrupa ve Asya kökenli kimi şirketler, Açe'de özellikle kahve, kakao, palmiye yağı ve çeşitli baharatlar gibi önemli ürünlerin ıslahı ve geliştirilmesi konusunda pilot projeler başlattılar. Halkın temel gıda maddesi olan çeltik üretimi, bütün imkânsızlıklara rağmen, Endonezya sınırları içerisinde dikkat çekici bir üretim gücüne sahiptir. Açe'nin verimli topraklarının daha Suharto'lu yılların başlarında Endonezya'nın "pirinç ambarı" olması yönünde projeler gündeme getirildi.¹⁶² Buna rağmen, yıllar içerisinde arzu edilen gelişme ortaya konulamadı. Çeltik tarlalarının ancak %17'sinin sulama kanalları vasıtasıyla sulandığı dikkate alınırca altyapı tamamlandığında Açe pirinci dünya piyasalarına girme olanağı yakalayabilecek. Bu yatırımlar ilk meyvelerini vermeye başladı. Kuzey Açe'den Amerika ve Kore'ye tarımsal ürünlerin ihracatının gerçekleştirilmesi aşamasına gelindi.

1970'li yıllardan yakın döneme kadar Endonezya ekonomisini besleyen atardamarlardan biri olan Kuzey Açe'deki Arun Doğal Gaz İşletmeleri'nde üretiminin azalması, alternatif arayışları gündeme getirdi. Bu bağlamda, Alman ve Endo-

nezyalı teknik ekiplerin Simeulu Adası açıklarında yaptıkları sondaj çalışmaları sonunda dünyanın en büyük rezervine ulaşıldığı bildirildi. Kuzey Açe'de Malaka Boğazı'nın Açe'ye ait bölgesinde sürdürülen petrol sondaj çalışmaları ise umutla yürütülüyor. Ayrıca, başkent Banda Açe açıklarındaki Açe Adası'nda da yakında Malezya ve Tayland konsorsiyumundan oluşan bir ekip petrol ve doğal gaz arama çalışmaları başlatacak.

Açe bölgesinin sahip olduğu doğal zenginliklerin uluslararası turizme açılması da gündemde. Özellikle henüz el değmemiş ormanları, yerleşime açılmamış adaları, Weh Adası gibi su altı turizmi alanında uluslararası üne sahip bir bölgenin oluşu Açe'nin yakın gelecekte önemli bir turizm bölgesi hâline gelmesini sağlayacak. Malezya ile yapılan antlaşmalarla, Açe'nin doğal zenginliklerinin küresel turizm piyasasına açılmasının ilk adımı atılmış durumda. Bu bağlamda, Malezya'nın Penang Adası ile Weh Adası'ndaki Sabang Limanı arasında karşılıklı feribot seferleri yakında başlatılacak. Banda Açe'de açılacak uluslararası havalimanının bölgede turizmin gelişmesinde önemli rol oynayacağına da kesin gözüyle bakılıyor. Bu minvalde, körfez bölgesindeki Arap ülkelerine görece yakınlığı nedeniyle Açe'nin Araplarca keşfedilmesi yeni yatırımları da gündeme getirecek.

Bütün bu altyapı hizmetleri için gerekli olan insan gücünü oluşturacak kadroların oluşturulması konusunda da ciddi çalışmalar yapılıyor. Amerikan kuruluşlarınca açılan Model Lise ve Politeknik gibi eğitim kurumları da bölge insanı tarafından yoğun talep görüyor.

Çok sayıda Açeli genç ve akademisyen, sağlanan burslarla Amerika, Almanya, Avustralya, Hollanda, İngiltere, Japonya, Malezya gibi ülkelerde lisans, yüksek lisans ve doktora öğrenimlerine devam ederken, hemen her tür kamu kuruluşunda çalışanlar da kısa süreli mesleki eğitim için Endonezya'nın gelişmiş şehirlerine veya başka ülkelere gönderilmekte ya da Açe'ye gelen yabancı uzmanlarca verilen kurslara iştirak et-

¹⁶¹ Kirsten, a.g.e., s. 10.

¹⁶² Tim Kell, *The Roots of Acehese Rebellion -1989-1992-*, s. 13.

mektedirler.

Tüm bu olumlu gelişmeler, tarihin erken dönemlerinden itibaren doğu-batı arasındaki küresel ticaretin odağında yer alan önemli antrepolardan biri olan Açe'nin, 21. yüzyılın ilk çeyreğinde, küresel anlamda ses getiren bir bölge olma-ya doğru bir seyir takip edeceği izlenimi veriyor. Batılı ve Asyalı önde gelen ülkelerin hem devlet hem de özel şirketlerinin Açe'de yatırım atağı içinde olmaları ve giderek bu konuda daha da ciddi projeler geliştirmeleri, gerek tarihçiler gerekse Açeliler nezdinde tarihin yeniden Açe'ye ve Açelilere gülmekte olduğu şeklinde yorumlanıyor.

Burada bir parantez açıp, Türkiye'nin devlet olarak Açe'deki gelişmelere yakından müdahil olmadığını belirtmek gerekiyor. Oysa, gerek yönetim gerekse halk nezdinde Türkiye'nin Açe'de olumlu bir imajı var. Bu imajın, tarihî romantizmin ötesine geçip, günümüz küresel koşullarında arzu edilen ilişkilerin kurulmasında önemli rol oynayabileceğini söylemeliyiz. Bu bağlamda, 2007 yılı yazında, Türkiye'nin siyasal hayatında önemli rol almış bir eski bakanımızın, özel bir davet nedeniyle Açe'ye yaptığı ziyaret sırasında görüştüğü yetkililerden büyük ilgi gördüğünü belirtmeliyiz. Açeli yetkililerin, eski bakanımızın Açe ile ilgili görüş ve tavsiyelerine önem verdiklerine tanık olduk. Türkiye, tıpkı 16. yüzyılda olduğu gibi yeniden dünya güçlerinin odağına oturmakta olan Açe bölgesindeki ekonomik gelişmelere bigane kalmamalıdır.

Açe'deki bu gelişmeler, doğrudan ve dolaylı olarak Endonezya'nın kalkınmasına da katkı sağlayacaktır. Endonezya merkezî yönetiminin çeşitli alanlarda kalkınmış bir Açe'nin kendilerine de faydası olacağından şüphesi yoktur. Çünkü Endonezya'nın istikrarı, bir anlamda Açe'de sağlanacak barış ortamıyla güvence altına alınabilir. Tam tersini düşünmek zaten kimi bölgelerde içten içe devam eden dinî ve etnik ayrılıkçı yönelimlerin daha da şiddetlenmesinde başat rol oynayacaktır. Suharto sonrası devlet başkanlığını üstlenen J.

B. Habiebie'nin danışmanı Dewi Fortuna'nın manidar bir şekilde ifade ettiği üzere; "Açe Endonezya'sız yaşayabilir, ancak Endonezya Açe'siz yaşayamaz."¹⁶³ Yukarıda ifade edilen gerçekler bağlamında, Açe'nin yeni çatışmalara zemin teşkil ettiği de uzmanların dikkatinden kaçmıyor. Bu nedenledir ki, Açe yönetimi ve sivil toplum kuruluşları, Açe'deki barış ortamının devamı için uluslararası kuruluşlar ve önde gelen Batılı ve Asyalı ülkeler ile iş birliğine büyük önem veriyorlar.

Açe'de Barış Kazandı

9 Nisan 2009 tarihinde Endonezya genelinde yapılan ulusal ve yerel parlamento seçimleri Açe ve Açeliler için farklı bir anlam ifade ediyor. Bu seçim ile birlikte, Açeliler yerel partilerce yönetilme hakkı elde etti. Kurulan altı yerel parti arasından seçimlerden başarıyla çıkan eski GAM hareketinin siyasi kanadı olarak bilinen Açe Partisi (AP), eyalet genelinde %70 oranında oy aldı. Açe Partisi, böylece Eyalet Parlamentosu'nda çoğunluğu elde etmiş oldu.

Seçimler öncesinde başta Kuzey Açe'de olmak üzere eyaletin çeşitli yerlerinde yerel partileri, özellikle de eski GAM hareketinin siyasi anlamda devamı olan Açe Partisi (PA)'ni ve mensuplarını hedef alan şiddet olayları, seçim günü güvenlik konusunda bazı tereddütleri de beraberinde getirmişti; ancak seçimler bütün eyalette barış ve huzur içerisinde gerçekleştirildi.

Eyalet Parlamentosu, yeni dönemde önceliği 15 Ağustos 2005 tarihinde imzalanan Helsinki Barış Antlaşması metnine sadık ve eyaletin ekonomik ve sosyal gelişmişliği için zemin hazırlayacak anayasa çalışmalarına verecek.

Açe'nin geleceği için bir başka önemli gelişme ise; Açelilerin, Cakarta'daki Ulusal Meclis için ulusal partiler arasında Demokrat Parti (DP)'den yana oy kullanmaları oldu. Demokrat Parti'nin ülke genelinde %20'nin üzerinde oy olma başa-

¹⁶³ Samantha F. Ravich, "Eyeing Indonesia Through the Lens of Aceh", s. 9; Hasjim Djalal ve Dini Sari Djalal, *Seeking Lasting Peace in Aceh*, CSIS, 2006, s. 159.

rısı göstermesi, 8 Temmuz'da yapılacak devlet başkanlığı seçiminde Susilo Bambang Yudhoyono'nun elini güçlendirmesi bakımından da önem taşıyor.

Açeli seçmenlerin gösterdiği bu eğilimde tarihi faktörler ve son dönemdeki gelişmeler etkili oldu. Uzun yıllar, Açe'yi sözde temsil eden Ulusal Parti ve vekillerin Açe'yi kalkındırarak projelere imza atmamasının yanı sıra, Açe barışının sağlanmasında ve istikrarlı bir şekilde bu barışın devamında mevcut devlet başkanı Susilo Bambang Yudhoyono'nun kararlılığı da bu eğilimde başat rol oynadı. Bu anlamda, Açeliler Açe barışına katkısı dolayısıyla Susilo Bambang Yudhoyono'nun şahsında Demokrat Parti'ye vefa borçlarını ödediler. Açe Eyaleti'ni ulusal parlamentoda temsil edecek 13 milletvekilinin büyük bir kısmının Demokrat Parti'den olacağına kesin gözüyle bakılıyor.

IV. BÖLÜM TSUNAMİ SONRASINDA AÇE

TSUNAMI

Tsunami kelimesi Japonca “liman” (*tsu*) ve “dalga” (*nami*) kelimelerinin birleşiminden oluşur. İngilizcede *soo-nah-mi* olarak telaffuz edilen *tsunami* kelimesi, göllerde veya denizlerdeki bir patlamanın ya da kaya kütlelerinin yer değiştirmesiyle ortaya çıkan güçlü ve hızlı dev dalga hareketi dizisinden ibarettir.

26 Aralık 2004 Felaketi

Endonezya'nın Açe eyaletinde 230 bin kişinin ölümüne yol açan, 26 Aralık 2004 tarihindeki deprem ve ardından gelen tsunami, Avustralya tabakası ile Avro-Asya tabakasının deniz yatağının yaklaşık 25 km altında, rihter ölçeğine göre 9 şiddetinde bir sarsıntıya yol açacak şekilde kırılması ile ortaya çıktı. Sumatra Adası açıklarında, okyanusta meydana gelen depremin ardından karaya doğru hareket eden dev dalgaların yarattığı büyük yıkım, dünyanın bölgeye olan ilgisinin artmasına sebep olmuş, pek çok devlet ve yüzlerce STK buraya akın etmiştir.

TSUNAMİNİN ARDINDAN YENİDEN YAPILANMA

Rehabilitasyon ve Yeniden Yapılanma Kurumu (BRR)

Tsunaminin ardından 29 Nisan 2005 tarihinde Endonezya Devlet Başkanı Susilo'nun imzaladığı 34/2005 no'lu karar-

name ile Rehabilitasyon ve Yeniden Yapılanma Kurumu (*Rehabilitation and Reconstruction Agency-BRR*), Açe ve Nias Adaları'nın yeniden yapılanma sürecinden sorumlu olarak faaliyetlerine başladı. Susilo, BRR'nin başına Enerji ve Tabii Kaynaklar eski Bakanı Prof. Kuntoro Mangkusubroto'yu atadı.

Dört yıl boyunca faaliyet gösteren BRR'nin başkanı Kuntoro, bakanlık düzeyinde hizmet vermiş ve bu anlamda Açe valisinden daha yetkili bir konumda bulunmuştur. Merkezi Banda Açe'de olan kurumun Nias Adası'nda bir ofisi bulunuyor; BRR'nin Cakarta'da da bir temsilciliği çalışıyordu. BRR, çeşitli ülkelerden Endonezya merkezî hükümetine aktarılan bağışları kullanmış ve STK'lar ile yeniden yapılanma konusunda iş birliği yapmıştır.

BRR, 2009 yılı Nisan ayında görev süresini tamamladı.¹⁶⁴ Aradan geçen dört yıllık süre zarfında, tsunami mağdurlarına yönelik çalışmalar yapan kurum, kimi zaman suüstimaler ve altyapıları yetersiz konutlar yaptığı gerekçesiyle protesto edildi. Protestoların önemli bir bölümünün nedeni inşa edilen evlerin belirlenen standartlarda yapılmamış olmasıydı. Bu nedenle yerel medyada sık sık ihaleleri üstlenen inşaat firmalarının usulsüzlükleri gündeme getirildi. Hak sahipleri, altyapısı yetersiz evlerini onarmak için para yardımı yapılması amacıyla BRR merkezi önünde değişik zamanlarda günler süren eylemler yaptılar.

Bugün hâlen barakalarda yaşayan tsunami mağdurları bulunmaktadır. Bazı bölgelerde ise, inşa edilen tsunami evleri sıhhatli koşullarda yapılmadıkları için kullanılmamaktadır.

¹⁶⁴ BRR tarafından 30 Haziran 2008 tarihine kadar tamamlanan altyapı hizmetleri şunlardır: 112.346 adet kalıcı konut; 787 adet klinik; 1045 adet çeşitli türde okul; 2542 km asfalt yol ve 255 adet köprü; 11 adet çeşitli ebatta havalimanı; 18 adet liman; 1649 adet dinî hizmet verilen bina; 1126 adet kamu binası. Bunların yanı sıra, 26.538 öğretmen hizmet içi eğitime tabi tutulurken, 117.193 küçük işletmeye de destek verildi. Bölgede hâlen 1509 tsunami mağduru, yaşamlarını barakalarda sürdürüyor.

BRR hesabında toplanan 7,2 milyar dolarlık yardım fonunun %90'lık bölümü kullanıldı. Geri kalan miktarın ise, 2009 yılı Nisan ayından itibaren Açe valiliği tarafından kullanılması kararlaştırıldı. Bu fon özellikle, bitmemiş projeler arasında önemli yer tutan karayolu inşaatı gibi altyapı hizmetlerine ayrılmış durumda.

Tsunamiden Sonra Açe'deki Yardım Faaliyetlerinin Durumu

26 Aralık 2004 tarihinde yaşanan deprem ve tsunamiden sonra aradan geçen zamanda yaklaşık 500 bin mağdurun tümünü içine alacak şekilde maddi ve manevi rehabilitasyonun başarıyla gerçekleştirildiğini söylemek güç. Bölgeye yardım için gelen kuruluşlar; acil yardım, gıda yardımı, konut yardımı, sağlık yardımı, psikolojik destek, eğitim yardımı ve esnafı destekleme gibi konularda yardım faaliyetlerini sürdürseler de, Endonezya'nın önde gelen gazetelerinden olan *The Jakarta Post*'ta sık sık çıkan haberler yeniden yapılanma konusunda sürecin oldukça yavaş işlediğini ortaya koymaktadır. Ayrıca BM Acil Yardım Koordinatörü Jan Egeland, Açe eyaletindeki çalışmaların yavaş ilerlemesinin Cakarta hükümeti ile yardımcı ülkeler ve kuruluşlar arasındaki koordinasyon eksikliğinden kaynaklandığını dile getirmiştir. Yine, yardım paralarının Maliye Bakanlığı'ndan gönderilmesinde büyük bürokratik engeller olduğu da ifade edilmiştir.

Bu anlamdaki olumsuz görüşler, medya organlarından başka uluslararası yardım kuruluşlarından da gelmektedir. Örneğin, BM Dünya Gıda Örgütü'nün Açe'deki yetkilileri, tsunami sonrasında geçen uzun zamana rağmen, temel gıda ihtiyaçları karşılanamamış mağdurlar olduğundan söz etmektedir. Dünya Sağlık Örgütü, tsunami sonrasında bir milyona yakın insana gıda dağıtımını gerçekleştirmiştir.

Yardımlar ve yeniden inşa konusundaki yavaşlık, STK'lar arasındaki iletişimsizlikten, pek çok STK'nın benzer çalışmalar yaparak farklı ihtiyaçlara cevap verememesinden, yol ve liman gibi altyapı hizmetlerinin yetersizliğinden ve Açe'de tsunamiden etkilenen bölgelerin ulaşılması güç yerler olmasından kaynaklanmaktadır.

İHH İnsani Yardım Vakfı'nın Açe'deki Yardım Faaliyetleri

Depremi hemen ardından bölgeye intikal eden ilk kuruluştan biri olan İHH İnsani Yardım Vakfı, öncelikle arama kurtarma çalışmalarında bulundu, daha sonra deprem ve tsunamiden etkilenen afetzedelerin acil ihtiyaçları tespit edildi. Bölgede temiz içme suyu eksikliğinin giderilmesi için iki adet su kuyusu açıldı.

Evlere tamamen yıkılan afetzedeler için 100 yeni evin inşa edildiği İstanbul Köyü kuruldu. Evlere ek olarak, köy içerisinde cami, okul, klinik ve bir de yetimhane yapıldı. Afetzedeler Açeliler bu köyde barınma imkânı buldular.

Tsunamiden sonra Barrack Kotgue, Daru'l-İmarah, Aceh Besar, Barrack Bada, İngin Jaya, Barrack Klieng, Baitussalam, Lom Neuhem gibi bölgelerde 85 bin adet et konserve-si ve diğer gıda yardımları ihtiyaç sahiplerine ulaştırıldı. Öte yandan kırtasiye yardımları dâhilinde gerek yetimhane ve kamplarda bulunan öğrencilere gerekse de Nevheun İlkokulu öğrencilerine ulaşılarak toplam 1000 adet okul çantası ve kırtasiye seti dağıtıldı. İHH'ya ait üç adet gezici kütüphane de okul okul gezerek öğrencilere hizmet verdi. Bunlara ek olarak eğitime destek projeleri kapsamında, muhtelif yetimhane ve okullara 15 adet bilgisayar verildi.

Ramazan ayı içerisinde ve Kurban Bayramı'nda yüzlerce aileye kumanya paketleri ve kurban eti dağıtan İHH İnsani Yardım Vakfı, afette hemen her şeyini yitiren ailelere 17 adet balıkçı teknesi ve 15 adet motor taksi hediye etti. Bu yardımlarla 40 kadar aile tsunamiden sonra tekrar geçimlerini sağlayacak kaynaklara sahip oldular.

İHH İnsani Yardım Vakfı'nın afet sonrası Açe'de başlattığı çalışmaların en önemlilerinden birisi de yetim çalışmalarıdır. Bugüne değin 540 yetimin yiyecek, giyecek ve barınma ihtiyaçları karşılanmış; psikolojik desteğin yanında sağlık ve eğitimle ilgili destek sağlanmıştır. İHH'nın yetimlerle ilgili takip ettiği bir diğer proje de Açe Besar'ın Cot Suruy Blang

bölgesinde 5000 m² alan üzerine inşa edilmiş olan yetimhane kompleksidir. Bu komplekste derslikler, cami, kütüphane, yatakhane, klinik, misafirhane, spor sahaları ve idari ofisler bulunmaktadır. Bu tesisin açılışı 2006 yılının Ekim ayında gerçekleştirilmiştir. İHH İnsani Yardım Vakfı'nın Açe'deki faaliyetleri hâlihazırda devam etmektedir.

Tsunami Sonrasında Açe Bölgesi'nde Misyonerlik Faaliyetleri

İnsanlık tarihi boyunca en önemli toplumsal değişimler savaşlar ve doğal afetler ardından gerçekleşmiştir. Bu iki önemli durumdan biriyle karşılaşan toplumlar o ana kadar sahip oldukları inançlarını, geleneklerini ve yaşam tarzlarını sorgulamak durumunda kalmakta, yaşadıkları ve karşı karşıya oldukları travmaları ve psikososyal sorunları atlatmada çeşitli alternatif çıkış yolları aramakta veya kendilerine bu konuda sunulan seçeneklere daha olumlu yaklaşabilmektedirler. Tarihsel olarak kiliselerin ilk misyonerlik çalışmaları, Cizvitler ve Fransiskanların faaliyet gösterdikleri 16. yüzyıla kadar geri gitmektedir. Bu tarihe kadar uzanan misyonerlik çalışmalarının günümüzde de devam ettiğini gözlemlemek mümkündür.

26 Aralık 2004 depremi ve ardından gelen tsunami, Endonezya'nın Açe eyaletinin 500 kilometreyi bulan sahil şeridinde önemli bir yıkıma sebep olmuştur. Bu yıkımın ardından yerli ve yabancı pek çok STK yardım amacıyla bölgeye akın etmiştir.

Tsunaminin hemen ardından Tayvan'dan ABD'ye, İsveç'ten Avustralya'ya kadar dünyanın dört bir yanından 160 civarında uluslararası STK'nın bölgeye geldiği göz önünde bulundurulduğunda, uluslararası camianın Açe eyaletine yönelik ilgisinin ne kadar büyük olduğu anlaşılır. Tayvan'dan gelen Budist Tenda'dan, İsveç'ten gelen İsveç Kızılhaçı'na ve Amerika'dan gelen Katolik STK'lara kadar her türlü yardım kuruluşunu Açe'de görmek mümkündür.

Söz konusu STK'lar arasında uzun yıllar Endonezya'nın çeşitli bölgelerinde faaliyet gösteren *Save the Children and Care* ve *Aksi Cepat Tanggap (ACT)* gibi kuruluşların yanı sıra, misyonerlik faaliyetleri ile dikkat çeken *World Vision* ve *Catholic Relief Services* gibi kuruluşlar da varlıklarını duyurmaya başladılar.

Banda Açe halkı, tsunaminin ardından bölgeye akın eden yardım kuruluşlarının çalışmalarına temkinli yaklaşmıştır. Kimi resmî makamlar kadar, sokaktaki vatandaşlar da yardım kuruluşlarının “yardım”ın ötesinde birtakım çalışmalar yapmalarına pek sıcak bakmamışlardır.

Endonezya'nın dünyanın en büyük Müslüman nüfusuna sahip ülkesi olması da yardım faaliyetlerinde dinî boyutu gündeme getirdi. Kimi Batılı STK'lar bu konuda yardım faaliyetlerini dinî bir perspektifte sunmaya çalıştılar. Söz konusu yardım kuruluşlarının misyonerlik propogandası yaptıkları, kendi web sitelerindeki yayınlarında açık bir şekilde ifade edilir. Web sitelerine ek olarak, çeşitli medya organları ve Açe'de yapılan gözlemler de bu gerçeği doğrular. Ayrıca, yardım çalışmalarının gerçekleştirildiği sahalarda yerel makamlarca ve din konseyi tarafından yapılan uyarılar dikkate alındığında, çeşitli STK'ların toplumu dönüştürme projelerinde Hristiyanlık kaynaklı öğelere yer verdikleri de görülür.

Tsunamiden kısa bir süre sonra e-postalarda dolaşan ve Müslümanlara hitaben yazıldığı anlaşılan bir haberde şu ifadeler yer verildiği görülmüştür: “Açe'de yüzlerce yetim çocuk var. Hristiyanlar bu çocukların peşinde. Arkadaşlarınız arasında bu çocukları evlat edinecek insanlar olup olmadığını araştırınız. Lütfen bu konuda bizlere yardımcı olunuz.” Buna ek olarak, tsunamiden çok kısa bir süre sonra Açe bölgesine ulaşan yerel STK'lara mensup yetkililer, Hristiyan yardım kuruluşlarının onlarca çocuğu uçaklara bindirerek bölgeden götürdüklerini tespit etmişlerdir.

EKLER

EK 1: Kronoloji

MÖ 3000: Endonezya halkları göç yoluyla Açe'ye yerleşmeye başlamıştır.

MS 4. yüzyıl: Hintliler bölgede ticari faaliyetlere başlamış ve bölgedeki Hint etkisi artmıştır.

6. yüzyıl: Po-Li Budist Krallığı bölgede hâkim olmuştur.

MS 790: İslam, Açe-Sumatra'da yayılmaya başlamıştır.

MS 804: Açe-Sumatra'da, Perlak'ta ilk İslam Sultanlığı kurulmuştur.

1509-1511: Portekiz güçleri, Malaka şehrini ele geçirerek Malaka Boğazı civarına yerleşmeye başlamıştır.

1514: Ali Mughayat Şah liderliğinde Açe İslam Sultanlığı kurulmuştur.

16. yüzyıl: Malaka'nın Portekizlilerin eline geçmesi nedeniyle tüccarların bir kısmı Açe'ye yerleşmeye başlamıştır. Bu yüzyıl boyunca Açe ve çevresi, hem siyasi, hem dinî hem de ticari anlamda bölgenin merkezi olmuş; İslam, zamanla Açe'den Güneydoğu Asya'nın diğer bölgelerine kadar yayılmaya başlamıştır.

1537-1552: Osmanlı Devleti ile ilişkileri geliştirmek isteyen Açe Sultanı Alaaddin Riayat Şah el-Kahhar, Mısır valisi aracılığıyla İstanbul yönetimiyle iletişim kurmuştur. Osmanlı'dan gelen askerler Açe Sultanlığı'na bağlı askerî birliklerle Batak bölgesinde Timur Raya Krallığı'na karşı yapılan savaşa katılmıştır.

1588-1604: Alaaddin Riayat Şah el-Mukammil döneminde, Osmanlı halifesi, Açe gemilerinde Osmanlı bayrağının kullanılmasına izin vermiştir. Aynı dönemde, Osmanlı'dan gelen askerî uzmanların Bitai köyünde kurdukları askerî akademide öğrenim gören Malahayati binti Laksamana, eşinin öldürülmesi üzerine, kendisi gibi dul olan 1000 kadından oluşan "Dullar Ordusu" (*Inong Balee*) adında bir ordu kurmuş ve Hollandalılara karşı savaştı. Bu savaşlarda Hollanda'da donanması büyük bir bozguna uğratılmıştır.

1550-1650: Bu dönemde Mısır, Suriye ve Arab Yarımadası'ndan İslam âlimleri bölgeye gelmiş, Açe'de metafizik ve tasavvuf konularında önemli ilmi tartışmalar yapılmış ve eserler verilmiştir.

1602: İngiliz Kraliçesi I. Elizabeth'in gönderdiği elçiler Açe'ye gelerek Açe İslam Sultanlığı ile bir iş birliği antlaşması imzalamıştır. Açe Sultanlığı, Hollanda ile ilişkilerini geliştirmek amacıyla Hollanda'ya elçi göndermiştir.

1605: Hollandalılar, bugün Endonezya Takımadaları olarak anılan Doğu Hint Adaları'na ulaşmıştır.

1607-1634: Açe İslam Sultanlığı'nın en önemli hükümdarı İskender Muda dönemidir. Deli ve Aru feth edilmiş, Cohor Krallığı yenilgiye uğratılmıştır. Aynı dönemde Portekizliler de Bintan'da mağlub edilmiştir.

1641-1699: Bu dönemde Açe İslam Sultanlığı dört kadın sultan tarafından yönetilmiştir.

1820: Uzun bir aradan sonra Açe yeniden ekonomik anlamda dünya gündemine girmiş ve dünya biber üretiminin yarısını elinde bulunduran bir ülke konumuna gelmiştir.

1824: İngiltere ve Hollanda arasında Londra Antlaşması imzalanmış ve bu antlaşma ile Hollanda'nın Güneydoğu Asya'daki sömürgeleri belirlenmiştir.

1850: Açe Sultanı Alaaddin Mansur Şah, Hollandalılara karşı Osmanlı Devleti'nden yardım talep etmiştir.

1866: Hollandalılar Sumatra Adası'nın yarısını ele geçirmiştir.

1871: İngiltere ve Hollanda arasında Sumatra Antlaşması imzalanmış, bu antlaşma sonrasında Açe, 1873 yılında başlayacak olan Hollanda işgaline maruz kalmıştır.

1903: Açe İslam Sultanlığı'nın son sultanı Muhammed Davud Şah'ın Hollandalılarca esir alınması üzerine Sultanlık yönetimi sona ermiştir.

1942-45 Japon İşgali: Endonezya'nın büyük bir bölümünü ele geçiren Japon birliklerine karşı kısa bir süre sonra Açe'de direniş başlamıştır. Açe, Endonezya Takımadaları içe-

risinde Japon işgalinden ilk kurtulan yer olmuştur.

17 Ağustos 1945: Endonezya Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan etmiştir.

27 Aralık 1949: BM'nin gözetiminde yapılan Yuvarlak Masa Antlaşması'nda Hollanda'nın bölgedeki egemenlik haklarını Endonezya Cumhuriyeti'ne devretmesiyle Açe, Cava yönetiminin idaresi altına girmiştir.

1949: Açe'ye Endonezya Cumhuriyeti içerisinde otonom bölge statüsü verilmiştir.

1950: Merkezî hükümet tarafından Açe'nin Sumatra eyaleti ile birleştirilmesi kararı üzerine Açe'de silahlı mücadele başlamıştır.

20 Eylül 1953: Açe valisi Davud Beureueh Açe'nin Endonezya Cumhuriyeti'nden bağımsızlığını ilan etmiş ve Endonezya Takımadaları'nda merkezî hükümete karşı faaliyet gösteren ve Endonezya'nın bir İslam ülkesi olması yönünde çalışmalar yapan Daru'l-İslam Hareketi'ne katıldığını açıklamıştır.

1957: Merkezî hükümetle ateşkes antlaşması imzalanmıştır.

1959: Merkezî hükümet, Açe'ye Özel Bölge (Daerah Istimewa) statüsü vermiştir. Buna göre Açe, eğitim ve din işlerinde özerk bir yapıya kavuşmuştur.

1959-65: Sukarno "Denetimli Demokrasi" uygulamasını yürürlüğe koymuştur.

1962: Devlet Başkanı Sukarno'nun Açe'ye eğitim, din ve geleneksel yasanın uygulanması konularında özel yönetim statüsü vereceği taahhüdü üzerine Darul İslam Hareketi sona ermiştir.

1 Ekim 1965: Suharto, "Yeni Düzen" adını verdiği yönetimini başlatmış ve rejim 1998 yılına kadar devam etmiştir.

4 Aralık 1976: Tunku Hasan di Tiro ve 24 arkadaşı, Kuzey Açe'de, Halimun Dağı'nda, Açe-Sumatra Bağımsızlık Bildirisi'ni imzalayarak dünya kamuoyuna ilan etmişlerdir.

1989: Silahlı eğitim görmüş olan bir grup Açeli "Açe Su-

matra Millî Özgürlük Cephesi (*Aceh-Sumatra National Liberation Front -ASNLF*)'ni kurmuştur.

1989: Açe, Cakarta yönetimi tarafından “Askerî Operasyon Bölgesi” (DOM) ilan edilmiş ve bu uygulama 1998 yılına kadar devam etmiştir. Bu süreçte Açe halkı ordu tarafından sistematik insan hakları ihlallerine maruz kalmıştır.

21 Mayıs 1998: Gerçekleştirilen büyük öğrenci hareketleri sonunda Suharto, iktidardan ayrılmak zorunda kalmış ve böylece “Yeni Düzen” dönemi sona ermiştir.

1998: Suharto'nun yerine B. J. Habibie devlet başkanı olarak atanmıştır. Habibie, Açe dâhil ülkenin çeşitli yerlerindeki çatışma bölgelerinde barışın hâkim olması için çalışmalar yapılacağını ilan etmiştir.

7 Ağustos 1998: Endonezya Ordusu Generali Wiranto, Açe'de “Askerî Operasyon Bölgesi” kararını kaldırmıştır.

Şubat 1999: Habibie'nin Doğu Timor'da referandum kararı alması üzerine Açe'deki öğrenciler Açe Referandum Enformasyon Merkezi'ni (*SIRA*) kurmuştur.

Ocak 1999: *Operasi Wibawa* adıyla yeni bir askerî operasyon başlatılmış ve 2000 kişilik özel birlik Açe'ye sevk edilmiştir.

16 Mart 2000: Endonezya hükümet yetkilisi Bondan Gunawan, Açe'de GAM'ın hâkimiyetinde olan bir bölgede GAM komutanı Abdullah Syafi ile görüşmüştür.

12 Mayıs 2000: 2000 yılı Ocak ayından Mayıs ayına kadar 300 kişinin hayatını kaybetmesi üzerine, Endonezya Devlet Başkanı Abdurrahman Wahid (Gusdur) GAM temsilcileri ile İsviçre'nin Cenevre şehrinde yaptığı görüşmelerde Açe'de süren çatışmalara son verilmesi konusunda anlaşmaya varmıştır.

2 Haziran 2000: Taraflar arasında üç aylık ateşkes süreci başlamıştır. Sürecin sonuna doğru taraflar yeniden çatışmalara başlamıştır.

Şubat-Mart 2001: Taraflar arasında İsviçre'de başlayan görüşmelere devam edilmiş ve ateşkesin uzatılması konusun-

da kararlar alınmıştır. İlk defa yerel komutanlar Açe'de müzakerelere katılmış ve bir “Barış Bölgesi” oluşturulmasına karar verilmiştir.

Mart 2001: Endonezya hükümeti GAM'ın “ayrılıkçı” örgüt olduğunu resmî olarak ilan etti. GAM'a karşı yeni operasyonlara başlanacağı duyurulmuştur.

Eylül 2001: Endonezya Devlet Başkanı Megawati, Açe'yi ziyaret etmiştir ancak görüşmelerden sonuç alınamamıştır.

22 Ocak 2002: GAM'ın ünlü komutanı Abdullah Şafii öldürülmüştür. Ordunun yaptığı baskında, Şafii ile birlikte hamile olan eşi ve beraberindeki korumalar da öldürülmüştür. Bu olaydan üç gün önce dönemin Açe Valisi Abdullah Puteh'e, merkezî hükümetin görüşme talebini içeren bir mektup yollamıştır.

8-9 Mayıs 2002: Cenova'da görüşmeler yeniden başlamıştır. İnsani yardım ve otonomi konularında görüşmelere devam kararı alınmıştır.

Temmuz 2002: Endonezya Ordusu Komutanı General Ryamizard Ryacudu, Açe'de GAM üyelerine karşı yoğun bir saldırıya girişeceğini açıklamıştır.

4 Kasım 2002: GAM tek taraflı olarak ateşkes kararı almıştır.

9 Aralık 2002: GAM ve Endonezya hükümeti arasında “Saldırıların Durdurulması Antlaşması (*COHA*)” imzalanmıştır.

Ocak 2003: Endonezya hükümeti, Açe'ye özerklik vermiştir. Bu, Açe'de İslami yasaların uygulanması ve bölgenin doğal kaynaklarının denetiminde Açe'nin söz sahibi olacağı anlamına geliyordu.

2003: Açe'de sıkıyönetim ilan edilmiştir.

8 Nisan 2003: Barış Sürecini İzleme Komitesi (JSC), Banda Açe'deki 144 gözlemciyi geri çekme kararı almıştır. Devlet Başkanı Megawati, TNI ve polislin Açe'de “güvenlik operasyonları” düzenlemesi emrini vermiştir.

10 Nisan 2003: Siyaset ve Güvenlik İşlerinden Sorum-

lu Bakan olan eski general Susilo Bambang Yudyohono, Endonezya ordusunun Açe'de askerî operasyonlarda bulunmak amacıyla 50 bin kişilik askerî birliği bölgeye göndereceğini açıkladı.

28 Nisan 2003: Siyaset ve Güvenlik İşlerinden Sorumlu Bakan olan eski general Susilo Bambang Yudyohono, Endonezya'nın, GAM'ın özel otonomi kararını ve Açe'nin Endonezya Cumhuriyeti'ne bağlı kalacağını kabul etmesi için iki haftalık süre verdiğini açıklamıştır. GAM sözcüleri bu ultimatumu kabul etmediklerini açıklamışlardır.

Mayıs 2003: ABD, Japonya, AB ve Dünya Bankası'nın desteğiyle Henry Dunant Merkezi (HDC), taraflarla Tokyo'da görüşmeler yapılmasını kararlaştırmıştır.

16 Mayıs 2003: Tokyo'daki görüşmelere katılmak üzere yola çıkan GAM üyelerinin tutuklanması üzerine, GAM, Tokyo'daki görüşmelere katılmayacağını açıklamıştır.

19 Mayıs 2003: Devlet Başkanı Megawati, Açe'de sıkıyönetim ilan etmiştir.

Kasım 2004: Yeni devlet başkanı olan S. B. Yudyohono, Açe'ye giderek genel af, ekonomik yardım ve özerklik vaadinde bulunmuştur. GAM bu vaatleri kabul etmemiştir.

26 Aralık 2004: Açe'de 9 şiddetindeki depremin ardından 230 bin kişinin hayatını kaybettiği tsunami felaketi yaşanmıştır.

28 Aralık 2004: GAM, Açe'de anlaşmazlığın ve çatışmaların yaşandığı bölgelerde yardım faaliyetlerinin yürütülebilmesi amacıyla ateşkes ilan etmiştir. Endonezya hükümeti Açe bölgesine giriş yasağını kaldırmıştır.

27 Şubat 2005: GAM ve Endonezya hükümet yetkilileri, Finlandiya'nın Vantaa şehrinde barış görüşmelerine başlamıştır.

29 Nisan 2005: Tsunaminin ardından, Endonezya Devlet Başkanı S. B. Yudyohono'nun imzaladığı 34/2005 no'lu kararname ile Açe ve Nias adalarının yeniden yapılandırılmasından sorumlu BRR faaliyetlerine başlamıştır. Yudyohono,

BRR'nin başına Enerji ve Tabii Kaynaklar eski Bakanı Prof. Kuntoro Mangkusubroto'yu atamıştır. Özel hâl valisi statüsündeki Kuntoro, Açe valisinden daha geniş yetkilerle donatılmış olarak dört yıl boyunca görev yapacak.

15 Ağustos 2005: Finlandiya'nın başkenti Helsinki'de taraflar arasında resmî barış antlaşması imzalanmıştır.

15 Eylül 2005: AB ve ASEAN'a üye ülkelerden toplam 350 gözlemcinin görev yaptığı Açe İzleme Komitesi (*Aceh Monitoring Mission -AMM*) çalışmalarına başlamıştır.

15 Eylül 2005: GAM, 31 Aralık 2005 tarihine kadar 3000 kişilik birliklerini dağıtmaya ve 840 adet çeşitli ebat ve çapta silahı AMM ve ulusal güvenlik birimlerine teslim etmeye başlamıştır. Cakarta yönetimi de aynı süre zarfında, 25.000 ilâ 30.000 arasında olduğu ileri sürülen eyaletteki asker sayısını 14.700'e, polis gücünü de 9100'e indirmiştir.

15 Şubat 2006: GAM silahlı kanadına mensup olanların ekonomik ve sosyal anlamda topluma kazandırılmalarından sorumlu (*Badan Rehabilitasi Aceh/Aceh Reintegration Agency -BRA*) kurumu faaliyetlerine başlamıştır. Kurumun başına, GAM'ın önde gelen isimlerinden M. Nur Djuli atanmıştır.

19 Mayıs 2006: GAM'ın üst düzey yöneticileri 25 yıldan sonra ilk defa ana vatanları Açe'ye ayak bastı.

12 Temmuz 2006: Açe'ye geniş otonom hakkı tanıyan "Açe Yasası" (*Law on Governing Aceh -LoGA*) ulusal meclis tarafından onaylanmıştır.

11 Aralık 2006: Endonezya Cumhuriyeti tarihinde ilk defa Açe eyaletine tanınan özel bir hak olarak valilik seçimlerine bağımsız adaylar katılmıştır. Vali ve vali yardımcılığı için yapılan seçime bağımsız olarak katılan Irwandi Yusuf (GAM sözcülerinden) ve Muhammed Nazar (Açe Referandum Enformasyon Merkezi (SIRA)'nın genel başkanı) %38'lik oyla Açe halkı tarafından beş yıllığına vali ve vali yardımcılığına seçilmişlerdir.

15 Aralık 2006: AMM görev süresini tamamlamıştır.

15 Haziran 2006: Özel Açe Yasası, Ulusal Parlamento tarafından kabul edilmiştir.

11 Ekim 2008: Açe Özgürlük Hareketi (GAM) lideri 83 yaşındaki Hasan di Tiro, 30 yıllık aradan sonra ilk defa anavatanı Açe'ye gelmiştir.

23-24 Şubat 2009: II. Uluslararası Açe ve Hint Okyanusu Çalışmaları Konferansı gerçekleştirilmiş ve aynı adla bir araştırma merkezi açılışı yapılmıştır.

9 Nisan 2009: Endonezya Cumhuriyeti'nde ulusal ve yerel parlamento seçimleri yapılmıştır. Helsinki Barış Antlaşması uyarınca, Açe'de kurulan altı yerel parti, seçimlere katılma şansı elde etmiştir. Bu gelişme, Endonezya Cumhuriyeti tarihinde bir ilk olma özelliği taşıyor.

EK 2: Açe Millî Marşı

Bendera Nanggroe

By: Teungku Joel

Phoen Bendera dalam Nanggroe

Ji ek ji puroe angen peunuda

Bintang bulen pusaka nanggroe

Neusah keu bumo

Aceh mulia

Ija mirah meugareh bineh

Na nam krek gareh bineh bendera

Wareuna hitam dua krek gareh

4 krek keu puteh

Gareh meuwarna

Meugareh hitam

Meumakna hai rakan

Geutanyoe poeunan

Jak ta syuhada

Puteh gareh meumakna ka suci

Leuthat prang sabi syahid na parla

Bintang buleuen bacut meuka meu'ukee

Islam ngon hukum

Dum asoe bangsa

Mirah bendera Meumakna lam nanggroe

Darah meulangoe pahlawan bangsa

Lam nanggroe aceh cahaya peungeuh

That seumeloe ban sigom dunya

Cahya bintang bulen ka ji ek

Dile ka taklik

Meuwo bahagia

KAYNAKÇA

A. K. Jakobi, *Aceh Dalam Perang Mempertahankan Proklamasi Kemerdekaan 1945-1949 dan Peranan Teuku Hamid Azwar Sebagai Pejuang*, PT. Gramedia Pustaka Utama in corporation with Foundation of Seulawah RI-001, Ca- karta 2004.

A. N. Baloch, *The Advent of Islam in Indonesia*, Islama- bad: National Institute of Historical and Cultural Research, 1980.

Aboe Bakar, *Surat Surat Lepas Yang Berhubungan Den- gan Politik Luar Negeri Kerajaan Aceh Menjelang Perang Belanda di Aceh*, Banda Aceh: Pusat Dokumentasi dan Infor- masi Aceh.

Adam Schwarz, *A Nation in Waiting - Indonesia's Search for Stability*, Singapore: Talisman Publishing, 2004.

Affan Seljuq, "Relations between the Ottoman Empire and the Muslim Kingdoms in the Malay-Indonesian Archipe- lago", *Der Islam*, 1980.

Ahmad Daudy, "Kalimah Tauhid Dalam Ajaran Syeikh Abdurrauf dan Syeikh Nuruddin Ar-Raniry", *Al-Islam Jurnal Ilmiah Fakultas Pengajian Islam*, Bilangan 3, Tahun 2, June, Brunei Darussalam, 1997.

Akbarizan, "Development of Sufism in Nusantara (Study of Personages and Products of Sufi Ulama in 17th Century)", *Nusantara Journal-Institute for Southeast Asian Islamic Studies -ISAIS*, Volume 7: 1, 2005

Ali Hasjmy, *Bunga Rampai Revolusi dari Tanah Aceh*, Cakarta: Bulan Bintang, 1978.

Ali Hasjmy, (Ed.), *Pengertian Adat Aceh*, Hasil Loka Adat dan Budaya (Outcome of Custom and Culture Workshop, Lhokseumawe 8-10 Ocak, 1988.

Anas Mahmud, "Turun Naiknya Peranan Kerajaan Aceh Darussalam di Pesisir Timur Pulau Sumatra", Ali Hasjmy, *Sejarah Masuk dan Berkembangan Islam di Indonesia*, PT

Alma'arif, 1993.

Andi M. Faisal Bakti, *Islam and Nation Formation in Indonesia*, Institute of Islamic Studies, McGill University Montreal, Canada, 1993.

Anthony Reid, "The Pre-modern Sultanate's View of Its Place in the World", (Ed.) Anthony Reid, *Verandah of Violence -The Background to the Aceh Problem-*, Singapore University Press, 2006.

Anthony Reid, "Colonial Transformation: A Bitter Legacy", (s. 96-108), (Ed.) Anthony Reid, *Verandah of Violence -The Background to the Aceh Problem-*, Singapore University Press, 2006.

Anthony Reid, *An Indonesian Frontier -Acehnese and Other Histories of Sumatra-*, Singapore University Press, Singapore, 2005.

Arif Hizbullah Sualman, *Muhammad Natsir (1908-1993): His Role in the Development of Islamic Da'wah in Indonesia*, International Islamic University Malaysia, 1995.

Arum Komar Das Gupta, "Iskandar Muda and the Europeans", (Ed.), Ali Hasjmy, *Sejarah Masuk dan Berkembangnya Islam di Indonesia*, Üçüncü baskı, Ptalmaarif, 1993.

Ayşe Nur Timor, *Güneydoğu Asya -Özellikler, Ülkeler-*, İstanbul: Çantay Kitabevi, 2002.

Azyumardi Azra, *Aceh, Nusantara dan Khilafah Islamiyah*, 2005.

Azyumardi Azra, *The Transmission of Islamic Reformism to Indonesia: Networks of Middle Eastern and Malay-Indonesian 'Ulama', in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, Dissertation thesis, USA: Columbia University, 1992.

Bahrein T. Sugihen, *Socio-Cultural and Attitudinal Change in the Modernization Process: A Study of Acehnese Society in Transition*, Phd. Dissertation, Louisiana State University, 1980.

Bahtiar Effendy, *Islam and the State in Indonesia*, Athens: Institute of Southeast Asian Studies, Singapore and

Ohio University Research in International Studies, Southeast Asia Series, Ohio University Press, 2003.

Bukhari Daud, "Bahasa dan Sastra Aceh: Milik Siapa?", *Seminar Budaya Pekan Kebudayaan Aceh IV*, Pusat Kegiatan Akademik Prof. Dr. Dayan Dawood, Universitas Syiah Kuala Darussalam, Banda Aceh, 24-27 Ağustos, 2004.

C. J. Stolk, (Ed.), *Peutjoet*, Çev.: Lea Morris, Published by the Vereniging Indische Nederlanders, The Hague-Amsterdam (Uitgegeven door de Vereniging Indische Nederlanders's-Gravenhage, Amsterdam, 1984.

C. van Dijk, *Rebellion Under the Banner of Islam -The Daru'l-Islam in Indonesia-*, The Hague-Martinus Nijhoff, 1981.

Chester A. Bain, *The Far East*, Littlefield Adams&Co, Paterson, New Jersey, 3rd edition, 1962.

D. J. M. Tate, *The Making of Modern South-East Asia*, Vol 1., Oxford University Press, Revised edition, Kuala Lumpur, 1977.

D. G. E. Hall, *A History of South-East Asia*, 3rd edition, The Macmillan Press Ltd., London, 1976.

D. Robert McAmis, *Malay Muslims -The History and Challenge of Resurgent Islam in Southeast Asia-*, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, 2003.

Dada Meuraxa, *Sejarah Kebudayaan Sumatera*, Penerbit Hasmar, Medan, 1975.

Daniel Perret, "Aceh as a Field for Ancient History Studies", *First International Conference of Aceh and Indian Ocean Studies*, 24-27 February, Banda Aceh, 2007.

Denys Lombard, *Kerajaan Aceh -Zaman Sultan Iskandar Muda (1607-1636)*, Çev.: Winarsih Arifin, Ecole Française d'Extreme-Orient, 2. baskı, Jakarta, 2007.

E. Edwards McKinnon, "Beyond Serandib: A Note on Lambri at the Northern Tip of Aceh", *The Indian Ocean and the South China Sea, Indonesia*, vol. 46 (October 1988).

Edward Aspinall, *The Helsinki Agreement: A More Promising Basis for Peace in Aceh*, East-West Center, Washington, 2005.

E. Lea Williams, *Southeast Asia -A History-*, New York: Oxford University Press, 1976.

E. M. Loeb, *Sumatra -The Archaeology and Art of Sumatra* Verlag des Institutes für Völkerkunde der Universität Wien, Austria, 1935.

Ensiklopedi Nasional Indonesia, I. cilt, 4. baskı, PT. Delta Pamungkas, Jakarta, 2004.

Eric Eugene Morris, *Islam and Politics in Aceh -Study of Center-Periphery Relations in Indonesia*, Cornell University, Michigan, 1983.

G. W. J. Drewes ve P. Voorhoeve, *Adat Atjeh*, Reproduced in facsimile from a manuscript in the India Office Library, S. Gravenhage-Martinius Nijhoff, 1958

Greg Barton, *Islam and Politics in the New Indonesia*, Jason F. Isaacson – Colin Rubenstein, *Islam in Asia -Changing Political Realities*, USA, New Brunswick: Transaction Publishers, 2002.

Geoffrey Robinson, “Rawan Is as Rawan Does: The Origins of Disorder in New Order Aceh”, (Ed.), Benedict R. O’G. Anderson, *Violence and the State in Suharto’s Indonesia*, Southeast Asia Program Publications, Southeast Asia Program, Cornell University, Ithaca, New York, 2001.

Gilbert Khoo, Dorothy Lo, *Asian Tranformation -A History of Southeast, South and East Asian*, Heinemann Educational Books (Asia) Ltd. Singapore, 1977.

H. Abdullah Ujong Rimba, “Daerah Manaka Hang Mula-Mula Menerima Agam Islam di Indonesia”, Seminar Sejarah Masuk dan Berkembangny Islam di Aceh dan Nusantara, di Aceh Timur Tanggal 25-30 September 1980.

H. M. Nur el-Ibrahimi, *Selayang Pandang Langkhah Diplomasi Aceh*, 1993.

H. Mohammed Said, *Aceh Sepanjang Abad Kedatangan*

Islam Ke Aceh, Medan, 1981.

Halil İnalçık, (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Halil İnalçık ve Donald Quataert, C. I: 1300-1600, çev. Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, 2000.

Hall, G. E., D., *A History of South-East Asia*, 4th edition, London: Macmillan Asian Histories Series, 1987.

Haloban, CV Penerbit Balohan, *A Hand Book to Aceh 1998*, Banda Aceh, 1997.

Hamka, *Sebab Aceh Serambi Mekkah*, Majelis Ulama Propinsi Daerah Istimewa Aceh dan Pemerintah Daerah TK, II Aceh Timur, 1980.

Hans-Dieter Ever&Anna/Katharina Hornidge, “Knowledge Hubs Along the Straits of Malacca”, *Working Paper Series*, Center for Development Research, Department of Political and Cultural Change (ZEF), Universität Bonn, 2006.

Hasjim Djalal ve Dini Sari Djalal, *Seeking Lasting Peace in Aceh*, CSIS, 2006.

Hasrizal Abdul Jamil, *Tarih Boyunca Malay-Türk İlişkileri*, SHARIA Mutah University, Jordan, (<http://www.saifulislam.com/artikel/melayuturki.html>)

H. M. Zainuddin, *Atjeh dan Nusantara*, Medan: Pustaka Iskandar Muda, 1961.

Henk Maier, *We are Playing Relatives -A Survey of Malay Writing-*, KITLV Press, Leiden, 2004.

Holly S. Smith, *Aceh -Art and Culture-*, Kuala Lumpur, Oxford University Press, Oxford, 1997.

Human Rights Watch, “Aceh Under Martial Law: Problems Faced by Acehnese Refugees in Malaysia”, April 2004.

Ilyas Yusuf, “Sejarah Masuk dan Berkembangnya Agama Islam di Kabupaten Aceh Besar”, *Sejarah Masuk dan Berkembangnya Islam di Aceh dan Nusantara*, di Aceh Timur tanggal 25-30 September, 1980.

Ira M. Lapidus, *A History of Islamic Societies*, Cambridge University Press, 7th edition, 1995

İbrahim Alfian (Ed.), *Sejarah Daerah Propinsi Daerah*

Istmewa Aceh, Project of Research and Documentation of Regional Culture, 1977-78.

İsmail Hakkı Göksoy, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk Tesirleri*, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2004.

İsmail Hakkı Göksoy, *İslam'ın Güneydoğu Asya'ya Girişi ve Yayılışı*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1998.

Ismail Hussein, *Statements on Malay Language and Literature*, Pusat Teknologi Pendidikan, Universiti Kebangsaan Malaysia, 1989.

İsmail Sofyan, (Ed.) *Perang Kolonial Belanda di Aceh -The Dutch Colonial War in Aceh-*, The Documentation and Information Center of Aceh, Banda Aceh, 1990.

Ismail Sofyan ve diğerleri, (Ed.), *Wanita Utama Nusantara Dalam Lintasan Sejarah (Prominent Women in the Glimpse of History)*, Cakarta: Agugn Offset, Bank Exim (Sponsor).

J. Paulus, *Asal Usul Raja-Raja Aceh*, (Ed.), Encyclopedie van N.I. 1917 (H. 72-76) A-G.

James T. Siegel, *The Rope of God*, University of California Press, Berkeley, 1969.

Jan M. Pluvier, *A Handbook and Chart of Southeast Asian History*, Oxford University Press, Kuala Lumpur, 1967.

John Anderson, *Acheen -And the Ports on the North and East Coasts of Sumatra-*, Oxford University Press, Kuala Lumpur, 1971.

John Martinkus, *Indonesia's Secret War in Aceh*, Australia: Random House, 2004.

Juwono Sudarsono, "Political Changes and Development in Indonesia", (Ed.), Leo Suryadinata ve Sharon Siddique, *Trends in Indonesia II*, Singapore University Press, (Tarihsiz).

Kamal A. Arif, *Ragam Citra Kota Banda Aceh -Interpretasi Terhadap Sejarah, Memori Kolektif dan Arketipe Arsitektur-*, PhD Dissertation, Universitas Katolik Parahyan-gan, Bandung, 2006

K. C. Crucq, *Meriams in Aceh in Koninklijk Koloniaal Militair Invalidenhuis 'Bronbeek'*, Çev: Aboe Bakar, (Tarihsiz).

Louis Fischer, *The Story of Indonesia*, Harper&Brothers, New York, 1959.

Luc Nagtegaal, *Riding the Dutch Tiger -the Ducth East Indies Company and the Northeast Coast of Java 1680-1743-*, Çev.: Beverley Jackson, KITLV Press, Leiden, 1996.

Lukman Sinar, "Hubungan Kerajaan Aceh Darussalam dan Kerajaan Haru", (Ed.), Ali Haşimi, *Sejarah Masuk dan Berkembangan Islam di Indonesia*, Pt. Alma'arif, 1993.

Lukman Thaib, *Acheh's Case -A Historical Study of the National Movement for the Independence of Acheh-Sumatra-*, University of Malaya Press, 2002.

M. B. Hooker, (Ed.), "Introduction", (Ed.), M. B. Hooker, *Islam in Southeast Asia*, E. J. Brill, Leiden, 1988.

M. C. Ricklefs, *Sejarah Indonesia Modern 1200-2004*, Serambi, 2004.

M. C. Ricklefs, *A History of Modern Indonesia*, Macmillan Asian Histories Series, 1981.

M. Jan Pluvier, *History, the Far East and Australasia*, 19th edition, Australia: Europa Publications Limited, 1993.

M. Yunus Djamil, "Wadjah Rakjat Atjeh Dalam Lintasan Sedjarah", *Seminar Kebudayaan Dalam Rangka Pekan Kebudayaan Atjeh Ke-II*, (The Second Atjeh Cultural Festival, 20 Agustus-2 September 1972) Dan Dies Natalis Ke XI Universitas Sjah Kuala, Panitia Pusat Pekan Kebudayaan Atjeh Ke-II, Banda Aceh, 1972.

Mahmud Bangkaru, *A Hand Book to Aceh 1998*, Aceh: CV Penerbit Balohan Haloban, 1998.

McAmis, D., Robert, *Malay Muslims -The History and Challenge of Resurgent Islam in Southeast Asia-*, William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 2003.

Mehmed Kurtulmuş, *Açe Sumatra Dosyası*, İstanbul: Akabe Yayınları, 1986.

Metin İnegöllüoğlu, *Asya-Pasifikte Türk İzleri*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi 5. Yıl Kutlamaları Konferanslar Dizisi, 1998.

Metin İnegöllüoğlu, "The Early Turkish-Indonesian Relations", (Ed.), *Aceh Dalam Retrospeksi dan Refleksi Budaya Nusantara*, Intim, Jakarta, 1988.

Moshe Yegar, *Islam and Islamic Institutions in British Malaya -Policies and Implementation-*, Jerusalem: The Magnes Press, The Hebrew University, 1979.

Muhammad Asyari, *The Rise of the Masjumi Party in Indonesia and the Role of the 'Ulama' in Its Early Development (1945-1952)*, MA Thesis, Institute of Islamic Studies McGill University Montreal, October, 1976.

Nakamura Mitsuo, Sharon Siddique, Omer Faruk Bajunid, *Islam & Civil Society -in Southeast Asia-*, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore, 2001.

Nazaruddin Sjamsuddin, *The Republican Revolt -A Study of the Acehnese Rebellion-*, SEAS Institute of Southeast Asian Studies, Singapur, 1985.

Nazaruddin Sjamsuddin, "The Acehnese Rebellion of 1953: Some Outlines", *Solidarity*, Vol. X, no. 6, July-August, Manila, 1975.

Numan Kurtulmuş, "Açe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), 1988, I, 330.

O. W. Wolters, *The Fall of Srivijaya in Malay History*, East Asian Historical Monographs, Oxford University Press, Kuala Lumpur, 1970.

Othman Mohammad Yatim, *Batu Aceh -Early Islamic Gravestones in Peninsular Malaysia-*, Museum Association of Malaysia, Kuala Lumpur, 1988.

Paul Van Der Velde, *P. J. Veth (1814-1895) And the Dutch East Indies -A Lifelong Passion-*, Çev.: Beverley Jackson, KITLV Press, Leiden, 2006.

Peunoh Daily, *Hukum Perkawinan Islam*, Indonesia: Bulan Bintang, 1988.

R. John Bowen, *Islam, Law and Equality in Indonesia*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003

Rodolphe De Koninck, *Aceh in the Time of Iskandar Muda*, Pusat Dokumentasi dan Informasi Aceh, Banda Aceh, 1977.

Rusdi Sufi - Agus Budi Wibowo, (Ed.), *Jelajah Aceh -Guide Book to Aceh-*, Banda Açe: Dinas Pariwisata Province NAD, 2004.

Rusdi Sufi, *Sultan Iskandar Muda -Pahlawan Nasional-*, Banda Aceh: Pusat Dokumentasi dan Informasi Aceh, 2003.

Rusdi Sufi, *Pahlawan Nasional Sultan Iskandar Muda*, Cakarta: Departemen Pendidikan Kebudayaan Direktorat Sejarah dan Nilai Tradisional Proyek Inventarisasi dan Dokumentasi Sejarah Nasional, 1995.

Samantha F. Ravich, "Eyeing Indonesia Through the Lens of Aceh", *Islam, Politics and Law in South East Asia*, Compilation, 2004.

Snouck Hurgronje, *The Acehnese*, çev.: A.W. S. O'Sullivan, cilt 1-2, E.J. Brill, Leiden, 1906.

Syed Naquib El-Attas, *A General Theory of the Islamization of the Malay-Indonesian Archipelago*, Malaysia, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka, 1969.

Syed Naquib El-Attas, *A General Theory of the Islamization of the Malay-Indonesian Archipelago*, Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, Malezya, 1969.

Taufik Abdullah, (Ed.), *History of People of Indonesia Islam*, Jakarta: Ceremony of Moslem Scholar Indonesia, 1991.

T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No. 37, *7 Numarah Mühimme Defteri -1567-69 (H. 975-976)*, Ankara, 1998.

Teuku H. Ibrahim Alfian, "Islam dan Kerajaan Aceh Darussalam", (Ed.), Taufik Abdullah, *Sejarah dan Dialog Peradaban*, LIPI Press, Jakarta, 2006.

Teuku Ibrahim Alfian, (Ed.), *Sejarah Daerah Propinsi Daerah Istimewa Aceh*, Project of Research and Documentation